

Jog

történeti szemle

2017
4. szám

BUDAPEST · DEBRECEN · GYŐR · MISKOLC · PÉCS · SZEGED

A TARTALOMBÓL

Luther Márton mint politikai tanácsadó

A reformáció hatása az európai jogi gondolkodásra és jogfejlődésre, a büntető anyagi jogi és eljárásjogi elvek megjelenése Kálvin munkáiban

Erdély alkotmányos státuszának fejlődése

Egy református büntetőjogász portréjához:
Tóth Lőrinc

A magyar szociális gondoskodás fejlődésének főbb állomásai napjainkig

„...a hívek egész élete bűnbánatra térés legyen”
A reformáció és a fenyítőházak kapcsolatának néhány kérdéséről

Erdélyi református egyházjog és a realisztikus történeti-jogi iskola

Balogh Jenő, az igazságügy református minisztere

A heidelbergi egyetem évszázadai – híres jog-összehasonlító, magyar protestáns diákok

A halálbüntetés kérdése a reformáció teológiai büntetőfilozófiájában – eszmétörténeti kontextusban

TARTALOM

BIRKÁS Antal – Luther Márton mint politikai tanácsadó	1
CZINE Ágnes – A reformáció hatása az európai jogi gondolkodásra és jogfejlődésre, a büntető anyagi jogi és eljárásjogi elvek megjelenése Kálvin munkáiban	5
CSERVÁK Csaba – Erdély alkotmányos státuszának fejlődése	12
DOMOKOS Andrea – Egy református büntetőjogász portréjához: Tóth Lőrinc	19
HOMICSKÓ Árpád Olivér – A magyar szociális gondoskodás fejlődésének főbb állomásai napjainkig	25
MEZEY Barna – „...a hívek egész élete bűnbánatra térés legyen” A reformáció és a fenyítőházak kapcsolatának néhány kérdéséről	30
NAGY Péter – Erdélyi református egyházjog és a realisztikus történeti-jogi iskola	35
STIPTA István – Balogh Jenő, az igazságügy református minisztere	40
SZABÓ Zsolt – A heidelbergi egyetem évszázadai – híres jog-összehasonlító, magyar protestáns diákok	45
TÓTH J. Zoltán – A halálbüntetés kérdése a reformáció teológiai büntetőfilozófiájában – eszmetörténeti kontextusban	49

A címlapon: Luther Márton szobra Wittenbergben

Jog

történeti szemle

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Dr. Wilhelm Brauner (Bécs), Dr. Izsák Lajos (a szerkesztőbizottság elnöke), Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Dr. Günter Jerouschek (Jéna),
Dr. Srđan Šarkić (Újvidék), Dr. Kurt Seelmann (Bázel), Dr. Erik Štenpien (Kassa), Dr. Martin Löhnig (Regensburg)

Szerkesztőség: Dr. Barna Attila, Dr. Béli Gábor, Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Koncz Ibolya, Dr. Máthé Gábor,
Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István, Dr. Szabó Béla

Főszerkesztő: Dr. Mezey Barna

Szerkesztő: Dr. Losonczy Eszter

A szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3., II. em. 211. Tel./fax: 411-6518

ISSN 0237-7284

Kiadja a Debreceni Egyetem Jogi Történeti Tanszéke, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogi Történeti Tanszéke,
a Károli Gáspár Református Egyetem Jogi Történeti–Jogelméleti Intézete, a Miskolci Egyetem Jogi Történeti Tanszéke,
a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Állam- és Közigazgatástörténeti Tanszéke, a Pécsi Tudományegyetem Jogi Történeti Tanszéke,
a Széchenyi István Egyetem Jogi Történeti Tanszéke, a Szegedi Tudományegyetem Magyar Jogi Történeti Tanszéke

Felelős kiadó: Dr. Mezey Barna
Kiadói munkálatok: Gondolat Kiadó

A szász hercegek és választófejedelemek címerének értelmezése:

„A két kard a szigort jelenti, azt, hogy erélyesen és keményen kell örködni a jog fölött; a markolatok a fehér mezőben a jóságot és a kegyelmet jelképezik; az egymással szembefordított kardhegyek a fekete mezőben arra intenek, hogy előbb meg kell hallgatni az érintetteket, csak aztán ítélni és döntést hozni.”¹

(Luther Márton)

Luther Márton népszerű prédikátor, az egyszerű – és épp ezért nagyszerű, szinte utánozhatatlan – tanácsadás zsenije. Kiváló teológus, reformátor, aki hallgatóságának figyelmét Krisztusra tudta irányítani. Nem pótcselekvésekkel, hanem rendíthetetlen határozottsággal, a Szentírás újra fölfedezve, és azt a nép anyanyelvén az emberek kezébe adva. De Luther nem csak teológus és „hitújító” volt. Hatása messze túlnyúlik a teológia határain: tanításának és fellépésének következményei voltak a gazdaság, a zene, a művészetek, a jog, a politikaelmélet és a politika világában is.

Rövid írásomban arra teszek kísérletet, hogy Luthert mint politikai tanácsadót értelmezem, mutassam be. Természetesen nem arról van szó, hogy megkérdőjelezzem Luther „fő profilját”. Luther teológus volt, a Szentírás doktora. De! Írásai alapján merem állítani, hogy Luther számtalan esetben – naivitástól mentesen és a saját korát jól ismerve – adott olyan tanácsokat barátainak, hallgatóságának, adott esetben fejedelemeknek és hercegeknek, amelyek alapján ma nyugodtan lehetne őt politikai tanácsadónak (elemzőnek) tekinteni, illetve azokat a tanácsokat, amelyeket adott, teljes joggal lehetne (műfaját és tartalmát tekintve) politikai tanácsnak nevezni. Luther mint politikai tanácsadó. Luther mint a Wittenberg Political Consultant Research Center vezető elemzője. Furcsán hangzik? Egyáltalán nem. Az általa adott politikai és jogi jellegű, illetve taktikai tanácsok egy verbeli politikai tanácsadó és elemző tanácsai.²

Ennek illusztrálására Luther néhány írását, leveleiből vett idézeteket, prédikációrészleteket, asztali mondásait hozom közénk, csokorba, különböző kategóriákba gyűjtve azokat. Tanulságos idézetek ezek, amik egy olyan emberről tanúskodnak, aki bátor volt, jól ismerte az emberek jellemét, és egy cseppet sem volt naiv. Istenre figyelő realista volt. Luther politikai – és jogi – tanácsait úgy kell összegyűjteni.³ Jelen tanulmányban is ezt tettem; az összegyűjtött idézeteket, gondolatokat pedig – jellegük szerint – különböző csoportokba, kategóriákba rendeztem. Elsőként lássuk azokat, amik által a reformátornak az „udvarral” – és az udvari „tanácsadókkal”, „hivatalnokokkal” – kapcsolatos véleményét ismerhetjük meg.

1. A közügyekről és a „politikusokról”, illetve azok tanácsadóiról általában

Az *Asztali beszélgetésekben* olvashatjuk (1532-ből) az alábbi sorokat: „Mostanában leginkább a közügyek háborgatnak. Az ördög nem talál fogást rajtam, ezért a köz-

Birkás Antal

Luther Márton mint politikai tanácsadó

ügyeket zúdítja a nyakamba, azzal zaklatja a lelkiismeretemet. Ha tanácsot adok, azt úgysem fogadják meg, és még azt mondják, hatalomra török. Ha meg nem adok tanácsot, akkor emiatt furdalhat a lelkiismeret. Nem tudom, mi lenne a kiút.”⁴ Csak egy megjegyzéssel egészíteném ki Luther szavait: úgy látszik, nem változott a politika világa. A tanácsadók szerepe és munkája az esetek többségében ma sem hálás feladat: a legtöbbször nem hallgatják meg őket, a tanácsaikat nem szívlelik meg.⁵

Luther élete utolsó prédikációjában⁶ mondta az alábbiakat. Azt nem állítom, hogy az itt írt „üzenet” és jellemzés általános, de a politika világában – elnézve az elmúlt évtizedek politikatörténetét – valóban gyakori:⁷ „A világi ügyekben és kormányzásban is így mennek ugyan a dolgok, de mint Aristotelés írja, itt akad néhány ember, akik nagy bölcseséggel és ésszel áldattak meg, és valóban nem közönséges emberek. Isten sokszor ad egy-egy értékes, kiemelkedő, értelmes embert, aki bölcs tanácsaival szolgálni tudna országoknak és embereknek egyaránt. Csakhogy az ilyenek menekülnek a közéletől, és nehezen lehet őket megnyerni a kormányzásra. Vannak viszont mások, akik törekszenek erre, pedig nincs képességük hozzá. Ezeket nevezik a világi kormányzásban kotnyeles Okos Tóniknak.⁸ Szidják is őket nagyon, és méltán fordulnak ellenük, mert mindenki panasolja, hogy már sohasem lehet megszabadulni ezektől a bolondoktól, akik semmire sem alkalmasak, és semmi hasznot nem jelentenek. Ezért mondják róluk az emberek: Bolondokkal vert meg minket az ördög? [...] Ezek azt hiszik, hogy mivel ők ülnek a kormányzásban, és játsszák az előkelőt, feltétlenül okosak is. És egy ilyen bolond a tanácsban akadályozza a többieket, hogy kár nélkül jussanak előbbre, mert ő az ördög nevében erőszakkal akar okos lenni, pedig valójában bolond.”⁹ E szavakhoz nincs mit hozzátenni.

2. A politika központja („udvar”) és annak tanácsadói konkrétan – jellemzések

Érdekes Luther egy másik mondását (jellemzését) röviden szemügyre vennünk. „Fényeskedő, jó fellépésű tanácsadó az udvarban” címet viselő megszólalása ekként hangzik: „Semmi sem ártalmasabb, mint egy fényeskedő, jó fellépésű, képmutató tanácsadó. Ha a tanácsát és az okfejtését hallgatjuk, annak van füle-farka, de ha tette kell váltani, akkor megköti magát, mint egy csökönyös igásló, nem lehet előrébb jutni vele.”¹⁰ Én a jellemzés első felére hívnám fel a figyelmet: semmi sem ártalmasabb, mint egy fényeskedő, jó fellépésű, képmutató tanácsadó.

Egy másik helyen egyenesen semmirekellőknek, léhűtőknek, haszontalan embereknek nevezi az ilyen „fényskedő”, jó fellépésű udvari tanácsadókat. 1532 augusztusában egy kerti séta alkalmával mondja a következőket a német reformátor: „Ha mind kipusztulnának a semmirekellő emberek, mi válnánk semmirekellővé, mert az ördögnek szüksége van semmirekellő szolgálókra. Hagyjátok hát őket élni, mert az Isten sem sajnálja tőlük az életet. – Ezt a doktor a haszontalan udvari léhűtőkről és más hasonló emberekről mondta.”¹¹ És hogy milyen az udvar? Mint egy ringyó – vallja Luther. „Az udvar egyszer akar valakit, aztán meg eldobja és eltaszítja. Olyan az udvar, mint egy ringyó, akinek bármelyik férfiből hamarosan elege lesz, és az egyiket lecseréli a másikra.”¹²

E tanácsok az esetek egy részében levél formájában születtek meg. Luther fáradhatatlan levélíró volt. Szinte éjjel-nappal, egyfolytában írt. E levelek – és a bennük megfogalmazott tanácsok – szintén részei életművének, amelyeket fontos ismernünk, olvasnunk.¹³ Lássunk e levelekből néhány politikával kapcsolatos tanácsot (is) megfogalmazót.

Egy 1523 áprilisában kelt levelében – amelyet Georg Spalatin barátjának, fejedelmi bizalmasnak ír, s amelyben alapvetően kilenc megszőkött apáca sorsával foglalkozik, és támogatást kér tanácsadó barátjától – a következő közbenjáró sorokat írja: „Van más is, amit ahányszor meg akartam írni neked, annyiszor felejtettem el. Csodálkozom, hogy fejedelmünk, bár tudja, hogy öccsénél, János hercegnél olyan sáfárok vannak, hogy a dolgok napról napra rosszabbul mennek, mégsem veszi oda Sebastian von Kötteritzschet, ezt – amint tettei naponta példázák – a kormányzásban hihetetlenül megbízható embert. Bár ezzel Kötteritzschen magán is szeretnék segíteni, de sokkal inkább a fejedelmi udvaron, különösen, hogy János Frigyes, a kiváló ifjú herceg, a leendő vezető valamilyen jó példán tanulhatna meg az államügyeket intézni és az emberi csalásokon jobban átlátni. Mert fáj nekem, hogy akik most irányítanak, azok a fejedelem megrövidítésével gazdagodnak meg. Kérlek, vidd javaslatomat a fejedelem elé, mert igen szeretnék ebbe a pozícióba olyan embert segíteni, aki egyszerre istenfélő és tisztességes. Isten veled, és imádkozz értem!”¹⁴

Szintén Spalatinnak írta egy valóban személyes jellegű – témájában is bizalmas – levelét, amelynek tartalma komoly bölcsességre és életpasztalatra utal. Erdemes talán hosszabban is idézni a levél számunkra érdekes részeit. Luther ekként fordul barátjához, és kérleli, tanácsokkal látja el őt: „Kegyelem és békeség! Kérdésedre, hogy elhagyjad-e az udvart és hivatalodat, Spalatinom, így válaszolok: »Ahol nem hallgatnak meg, ott ne fecséreld a szót.« (JSirá 32,7) De ha valaki hallgat rád, akkor nem szabad meghátrálni, különben én is már régen befogtam volna a számat az ige iránti megvetés miatt. Ha tehát nincsen más titkos indítékod, mely a lelkiismeretedet terheli, akkor mások vétke és rosszindulata nem elegendő ok arra, hogy feladd miatta állásodat és hivatalodat, vagy bármi másra vetemedj. Mert azonkívül, hogy házasságkötés mozdítana el téged arról a helyről, el sem tudok képzelni egyéb okot, mely távozni készítené. De most jól kikapasztalad az udvar csinját-bínját, és a fejedelemnél sokaknak segítségére lehetsz, ahol ha egy újonc lépne a helyedre, micsoda hibákat követne el, mie-

lőtt kitanulná az udvar működését. Jó, engedjük meg, hogy mindent hozzád hasonlóan képviselne, de mikor lesz neki a fejedelemnél akkora hitele és szavának akkora súlya, mint neked hosszú évek után?”¹⁵

Egy másik – szintén Spalatinnak szóló – levelében taktikai megfontolásokat (is) megemlít a reformátor: „Az ifjabb fejedelem legutóbbi levelére nem válaszoltam, mert nem volt világos, hol tartózkodik, s nem tartottam szükségesnek többszörös levelek és átcímzések révén elárulni valahogyan a titkot. Te imádkozz értem, erre az egyre van szükségem, minden másban bővülök. Bármilyen hír terjed rólam, nem ütközöm meg rajta. Nyugodtan várakozom.”¹⁶

Erdemes az (Állhatatos) János szász választófejedelemnek szóló levelét is idéznünk e pontnál. Bár nem a politikával kapcsolatos a „tanács” – az egyház miatt érzett aggodalom írta meg a levelet Lutherral –, de tartalma érdekes lehet számunkra is: „Nos, nem az a véleményem, hogy az összes plébániát választófejedelemi Kegyelmisséged kincstárából kellene ellátni. De mivel választófejedelemi Kegyelmisséged kegyesen javaslatomat óhajta, miként kellene eljárni, elküldöm erre alázatos véleményemet, hogy választófejedelemi Kegyelmisséged az egész fejedelemségben minden plébániát látogattasson meg, s ahol azt találják, hogy a nép evangéliumi prédikátort szeretne, de eltartására a plébánia javai nem elegendők, ott választófejedelemi Kegyelmisséged parancsára mostantól a község adjon ennyit és ennyit, mindegy, hogy a város pénztárából, vagy máshonnan.”¹⁷

3. Fejedelmi levelek, „királyi” tanácsok – fejedelmekről és fejedelmeknek szóló tanácsok

Luther többször írt fejedelmeknek, illetve adott tanácsot nekik – és mondta el véleményét róluk különböző formákban. Álljon itt ezek közül néhány, a legkülönbözőbb témákhoz kapcsolódva.

Luther külön említést tesz a fejedelmek haláláról az *Asztali beszélgetésekben*. 1532 augusztusában így szól János Frigyes szász választófejedelemhez: „Sokkal nyomorúságosabb egy fejedelem halála, mint amikor egy paraszt hal meg, akire nem nézett fel senki. A fejedelmet magára hagyja összes barátja, híve, és még csak ezután kell az ördöggel megbirkóznia. Olyankor senki sem gondolja, hogy jó lenne egy kicsit fejedelmiben élnie.”¹⁸

És hogy mennyire tiszteli Isten a még élőket, mennyire becsüli a – Luther szóhasználatával élve – „nagyurakat”? Sok – komoly pozícióba „feljutott” – „nagyúr” erősíthetné meg Luther szavait, saját korának történései alapján változtatásait. „Isten annyira becsüli a hatalmasságokat, a királyokat, fejedelmeket stb., amennyire a gyermekek a kártyát: amíg játszanak, a kezükben tartják a lapokat, aztán, ha elunják a játékot, lehajítják a kártyát a pad alá vagy a szemétkébe. Így tesz Isten a hatalmasságokkal és nagyurakkal is: amíg uralmon vannak, jól tartja őket, de ha átadják az uralmat, letaszítja őket a székről...”¹⁹

Luther szerint azonban nem is mindenki alkalmas fejedelemnek, uralkodónak. Csak kevesek alkalmasak annak,

és köztük is ritkaság a valóban „államférfi”, igaz hős: „Csakhogy – tette hozzá – ezek²⁰ nem mind alkalmasak egyeduralkodónak, vagyis hogy mindent egymaguk irányítsanak. Mert a hadvezérek csak a győzelemmel törődnek, azzal, hogy megállják a sarat és a helyüket; a kormányzásra, vagyis arra, hogy az ország és a nép megfelelő uralom alatt álljon, már nem fordítanak figyelmet.²¹ Ilyen volt Scipio és Hannibal. Ellenben Nagy Sándor, Caesar és Augustus ügyeltek a kormányzásra is, hogy az irányítás helyesen haladjon.”²² E mondáshoz (tanácshoz és meglátáshoz) kapcsolódóan említi meg Luther a tudós emberek fontosságát is. Híres mondása ehhez kapcsolódóan ekként hangzik: „a világ nem nélkülözheti az írástudókat, mi több, ők irányítják a világot.”²³

Luther Márton

A fentiek után lássunk egy konkrét ügyet, levelet, fejedelemnek szóló tanácsot. E szempontból a reformátor egyik legérdekesebb írása a wittenbergi egyetem „rendbetételével” kapcsolatos. E levelében Luther nemcsak az egyetemmel – és a plébániákkal, oktatással, istentiszteleti renddel – foglalkozik, de a világi kormányzás hatékonyságának a növelésével kapcsolatban is ad tanácsot a fejedelemnek, (Állhatatos) Jánosnak. E tanács lényege a vezetők, tisztségviselők, városi tanácsosok és a többi hivatalnok ellenőrzése, rendszeres „meglátogatása” („a világi kormányzás vizitálása”) a rossz kormányzás megelőzése érdekében.²⁴

4. Koncepcionális – „mélységi” – tanácsok a világi felsőbbsséggel kapcsolatban

E pontban három dolgot említek meg röviden. Mindhárom „elméleti” jellegű meglátás, azonban e meglátások mind a mai napig hatással vannak jogi és politikai gondolkodásunkra. Az első a jog világának általános felosztása, a második a világi felsőbbtség léte és annak szükségszerűsége, illetve a kétféle kormányzatról vallott felfogása, míg a harmadik a jogos, igazságos háború kérdése. Bár Luther nem volt jogász, olykor-olykor a jog világával kapcsolatban is kifejtette a véleményét.²⁵ Ezzel kapcsolatban bővebben lásd Birkás Antal *Reformáció, államhatalom, politika* című könyvének (Budapest, 2011, Luther Kiadó) vonatkozó fejezeteit. Itt csupán Luther egyik rövid mondását idézem, azt, ami egyfajta rövid „elemzéseként” és definícióként is felfogható. A jog „általános” felosztásával (kétféle jog) kapcsolatban a következőt mondja: „A jog alapvetően kétféle: az egyik a természetes, a másik az írásba foglalt vagy tételes jog. A természetes jog azt tanítja, hogyan kell a földi életben viselkednünk mind Istennel, mind az emberekkel, ami a külsőleges érintkezést és a szokásokat illeti. Tiltja azt, ami rossz és jogtalan, és parancsolja azt, ami jó és jogos. A természetes

jog alapítója Isten, aki ezt a világosságot teremtette és az ember szívébe beültette és beírta. Az írott és tételes jogszabályok pedig olyan törvények és rendelkezések, amelyeknek megvan az indokuk, és kimutatható, ésszerű okok miatt vannak szabályba foglalva, amúgy pedig összhangban állnak a természetes joggal, bár olykor némely tekintetben a dolgok sajátossága miatt változnak is. Ezek alapítója pedig a felsőbbtség.”²⁶

A világi felsőbbtség („állam”) Luther számára szükségszerű, és annak léte része a kettős kormányzat (kettős kormányzatról szóló) elméletének. Ezzel kapcsolatban a lényeg a következőképpen foglalható össze: a jelen világ viszonyai között a világi felsőbbtség, a jog és annak kényszerítő ereje nélkülözhetetlen a rend fenntartása érdekében. Sőt – miként azt a német reformátor vallja –, a világi felsőbbtség (és annak törvényei) – amelyet az állammal azonosíthatunk – végső soron Isten uralmának az egyik eszköze, amelynek az ember engedelmséggel tartozik.²⁷

Luther – miként azt már fentebb is említettem – a világi hatalom szükségszerűsége mellett foglal állást. A világi felsőbbsegről... című tanulmányában ekként ír: „Summa summarum: a dolognak a veleje ez: a kard hivatala magában véve helyes, isteni és szükséges intézmény, amely nem megvetetést, hanem félelmet, tiszteletet és engedelmséget kíván, mert különben a bosszúnak a megállója lesz, mint azt Pál apostol mondja (Pál levele a rómaiakhoz 13. rész, 4. vers). Mert kétféle felsőbbtséget rendelt az Isten az emberek között. Az egyiket lelkinek rendelte igéjével és kard nélkül, hogy ez által az emberek jámborakká és igazakká legyenek és ezzel az igazsággal elnyerjék az örök életet. Ezt az igazságot az Isten az ő igéjével szolgáltatja, melynek hirdetését a prédikátorokra bízta. A másik felsőbbtség világi, eszköze a kard, hogy azok, akik igéje által nem akarnak jámborakká és igazakká lenni az örök életre, azok ily világi hatalom által kényszerítenek arra, hogy a világ előtt jámborakká és igazakká legyenek. Ezt az igazságot ő a karddal szolgáltatja.”²⁸ Ez Luther kétféle kormányzatról vallott felfogásának lényege. A teremtő Isten a bűnbe esett emberiségnek kétféle módon is a segítségére siet. Uralmának egyik dimenziója az evangélium és annak tanítása, míg uralkodásának másik eszköze (Isten bal keze által) a kard hatalma, a világi felsőbbtség, a törvény kényszerítő ereje. E kettőt Luther egymástól élesen megkülönbözteti és elválasztja.²⁹ Hogy mily erősen tartja magát e teoretikus tanítás, jól mutatják Szemerei János evangélikus püspök szavai.³⁰

Végezetül néhány szó az ellenállás lehetőségéről, az „igazságos” háború kérdéséről. Luther az egyén számára alapvetően mindenféle lázadást tilt. A fejedelmek esetében azonban – különösen akkor, amikor rangban egyenlő felek állnak egymással szemben – a védekező háborút megengedhetőnek, sőt szükségszerűnek tartja.³¹

A császárral szembeni ellenállás kérdése azonban nehezebb ügy. Itt alapvetően az engedelmesség volna elvárható,³² azonban Luther felfogása az idők során változik, és végül a császárral szembeni ellenállást is elfogadhatónak tartja. Ez utóbbival kapcsolatban a következőképpen szól akkor, amikor a császár erőszakkal akarta a katolikus hitet birodalmának teljes egészében visszaállítani (a szakvéleményt Luther és kollégái egy 1530. október 26–28. között Torgauban megrendezett találkozáson adták János Frigyes választófejedelemnek, illetve jogászainak). „Mivel mindig azt tanítottuk, hogy az embernek el kell ismernie a polgári törvényeket, alájuk kell vetnie magát, és tisztelni kell azok tekintélyét, minthogy az evangélium nem mond ellent a polgári törvényeknek: nem hatálytalaníthatjuk a Szentírásból az embereknek azt a jogát, hogy megvédjék magukat még magával a császárral szemben is, vagy bárkivel szemben, aki az ő nevében cse-

lekszik. Korábbi tanításunkban – amely a kormányzó hatalmakkal szembeni ellenállást teljesen megtiltotta – nem voltunk tudatában annak, hogy ezt a jogot a kormány saját törvényei engedélyezték, amelyekről szorgalmasan tanítottuk, hogy minden időben megtartandók.”³³

*

Luther figyelmünket a Szentírásra és azon keresztül Krisztusra, illetve a hit általi üdvösségre irányítja. Teológiai – „lelki” – munkássága mellett azonban más irányú és jellegű tevékenységei, írásai sem lebecsülendők. Ezek közé tartoznak a joggal, politikával, közélettel kapcsolatos írásai, tanácsai. A mai napig élnek és hatnak e gondolatok, közülük is elsősorban a kétféle kormányzatról (kettős birodalomról) vallott lutheri elképzelések.

Jegyzetek

- Csepregi Zoltán: *Luther válogatott művei 8. Asztali beszélgetések*. Budapest, 2014, Luther Kiadó, 83. p.
- Volt miniszteri főtanácsadóként – éveken át éltem ilyen közegben 2012 és 2014 között – ezt nyugodtan állíthatom.
- Vannak olyan hosszabb tanulmányai, amelyek kimondottan a politika és/vagy a jog világával (is) foglalkoznak. Ezek közül néhány: A világi felsőségről... című tanulmánya, a Lehet-e üdvös a katonák hivatása című vagy éppen a Német nemzet keresztény nemességéhez... című tanulmányai (lásd a felhasznált művek jegyzékét). A legtöbb esetben úgy kell azonban összegyűjteni azokat leveleiből, prédikációból, „asztali beszélgetéseiből” vagy más egyéb „reformatori irataiból”. Ahogy az történt jelen tanulmány esetében is.
- Csepregi Zoltán: *Luther válogatott művei 8. Asztali beszélgetések*. Budapest, 2014, Luther Kiadó, 239. p.
- Közben az embernek pedig valóban lelkiismeret-furdalása, sőt féltelme van: „látja a jövőt”, de nem tud mit tenni. A szakmai és/vagy politikai tanácsok és a „tanácsosok” félretétele gyakran eredményez rossz döntéseket.
- Csepregi Zoltán – Horváth Orsolya: *Luther válogatott művei 6. Prédikációk*. Budapest, 2015, Luther Kiadó, 494. p. és az azt követő oldalak.
- Luther a fenti sorokat példaként hozza, hogy aztán ahhoz kapcsolódóan az egyháziakról – mindenekelőtt a pápáról és a kardinálisokról – írhasson, akik „bolondságukban” az emberek örök életét veszik el és útját állják a kegyelemnek, miközben önmagukat bölcsnek és okosnak hiszik.
- Az előbbi költői kérdésre itt a válasz: ők azok, akik a politika és a kormányzás világában maradnak. A hozzá nem értő Okos Tónik. (Mentésemre – Antalként – legyen mondva, hogy az eredeti németben emlékeim szerint Okos Jánosok szerepelnek.)
- Csepregi Zoltán – Horváth Orsolya: *Luther válogatott művei 6. Prédikációk*. Budapest, 2015, Luther Kiadó, 496. p.
- I. m. 114. p.
- Csepregi Zoltán: *Luther válogatott művei 8. Asztali beszélgetések*. Budapest, 2014, Luther Kiadó, 242. p. További leírásokat, „tanácsokat”, udvari jellemzéseket is találhatunk a „beszélgetésekben” a fentiek mellett. Lásd például i. m. 371. p. („ami tilos, arra törekszünk”), továbbá: „a szerénység és az evangélium nem az udvarba való, mert ott gonosznak és szégyentelennek kell lenni, vádaskodni és tülekedni kell” (i. m. 381. p.), valamint az „istentelen fejedelmek istentelen tanácsosairól” szóló megjegyzéseket (i. m. 463. p.). Luther szemmel láthatóan nem volt jó véleménnyel az udvari tanácsosokról, kivéve a valóban tudós férfiakat.
- Csepregi Zoltán: *Luther válogatott művei 8. Asztali beszélgetések*. Budapest, 2014, Luther Kiadó, 529. p. Az udvar azonban „elfoglalt is”, ahol sok ügy van („a fejedelmi udvarokban sok a tennivaló”), miként

- az egy, az egyetemen kapcsolatos leveléből – amelyet (Állhatatos) János szász választófejedelemnek írt – is kiderül (e levelének „realista” megközelítése külön említésre méltó). Lásd Csepregi Zoltán: *Luther válogatott művei 7. Levelek*. Budapest, 2013, Luther Kiadó, 421. p.
- E levelek „sokszíniűek”. Stílusuk, témájuk, címzettjük más és más. Hol németül, hol latinul íródtak. Vannak köztük olyanok is, amikben mindkét nyelvet használta a reformátor. (Közel 2600 levélről beszélhetünk!) Mindezekkel kapcsolatban lásd Csepregi Zoltán: *Luther válogatott művei 7. Levelek*. Budapest, 2013, Luther Kiadó, 19–21. pp.
- I. m. 346. p. Más helyeken is közbenjár ismerőseiért, barátaiért. Lásd például i. m. 398. p.
- I. m. 397. p.
- I. m. 254. p.
- I. m. 427–428. pp. Luther természetesen a részletekre is kitér levelében, nem feledkezve meg az idős lelkészekről, illetve „eltartásukról” sem.
- Csepregi Zoltán: *Luther válogatott művei 8. Asztali beszélgetések*. Budapest, 2014, Luther Kiadó, 243. p.
- I. m. 243. p. Luther II. (Gonosz) Keresztély (Krisztián) dán és norvég uralkodóra gondol e helyen, aki a kegyetlenkedései miatt egy lázadást követően Hollandiába menekült, és később egy várkastélyban (rabságban) töltötte életének hátralévő részét. Luther korában a történet sokak által ismert volt.
- Luther által említett hősök: Nagy Sándor, Hannibál, Augustus, Pompeius.
- Azt, hogy egy uralkodónak milyen tulajdonságokkal kell rendelkeznie, jól mutatják Luther javaslatai a „királytűkörként” is felfogható tanulmányában (lásd A világi felsőségről... című tanulmány befejező oldalait). A tulajdonságok és tanácsok közül a legfontosabbak: elővigyázatosság (bizalom kérdése); arról, hogy miképp kell a gonosztevőkkel bánni; jogos erőszak kérdése (mikor és ki ellen lehet jogosan háborút viselni); az igazságtalan fejedelemnek való engedelmesség kérdése. Továbbá a fejedelem és Isten kapcsolata; a fejedelem „négyféle” irányú kötelezettsége (bizalommal és őszinte imádsággal tartozik Istennek, szeretettel és keresztény szolgálattal tartozik az alattvalóknak, éles észre és elfogulatlan okosságra van szüksége tanácsosaival és hatalma viselőivel szemben, a gonosztevők ellen szerény komolysággal és szigorral kell fellépnie); hívók és a bírósági pereskedés kérdése; jog és ész, avagy a józan ész diadala.
- Csepregi Zoltán: *Luther válogatott művei 8. Asztali beszélgetések*. Budapest, 2014, Luther Kiadó, 443. p. A Luther szavait jegyzetelő írónk hozzáteszi még a fentiekhez: „Martinus doktor csodálattal emlékezett meg ezeknek a nagy férfiaknak és hősöknek alázatosságáról, amiért olyan szívesen vették körül magukat tudós férfiakkal és jóvendőmondókkal, akik megmondták nekik, mitévők legyenek, és milyen visel-

kedés méltó a fejedelmi ranghoz és hírnévhez.” Ők voltak a prédikátorok, akikre aztán – természetesen – a nép mindig is irigykedve tekintett. Lásd i. m. 444. p.

²³ Csepregi Zoltán: *Luther válogatott művei 8. Asztali beszélgetések*. Budapest, 2014, Luther Kiadó, 444. p.

²⁴ Csepregi Zoltán: *Luther válogatott művei 7. Levelek*. Budapest, 2013, Luther Kiadó, 422. p. „Talán sokkal kevesebb kérelem, pörösködés és panasz volna az udvarban, ha ez a vizitáció és rendtartás derekasan lendületbe jönne” – olvashatjuk Luther szavait.

²⁵ A jogászokról – különösen az egyházi jogászokról – vallott rossz véleménye közismert. Ezzel azonban itt és most nem foglalkozom. Azt azonban fontos megemlíteni, hogy a fentebbi tanácsait nagyrészt kézre írta, így például a világi felsőbbsegről szólót is. Lásd Georg Spalatinnak szóló levelét, i. m. 341. p.

²⁶ Csepregi Zoltán: *Luther válogatott művei 8. Asztali beszélgetések*. Budapest, 2014, Luther Kiadó, 463–464. pp.

²⁷ Ez a fajta gondolkodás az evangélikus hitvallásokban is jól tükröződik. Philipp Melancthon – Luther kollégája a wittenbergi egyetemen – is hasonlóan vélekedik az Ágostai hitvallásban: a világi élet törvényes intézményei Isten jó alkotásai, és isteni eredetű intézmények, amelyekkel a keresztyén ember bátran élhet. Lásd Pröhle Károly: *Az ágostai hitvallás*. Győr, 1943, Harangszó, 20. p. Lásd továbbá Luther levelét Melancthonnak: Csepregi Zoltán: *Luther válogatott művei 7. Levelek*. Budapest, 2013, Luther Kiadó, 255. p., valamint Luther levelét Johann Rühelnek, i. m. 407. p., valamint különösen a 409. oldal utolsó bekezdését.

²⁸ Luther Márton: *Lehet-e üdvösséges a katonák hivatása is?* In Masznyik Endre: *D. Luther Márton egyházzervező iratai*. V. kötet. Pozsony, 1910, Wigand F. K. Kiadó, 13. p.

²⁹ „A világi hatalomnak vannak törvényei, amelyek tovább nem terjedhetnek, mint a testre, vagyonra, s arra, ami külsőleg létezik a földön. Mert az Isten nem engedheti, s nem akarhatja, hogy kivüle más valaki kormányozzon a lélek felett. Ez okból, ahol a világi hatalom arra vetemedik, hogy törvényt alkot a léleknek, Istennek jogkörébe nyúl s csak ámit-

ja, rontja a lelkeket. Ezt oly világossá akarjuk tenni, hogy az emberek megértsék, hogy a mi lovagjaink, fejedelmink és püspökeink lássák, mily ostobák, ha az embereket törvényeikkel, s parancsolataikkal kényszeríteni akarják, hogy ily, vagy oly módon higgyenek.” Lásd Luther Márton: *A világi felsőségről, hogy meddig tartozik neki az ember engedelmességgel*. In Masznyik Endre: *D. Luther Márton egyházreformáló iratai*. II. kötet. Pozsony, 1906, Wigand F. K. Kiadó, 386. p. Luthernek e felfogása – bár ahhoz ő és aztán különösen az őt követők nem ragaszkodtak mindig oly következetesen – a későbbi vallásszabadságnak, illetve véleményszabadságnak a csiráit hordozza magában. (Számos helyen különösen a lelki vezetőket erőteljes szavakkal ostromozza Luther, és kéri rajtuk számon a „két birodalom” összekeverését és annak vállalhatatlan következményeit: „az én nem kegyelmes uraim, a pápa és püspökök, püspökök tartoznának lenni és Isten igéjét prédikálni; ők azonban azt hagyják és világi fejedelmekké lettek s uralkodnak oly törvényekkel, melyek csak a testre és vagyonra vonatkoznak. Gyönyörűen fordították meg a dolgot; belsőleg kellene kormányozniuk a lelkek felett Isten igéje által, hát kormányoznak külsőleg várakat, városokat, országot és népeket és kínozzák a lelkeket kimondhatatlan öldökléssel.” Forrás: Luther Márton: *A német nemzet keresztyén nemességéhez a keresztyénség állapotának megjavítása ügyében*. In Luther Márton: *A római pápaságról*. Aeternitas Kiadó, 84–85. pp.

³⁰ Forrás: http://kotoszo.blog.hu/2016/09/27/szemerei_janos_puspok_mindannyian_jovevenyek_vagyunk. Lásd különösen az interjú harmadik kérdésére adott püspöki választ.

³¹ A fentiekkel kapcsolatban részletesen lásd Birkás Antal: *Reformáció, államhatalom, politika*. Budapest, 2011, Luther Kiadó, 59–61. pp.

³² Lásd például (Bölcs) Frigyesnek szóló levelét saját biztonságának ügyében, illetve intelmét a fejedelemnek a császárral szembeni engedelmisségével összefüggésben: Csepregi Zoltán: *Luther válogatott művei 7. Levelek*. Budapest, 2013, Luther Kiadó, 320. p., „a felsőbbségnek mint választófejedelem engedelmeskedjék”.

³³ Gritsch, Eric W.: *Isten udvari bolondja. Luther Márton korunk perspektívájából*. Budapest, 2006, Luther Kiadó, 183. p.

A reformáció 500. évfordulójának ünnepe előtt tisztelegve a múltba visszatekintve fogalmaztam meg az alábbi néhány gondolatot. Ezek arról szólnak, milyen hatása volt annak a tettnek, hogy 1517. október 31-én Luther Márton kiszögezte a wittenbergi vártemplom kapujára a 95 pontból álló tétéleit. Ez a tett abban a korban, a 16. század hajnalán óriási bátorságnak, a gondolat- és véleményszabadság feltétlen megjelenésének számított. Jóval több volt azonban, mint bátor tett. Elindított egy olyan szellemi és ideológiai, egyházi és társadalmi „mozgalmat” amelyet egy idő után már nem lehetett megállítani. Futótűzként terjedt Európában, habár ezt a tüzet számos eszközzel próbálták eloltani. A meggyújtott láng parázssá égett, és nem aludt ki, már 500 éve változatlanul ég. Ezzel az emberiség egyetemes történetében is egy új korszak vette kezdetét.

1. „Mikor a pénz a perselybe belehull, lélek a tisztítóüzből szabadul”

A pénzen vett kegyelem, a búcsúcédulák árusítása volt az utolsó csepp a pohárban, ami elindította a reformációt, a megújodást. A Luther Márton által írt és a várfalra kiszö-

Czine Ágnes

A reformáció hatása az európai jogi gondolkodásra és jogfejlődésre a büntető anyagi jogi és eljárásjogi elvek megjelenése Kálvin munkáiban

gezett vitaindító dokumentumot „95 tétel” megnevezéssel a reformáció kirobbantójaként tartják számon. A tételek központi témái voltak: a megtérés, a bűnbánat és az, hogy az egyház valóságos kincse az evangélium. Ilyen biblikus alapokon közelítette meg Luther a búcsúcédulák árusításának a kérdését, és arra kereste a választ, hogy a püspököknek és a pápáknak mire terjedhet ki a hatáskörük.

A vallás, az erkölcs és a jog kapcsolata igen hosszú múlttal rendelkezik. Az archaikus kor elején a háromféle normarendszer (ius, fas, mos, azaz a jogi, a vallási [szakrális] és az erkölcsi [morális] normák) elemei egymás mellett léteztek és érvényesültek. Az egységes normarendszer meghatározott elemeit érintően azonban fokozatosan kialakult az a tudat, hogy ezen normák betartása elvárható, megszegésük pedig büntethető. Ilyen módon, tehát a szokások és büntetések révén ezen szabályok kötelező ereje fokozatosan megszilárdult, ami az ősi normarendszerekből való kiválásukhoz vezetett. A jogi normák így végül elhatárolódtak a vallási és erkölcsi normáktól, és önálló fejlődésnek indultak. Erre a folyamatra fejtette ki erőteljes hatását sok száz évvel később a reformáció gondolatvilága.

A reformáció szellemi mozgalma a 16. század első felében jelent meg Nyugat-Európában azzal a céllal, hogy a keresztény egyház teológiai, erkölcsi és szervezeti megújítását kivívja.¹ Azonban a reformáció tanai, hatása nem állt meg Nyugat-Európában, Richard Baxter és John Bunyan írásain keresztül a tengerentúlra, Észak-Amerikába is eljutott. Így a reformáció átjárta és áthatotta a nyugat-európai mellett az észak-amerikai társadalmat és kultúrát, vallási és erkölcsi rendszert is.² Gondolkodói közül Luther Márton, Zwingli Ulrik vagy Kálvin János neve a leginkább feledhetetlen. A reformáció által elért célok pedig végül jóval túlmutattak az eredeti célkitűzéseken. A reformátorok az egyház, az egyházi tanítások megújításán túl a szociális, gazdasági, politikai, kulturális, művészeti, oktatási élet és szemlélet változásaira is hatással voltak. Sőt a lelki megújulás együtt járt a szociális és politikai radikalizmussal.

Michael Stolleis *Reformazion und Öffentliches Recht in Deutschland*³ című munkájában részletesen bemutatja, hogy milyen hatása volt a reformációnak Németországban a közjogra. A változás irányát már az egyetemek alapítása megalapozta. Míg 1506-ig a Német-római Birodalomban 15 egyetem volt, ez a szám az 1540 és 1700 közötti években 40-re emelkedett. A 40 egyetemből 22 protestáns és 18 katolikus volt. A képzés közvetlen következménye az volt, hogy százalékosan is emelkedett az egyetemet

Luther Márton kiszögezi tételeit a wittenbergi vártemplom kapujára

végzetek aránya, későbbi hatása pedig ott érhető tetten, hogy a protestáns egyetemen végzett ifjúságból kerülnek ki a tudományos élet legjelesebb képviselői, a protestáns jogtudósok. A protestáns egyetemek eszme- és gondolatvilágának képviselői pedig a katolikus egyetemeken tudást

szerezett jogtudósok eszme-rendszerére, jogfelfogására is hatást gyakoroltak. Kiemeli a tanulmány, hogy a jénai, marburgi és a gieseni egyetemen már megtalálhatók voltak a közjog első nyomai, ugyanúgy, mint Strasbourg és Altdorf birodalmi városok egyetemein. A strasbourgi egyetemen Georg Obrecht már 1586-ban órákat adott De iurisdictione, imperio et foro competente⁴ címmel.

Altdorfban pedig néhány évvel később, 1602-ben regisztrálták az egyetemi tantárgyak között a Disputatio de Iure Publico című tantárgyat.⁵

2. Luther és Kálvin az államhatalomról és a jogról

A reformáció említése során Luther és Kálvin személyisége, szellemisége, bátor kezdeményezése, állhatatossága, lángoló buzgósága és mindezek „öröksége” megdönthetetlen jelentőségű. Az emberiség történetében a nagy eseményekhez és eszmékhez bátor, nagy emberek születtek. Luther és Kálvin nagy embernek, prófétának születtek.

Luther és Kálvin a reformáció két nagy ideológusa és alapító atyja. Tevékenységük, szerepük azonban eltérő. Azt mondhatjuk, hogy a reformáció „politikai ideológiáját” Luther fektette le az egyház és az állam elválasztásáról megjelenő tanaival. Azonban lényegében megalkotta az állam és az egyház „hatásköri” szabályait, kijelölte az állam és az egyház hatásköreit. Kálvin pedig nemcsak átvette e tanokat, hanem tovább is fejlesztette azokat, különösen az államhatalom szervezeti formáira vonatkozó nézeteiben. Ezáltal a hatásköri megosztás szervezeti konklúzióit tárta fel, és konzekvensen határozta el szervezetenként az egyházat és az államot. Ezzel magyarázzák, hogy a reformáció elsősorban nem Luther, hanem Kálvin közvetítésével hatott a politikai gondolkodásra, annak fejlődésére és a politikai-jogi intézmények fejlődésére.⁶

Luther a fejedelmek, az uralkodók számára fogalmazott meg elvárásokat, s közben a természet rendjére, a természeti törvényekre, valamint a józan észre, a Szentírásra hivatkozott. Megfogalmazta továbbá az ellenállási jogot is. Ezek az elvárások a kor „politikusaí” számára nyilvánvalóan remek alapot szolgáltattak. Luther tanait az „alkotmányeszmé csiráiként” is magyarázzák.⁷ „Európa történelmének egyik legnagyobb erkölcsi válságát élte át a reneszánsz és a reformáció idején.”⁸ Egy ilyen környezetben igen erős igény mutatkozott a társadalmi rend alapjául szolgáló viszonyok, az emberi kapcsolatok rendezése iránt. „Ennek az új erkölcsi rendnek a legkarakterisztikusabb eszményét a reformáció kálvini irányzata munkálta ki [...]”⁹

Kálvin Jean Cauvin vagy később Johannes Calvinus néven élt. Gérard Cauvin másodszülött gyermekeként született, akinek tanulmányi költségeit később plébániai jövedelmek fedezték, és 1523-ban, a pestisjárvány elől menekítve, Párizsban a noyoni püspök unokaöccseivel tanult együtt. Itt sajátította el anyanyelvi szinten a latin nyelvet.

Kálvin életpályájára, életművére, gondolkodásmódjára – a noyoni jogtanácsos fiaként – igen nagy hatással volt az, hogy a kor legkiválóbb jogi egyetemén – az orléans-i és a bourges-i egyetemeken – a legnevesebb jogtudósoktól tanult. A humanista tudásszomj és életszemlélet útján járva nem csupán reformátorrá lett, hanem kifejtette nézeteit az egyén és az állam kapcsolatrendszerének meghatározójaként az egyénnek a kormánnyal szemben tanúsítandó és követendő viselkedéséről is.

Kálvin jogi gondolkodásának előremutató jellege már munkásságának korai szakaszában, az *I. Ferenc királyhoz írt levelében* megmutatkozott. Ebben a levélben Kálvin a büntetőeljárás néhány alapelvét is megfogalmazta. Mint ismeretes, Cop Miklós orvosprofesszor teológiai tárgyú előadását, amely nagy lavinát indított el, a reánk maradt „bizonyítékok” tanúsága szerint Kálvin írta. Erre abból következtetnek, hogy egyrészt Kálvin François Danielnek, a barátjának írt levelében részletesen beszámol a rektori levél minden vitára okot adó tételéről. Másrészt a genfi könyvtárban Kálvin kézírásával őriznek egy példányt, amelyre a reformátor titkára, Colladon azt írta: „Nicolas Cop rektor nevében írt beszéd”.¹⁰ Kálvint 1534 májusában egy rövid időre letartóztatják, de később szabadon bocsátják. Ezt követően levelet ír I. Ferenc királynak hittársai védelmében. A levél lényegében egy védőbeszéd, amelynek megírása során Kálvin a büntetőeljárás legfontosabb elvi tételeit alkalmazza. A jogász Kálvin pártatlannak nevezi a királyt, mert így hozhat igazságos „ítéletet”, és

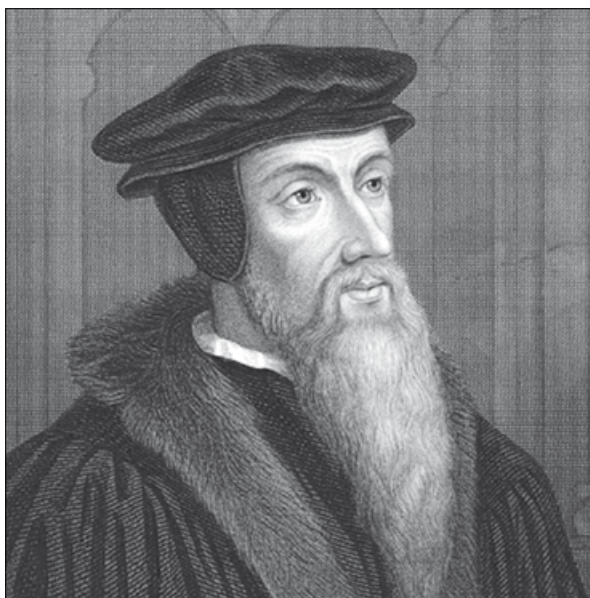
ekképp szól: „Az Úr, a királyok királya szilárdítsa meg trónodat igazsággal, a te székedet részrehajlatlansággal, felséges király”.

Hangsúlyozza, hogy a király „ne adjon hitelt a bizonyítékok nélküli vádaskodásoknak”. Ezzel arra hívja fel a figyelmet, hogy koholt bizonyítékok alapján senkit se ítéljenek el. Különös jelentőséget kap Kálvin „védőbeszédében” az a tétel, amely szerint az ártatlanság védelme ellen hat, ha a rágalmazók a legsúlyosabb bűnnel, államellenes, felforgató tevékenység megvalósításával vádaskodnak. Ismeretes, hogy minden társadalmi rendszerben a legsúlyosabb bűncselekménynek számított az uralkodó hatalmának megdöntésére irányuló szervezett cselekmény. A koholt rágalmak ellen a megvádoltak valószínű cselekedetét hozza fel cáfolatként: azt a tényt, hogy a megvádoltak elmenekültek hazájukból, és minden logikával ellentétes, hogy az, aki felforgató tevékenységet követ el, nem menekül. Elő cáfolatként utal rá, hogy a megvádoltak, akik elmenekültek, és a hon békességéért, a nyugodtabb jövőjéért imádkoznak, miként lehetnének ellenségei az országnak.

Fő művében, az *Institutióban*¹¹ – annak VI. fejezetében – a keresztyén szabadságról, az egyházi hatalomról és az állami kormányzatról szól. Megállapítja, hogy kétféle kormányzat létezik: az egyik „a lélekre, a belső emberre terjed ki és az örök életre vonatkozik”, a másik pedig „csupán a polgári, a külső jó erkölcsök fenntartására”¹² szolgál. Világosan kettéválasztja „Krisztus lelki országát és a polgári rendet”.

Hangsúlyozza, hogy „mindegy, milyen rendű-rangú vagy az emberek között, vagy milyen népnek törvényei szerint élsz, mert a Krisztus országa távolról sem az ilyen dolgokban áll”. Ugyanakkor figyelmeztet arra is, hogy a polgári rendet nem lehet „tisztátalan dolognak” tartani. Kiemeli, hogy vannak olyan emberek, akik úgy gondolják, Isten országához képest nem illik hozzánk, hogy a „világi és tisztátalan gondokkal” elfoglaljuk magunkat. Ezek az emberek azt kérdezik, hogy „mire valók volnának a törvények – mondják – a bíróságok és törvényszékek nélkül. Bíróságokhoz pedig mi köze van a keresztyén embernek? Hiszen, ha ölni úgysem szabad, mi szükségünk van akkor törvényekre és bíróságokra?” Választ is adott a feltett kérdésekre. Aláhúzza, hogy itt a földön is egy kialakított rend szerint kell élni, amelynek követelményei:

- beilleszkedni az emberi társadalomba,
- erkölcsünket a polgári tisztesség szerint alakítani,
- az emberi együttélés szabályait betartani, vagyis megtanítani bennünket összeférni egymással,
- erősíteni és védelmezni a közbékét és a nyugalmat.

Kálvin János (1509. július 10. – 1564. május 27.)

E fogalmak önmagukért beszélnek. Ezekkel a társadalmi együttélés szabályai és a köznyugalom, a közbizalom, a béke, a polgári rend fenntartásának az igényét fogalmazta meg.

A másik nagy kérdéskör munkájában a *polgári berendezkedés* taglalása.

Kiemeli, hogy három nagy probléma merül fel:

- a felsőbbtség mint a törvényszék sáfárja és őre,
- a törvények, amelyek szerint amaz gyakorolja a hatalmat,
- és a nép, amely a törvények uralma alatt él, és a felsőbbstagnak alá van rendelve.

Megvilágítja, hogy miben áll a „felsőbbtség” uralma. Kifejti, hogy akik az államban uralkodói, felsőbbbségi feladatokat látnak el, azok lényegében Istentől vették a megbízatásukat, isteni tekintéllyel vannak felruházva, és Isten képét viselik abban az értelemben, hogy helyette szerepelnek. Ezt a Bibliából vezeti le: „*Ha azokat isteneknek mondá’ az Írás, úgymond (Ján. 10:35), akikhez az Isten beszéde lőn*”.¹³ Ezzel szemlélteti, hogy a hatalommal rendelkezők hatalmát el kell fogadni, mert Isten akaratából látnak el felsőbbbségi feladatokat. Egyértelművé válik, hogy Kálvin elfogadja a császár személyét és tekintélyét.

Meghatározza a „felsőbbbség”, vagyis az uralkodók feladatát is. Ezek elsősorban: a közkerkölsőség, a közrend, a köztisztesség és a köznyugalom biztosítása, vagyis a közösség jólétére és a békességére kell ügyelniük. A közösségi együttműködést is definiálja, amely három pilléren nyugszik: a császár – fejedelem – magisztrátus hatalmi megosztásban látja a biztosítékot. A hatalommal szembeni ellenállás gondolata ugyan megjelenik Kálvinnál, azonban azt csak kivételesen és csak lelkiismereti, hitbéli okból tartja elfogadhatónak. Az ellenállást csak ultima ratióként kezeli. A kényszerítő hatalom – amelyet a kard testesít meg – érvelése szerint három területet ölel át: az igazságszolgáltatást, a hadviselést és a rendfenntartást.

Világosan fogalmaz – a Szentírást hívja ismét segítségül – a közrend szigorú védelme érdekében, amikor rögzíti, hogy a „gonoszoktól” a „jókat” meg kell védeni, szigorúan féken kell tartani a nyílt bűnözőket és gonosztevőket, akiknek a tettei nem zavarhatják meg a köznyugalmat (Róm 13:3–4). Szolón tanításait is említi, amikor kijelenti, hogy a közélet egész rendjének fenntartásához jutalomra és büntetésre egyaránt szükség van, különben széthullana és megszűnne a polgári élet minden fegyelme. A jóknak a megbecsülés, a gonoszoknak pedig a szigorú büntetés elengedhetetlen. A büntetés szükségességén túlmenően annak arányosságára hívja fel a figyelmet. Amennyiben a büntetés nem elég szigorú és nem elegendő arra, hogy visszatartsa az embereket újabb bűn elkövetésétől, az ugyanolyan káros, mint amikor túlságosan szigorú büntetést szabnak ki. Ezzel lényegében a büntetés célját rögzíti.

A Szentírásból vezeti le a „felsőbbbségek” vagyis a hatalmat gyakorlók feladatgyakorlásának a módját is, azt, hogy a hatalomgyakorlás során milyen elveket kell szem előtt tartaniuk. Az alábbiakban jelennek meg azok az elvek, amelyek lényegében a büntetőeljárás lefolytatása során is megállják a helyüket. Ezek a következők: a bű-

nőség megállapítása csak bizonyítékok alapján történhet, a szabad bizonyítás, a törvény előtti egyenlőség, az ítéletet hozó függetlensége és pártatlansága. Különös hangsúlyt fektet arra, hogy a hátrányos helyzetű személyek is oltalomban, védelemben részesüljenek. Ezért Mózes V. 1.16:–17 részeit citálja: „tegyenek ítéletet és igazságot és mentsék meg a nyomorultat a nyomorgató kezéből, a jövevényt, árvát és özvegyet pedig ne nyomorgassák, és rajta ne erőszakoskodjanak és ártatlan vért ne ontsanak.”¹⁴

A másik fontos kérdése, hogy *milyen törvények alapján* kell berendezni a keresztyén közrendet. A törvényeket „néma felsőbbbségnek” tekinti, a felsőbbbség pedig „eleven törvény”. Alapvetően kétfajta törvényt ismer: a szertartási, erkölcsi törvényt és a törvénykezési törvényi elemeket. Az erkölcsi törvényt két tételben foglalja össze. Az első tétel, hogy Istent tiszta hittel és kegyességgel tiszteljük. A másik tétel az egymás iránti emberi szeretet megtartása. Egyértelműen megvilágítja, hogy a „törvénykezési rész” a polgári kormányzat céljára hivatott azért, hogy e törvények segítségével megvalósulhasson a békés egymás mellett élés.

Érvelése szerint a törvényalkotásnál két szempontot szükséges szem előtt tartani. Az egyik szempont: a törvényes rendelkezés, a másik szempont: a jogosság. Különösen figyelemreméltóak a büntetőtörvények egyes rendelkezéseire vonatkozó megállapításai. Bemutatja – a Mózes II. (22:1–13) és V. (19:15–21) könyvében foglaltakat –, hogy Isten törvénye tiltja a lopást, de az egyes népek különbséget tettek a nyilvánvaló és nem nyilvánvaló lopás között. A „népek” továbbá eltérő szankciót alkalmaztak a lopás miatt a megvesszőzéstől a száműzésen át egészen a fejeztésig. A hamis tanúskodás miatt is eltérő büntetéseket alkalmaztak a különböző államokban, így súlyos nyilvános megszégyenítéssel, akasztással, keresztre feszítéssel is büntették az elkövetőket. A gyilkosságot halállal büntették, de a kivégzés, vagyis a büntetés-végrehajtás módja között különbséget tettek. Felismeri és deklarálja, hogy a különböző államokban a helyi sajátosságok, korszakok alapján, vagyis a *kor, a hely és az adott nép sajátos viszonyainak* a figyelembevételével eltérő büntetőpolitikát kell alkalmazni.¹⁵

Harmadik kérdésként megvizsgálta, hogy *a törvényekből, a bíróságokból, a felsőbbbségekből milyen haszna származik a keresztyének köztársadalmának*. Ezen túlmutató, sokkal hangsúlyosabb az a kérdéskör, amely azt elemzi, hogy a magánembernek mennyiben kell a felsőbbbségek előtt meghajolnia, és milyen engedelmességgel tartozik. Egyetért azzal, hogy fő szabályként engedelmeskedni kell a felsőbb hatalmaknak. Ezen okfejtés közben is tetten érhető jogi gondolkodásának előremutató jellege. Kifejti, hogy az emberek egy része él-hal a pereskedésért, és bosszúvágyal, rosszakarattal járnak el a bíróság palástja alatt, valójában a másik ember iránti gyűlölet alapozza meg a perlekedési szenvedélyüket. A bíróság igénybevétele, a pereskedés álláspontja szerint azonban csak jogosan történhet. A jóhiszemű pervitel, a visszaélés nélküli joggyakorlás és a védekezéshez való jog lényegét fogalmazza meg Kálvin, amikor kimondja, hogy a vádlottnak és a perlekedő panaszosnak az idézésre a kifizetett idő-

pontban meg kell jelennie, a védekezését, az ellenvetését saját védelme érdekében el kell mondania, nem vezetheti rosszhiszeműség és bosszúvágy. Csak a jóhiszemű pervitelt tartja elfogadhatónak és követendőnek a bíróság előtti eljárásban. Nem fogadja el azoknak az álláspontját, akik „mindenféle bírósági tárgyalást elítélnék”.¹⁶ Pál példáját hozza fel. Amikor ellene ármánykodtak, vádolták őt, és ő védte magát, a saját római polgárságának a jogi előnyeit is érvényre juttatta a bíróság előtt. Sőt, amikor szükségét érezte, a jogorvoslatot is igénybe vette, és az igazságtalan helytartótól a császári ítélőszékhez fellebbezett.

A büntetőeljárásban a vádlótól azt követeli meg, hogy pártatlan és elfogulatlan legyen. A kálvinizmus legfontosabb tanítása szerint *minden ember egyenlő*. Az emberek közötti egyenlőséget az eredendő bűnből vezeti le, amely mindenkit egyformán terhel, és a bűntől mindenki csak Isten kegyelme által mentesülhet. Az egyházon belül minden ember egyenlőségét hirdető elv egyben azt jelentette, hogy az államot is az egyenjogú polgárok szerződéséből vezette le. A demokratikus egyházszervezet felépítése elővetítette azt, hogy az állam esetén is hasonló koncepciót tart megvalósítandónak.

További fontos tanítás, hogy a tisztségeket az egyházban nem a feudális előjogok alapján lehet betölteni, hanem minden *tisztség viselőjét választás útján kell kijelölni*. Jó példa erre, hogy Kálvin is választás útján töltötte be a tisztségét. A kálvini egyház szervezetében a lelképásztorok között nincs alá-fölé rendeltségi viszony, egymás között is egyenlők. Tovább vizsgálva az egyház szervezetét, azt látjuk, hogy a kálvini egyházközösségek is egymással egyenjogúak. A kálvini egyházszervezet egy alulról építkező, a feudális előjogoktól mentes, választott tisztségviselőkből álló olyan szervezet, amelyben az egyházközösség választja a papjait és a világi képviselőkből álló presbitériumát is, amely így már a *képviselési, a parlamenti demokrácia irányába mutat*, annak hajnalcsillaga.

Az egyház belső életének az ügyeit az egyházközösség tagjai közül választott presbitérium intézi, amely lényegében ellenőrző feladatokat is betölt, és „erkölcsbíróságként” is működik. Itt jelenik meg az egyház és az állam szervezeti szétválasztásának a gondolata is. Az egyházon belül a fegyelmi és erkölcsi ügyek elbírálására a túlnyomórészt presbiterekből felállított bíróságok a hatalmi ágak szétválasztásának, megosztásának az alapjait jelentik.

Tény, hogy Kálvin „a nép, amely a törvények uralma alatt él és a felsőbbségnek alája van rendelve” kijelentésével lényegében az *alkotmányos jogállam oszlopát állította fel*. Ezzel pedig megelőlegezte a jogállamiság eszméjét. A törvények léte ugyanis Kálvinnál a polgári állam meghatározó fogalmai közé tartozik.

Kálvin, mielőtt Genfbe visszatért volna, már az egyik, 1538-ban Strasbourgban írt levelében határozott elképzeléseket fogalmazott meg egy egyházi törvény tartalmát illetően, amely lényegében a büntető jogpolitika fejlődését is előrevetíti. Abban a társadalomra veszélyesnek tartja a csalókat (praestigiatores), az álomfejtőket, a többneűeket (kettős házasság). Amikor 1541-ben visszatért Genfbe, határozattal fogadtatta el az Egyházi Törvénykönyv megalkotására szóló igényt. A törvénykönyvet megalkották,

és az Egyházi Közgyűlés jóváhagyta azt. A törvénykönyv rendelkezéseit kezdetben csak Genfben alkalmazhatták, ám Kálvin szerette volna kivívni, hogy a környező települések lakóira is vonatkozzon. Komoly harc eredményeként végül elérte, hogy a városi tanács és a Kétszázak Tanácsa kiterjesztette a szabályok hatályát a környező települések lakóira is.¹⁷ A törvénykönyv két részből áll: az első részben lévő szabályok az *egyházi rendre irányadóak*, míg a második részben lévő szabályok *társadalmi szabályok*. Az egyházi rend keretében is kifejezetten szigorú szabályrendszert fogalmazott meg: rögzítette a kötelező istentiszteletet, az egyéb egyházi alkalmak kötelező látogatását. Tiltották az istenkáromlást is.¹⁸ Ezen kötelezettségek elmulasztása esetére a pénzbírság vagy börtönbüntetés alkalmazását írta elő. A társadalmi szabályrendszerben előírta a babona üldözését, amelynek négy megnyilvánulási formája volt: a bálványimádás, a zarándoklat, a régi egyházi ünnepek megtartása, a misére járás.¹⁹ E cselekedetek szankciója bírság vagy fogház volt. Az előzőekhez hasonló szigorú büntetéssel sújtották a ledér táncot járókat és a tisztességtelen énekeket dalolókat. Az uzsorásokról sem feledkezett meg, külön tanulmányt írt az uzsorásokról, és amennyiben az 5%-ot meghaladta az uzsorakamat, őket azzal rendelte büntetni, hogy elvették az egész tőkéjüket, és még pénzbírságot is kiszabtak rájuk.²⁰ Lényegében a garázdaságot szankcionálták akkor, amikor a sokak által látott veszekedések elkövetőit is megbüntették. Vita esetén a lelkésznek kellett a helyszínre mennie és békét teremtenie. A paráznaságot különös szigorral rendelte büntetni attól függően, hogy az elkövető nős volt-e, vagy sem. A nem nős paráznak 6 napi börtönt kaptak, amelyet kenyéren és vízen töltöttek, valamint pénzbírságot fizettek. A nős paráznak 9 napi, kenyéren és vízen töltött börtönnel sújtották, és súlyosabb pénzbírságot fizettek. A jegyeseket is paráznaként kezelték, ha egy házban éltek. Az Egyházi Törvénykönyv második része nemcsak büntető anyagi jogi, hanem büntető eljárásjogi szabályrendszert is tartalmazott. Rögzítette ugyanis, hogy milyen eljárás keretében állítják a Konzisztórium elé az elkövetőket.²¹

Az Egyházi Törvénykönyv első része – amely részben a vallás gyakorlására vonatkozó szabályrendszer megalakítása – mutatja, hogy a hit és a hitközösség gyakorlása és megtartása érdekében igen szigorú szabályokat alkotott Kálvin. Ne felejtjük el, hogy erre a szigorú szabályrendszerre mindenképpen szükség volt. A szabályrendszer nemcsak azt szolgálta, hogy a vallást gyakorolják, hanem azt is, hogy a sötét középkor során az emberi gondolkodásban évtizedek alatt kialakított és rögzült gondolkodásmódot megújítsák. Ezért is rendelték büntetni a babonák „híveit” is.

A törvénykönyv második része lényegében egy büntető törvénykönyvnek felel meg. Meghatározta ugyanis, hogy az egyén a közösségben milyen cselekedeteket nem tehet meg, és mi az, amit a közösség már nem tolerál, ami miatt büntetést érdemel.

E törvénykönyv is mutatja Kálvin óriási egyház- és társadalomszervező erejét, munkáját. Ahhoz, hogy a reformáció a katolikus vallás mellett új egyházként létrejöhetett és fennmaradhatott, a szigorú rend megtartása melletti együtt-

életi szabályok megalkotása nem volt mellőzhető. A sötét középkorban a reneszánsz hajnalán szükségesnek mutatkozott az emberek gondolkodását, eszmevilágát befolyásolni.

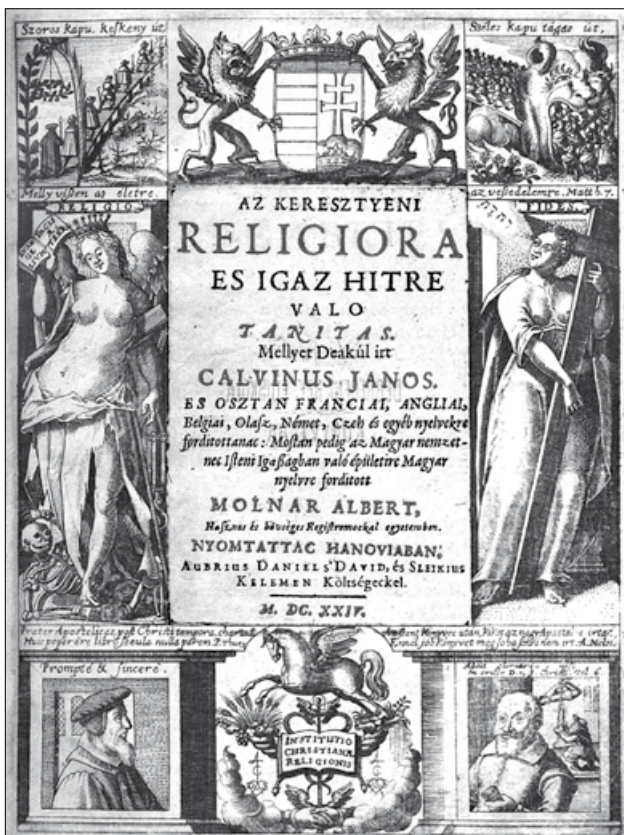
3. A reformáció hatása a jogi gondolkodásra

A reformáció korában a jogi normarendszer szorosan összefonódott a társadalom és abban az egyén helyzetét meghatározó erkölcsi és vallási követelményekkel. Így nem meglepő, ha a reformátorok nem csupán vallással és erkölccsel, de joggal és politikával is foglalkoztak, ezen területeken egyaránt jártassággal bírtak. A reformáció hatásának a jogra és a jogi gondolkodásra azonban ez nem volt szükségszerű előzménye. A reformáció szülte gondolatok képesek lettek volna befolyásolni a jog fejlődését akkor is, ha a reformátorok kizárólag a vallási fejlődésére összpontosítottak volna. Ezek az eszmék ugyanis önmagukban olyan tartalommal és jelentőséggel bírnak, hogy hatásuk a kor eszmeiségére, gondolatformáló szerepük a reformátorok tevékenységének hiányában is érvényesült volna. Ilyen eszmeként nevesíti Finkey Ferenc a lelkiismereti szabadságot, a testvériséget, a hierarchia elleni tiltakozást, a puritán erkölcsöt, az igazságszeretetet, a politikai szabadságot, a jogegyenlőséget, a demokratizmust, az önkormányzatot. A reformáció „példát mutatott a politika és az erkölcs összekötésére is, valamint megteremtette a vallásszabadság s a gondolat és szólás szabadság elveit is”.²²

A kor társadalmi változásai kedveztek a reformációs eszmék terjedésének. A 16–17. században létrehozzák a francia és angol központosított nemzetállamok alapjait. Ekkor az egységgé kovácsolás is megvalósul, aminek eredményeként például Burgundia, Bretagne a francia állam részévé válik. Az egységesítéssel ugyanakkor épp ellentétes folyamat zajlik a Német-római Birodalomban, ahol a tartományok széttagolódása tovább folytatódik. Megállapítható, hogy ez a két folyamat a reformációtól nem függetlenül zajlott. Sőt, annak következtében. A harmincéves háborút lezárja az 1648-as vesztfáliai békepaktum, amely tulajdonképpen háromszáz szuverén egységet ismer el. A vesztfáliai béke óriási jelentősége nemcsak abban mutatkozott meg, hogy a vallásszabadságot, a függetlenséget kollektív biztonsági garanciákkal támasztotta alá, hanem abban is, hogy a reformáció következtében a 16. században kidolgozott államszuverenitás-elméletek jelentős számban a gyakorlatban is megvalósulhattak.

Az emberi jogok és szabadságok eredőjeként a 17. századi angol, valamint a 18. századi észak-amerikai és francia forradalmakat szokták emlegetni. Ezen forradalmak előkészítője, az eszmék eredője azonban maga a reformáció. „A protestántizmus az a főgyökér, amelyből a mi egész rákövetkező civilizációnk kiágazik.”²³ „A hit szabadságának hatalma, ereje, mely a reformációban emelkedett érvényre, volt azon erő, a mely szétrombolta a régi előítéleteket, mely kényszerítette a mindenható államot az emberi, egyéni jogok elismerésére.”²⁴

Georg Jellinek²⁵ igyekezett kimutatni munkásságában, hogy az emberi jogok, amelyek az egyént, az állampolgárt az állammal szemben megilletik, a reformáció vív-

Kálvin János: A keresztyén vallás alapvonalai

mányai. Jellinek, a heidelbergi egyetem államjogtanára a *Die Erklärung der Menschen- und Bürgerrechte* című munkájában azt igazolja,²⁶ hogy az *emberi jogok a reformáció vívmányai*. Az emberi jogokat úgy fogja fel, hogy azok az állampolgárt mint egyént illetik meg az államban és az állammal szemben is.²⁷ Ebben a munkájában rögzíti továbbá azon álláspontját, hogy a reformáció vívmányainak a következménye az is, hogy az 1850. évi porosz törvény (alkotmány) valamennyi poroszt megillető jogokat rögzít. A *Von den Rechten der Preussen* az alábbi jogokat tartalmazza: törvény előtti egyenlőség, személyes szabadság, a lakásnak és a vagyonnak a sérthetlensége, kiköltözködtetési jog és szabadság, hitvallási szabadság (vallási társulat alakításának a joga), házi vagy nyilvános istentisztelet tartásának a joga, tanulási és tanítási szabadság, sajtószabadság, gyülekezési és egyesületalkotási jog. Deklarálja továbbá, hogy az állampolgári jogok gyakorlása független a vallási meggyőződéstől.

A természetjog szószólói²⁸ adtak hangot és szereztek érvényt annak az eszmének, hogy az embernek, minden embernek vannak jogai. Ők úgy tekintettek az államra, mint a szabad egyének közösségére. Az egyenlőséget és a szabadságot az egyénnel veleszületett, természetes sajátságának tekintették. A 17–18. század gondolkodói ezen jogokat részletezni is kezdték, aminek eredményeként egyre szélesebb körben is érvényesülni kezdtek. Az 1800-as évek közepén zajló európai forradalmakban ezeket a jogokat részben vagy egészben kivívták maguknak az egyes államok polgárai. Ezen eszmék „a XVIII. században meghódították Európa népeinek közvéleményét”.²⁹ Fontos vívmánya volt

ez a 19. századnak, hiszen ezt megelőzően lényegében az uralkodó jogát, a karok és rendek jogát, a testületek (céhek) jogát ismerték. „*Tehát az egyes egyén, az ember elévülhetetlen, az egyén elidegeníthetetlenül örök jogainak elismeretése az állam által a reformáció áldása!*”³⁰

*

A reformátorok szerepe abban állt, hogy a reformáció azon hatását, amelyet a jogi gondolkodásra, a jogfejlődésre gyakorolt, felismerték, és ezt követően tudatos munkássággal felerősítették. A reformáció hatása a jogra nem közvetlenül érvényesült. Nem azt eredményezte, hogy a jognak megszületett volna egy olyan ága, amely a reformáció gondolatosságát közvetíteni, valamint ezen eszmék közvetítőinek tevékenységét szabályozni képes. A kapcsolat sokkal inkább közvetett: a reformáció gondolatvilága követői gondolkodásmódjába beépülve, ezen személyek cselekedeteit áthatva, azokon keresztül jelent meg az élet különböző területein, így a jogban is.

Az emberi jogok a reformáció vívmányai, a fenti eszmékből alakultak ki. Hasonlóan a reformáció vezette le a hatalmat a népből, a közösségből, és így alakította ki a népszuverenitás elvét. „*Kétségtelen, kézzelfogható igazság, hogy az új és a legújabb kor politikájába a reformatió hozta be a demokratikus, a szabadelvű eszméket, ez tiltakozott először világosan és határozottan a legitimitás, a fejedelmi mindenhatóság, az absolutizmus ellen s tiltakozott lelke mélyéből, vallási és emberi meggyőződésből, minden önző hátsó gondolat nélkül [...]*.”³¹

Jegyzetek

- Hársing László: *Az európai etikai gondolkodás*. Miskolc, 2001, Bíbor Kiadó, 97. p.
- Hársing: op. cit. 97. p.
- Stolleis, Michael: *Reformazion und Öffentliches Recht in Deutschland*. (Vortrag an der Universität Salamanca im Rahmen eines Luther-Symposiums vom 9–12. November 1983.)
- Schindling, A.: *Humanistische Hochschule und Freie reichsstadt. Gymnasium und Akademie in Straßburg*. (1538–1621, 1977. S.307f., 318.)
- Die gennante Disputation stammt von Arnold Clapmarius* (vgl. zu ihm G. Oestreich, NDB 3, 1957, S. 260).
- Kovács István: *Magyar alkotmányjog*. József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged, 1990, JATE Kiadó, 274. p.
- Dr. Birkás Antal: Luther és Kálvin, illetve a protestantizmus hozzájárulása az alkotmányeszmé megszületéséhez. (<http://reformacio2017.hu/index.php/2014/08/15/luther-es-kalvin-illetve-a-protestantizmus-hozzajarulasa-az-alkotmanyszme-megszuletesehez/>)
- Hársing: op. cit. 99. p.
- Hársing: op. cit. 100. p.
- Kálvin János Intitutioja*. Budapest, 1995, Stichting Hulp Oost Europa, 6. p.
- Institutio Religionis Christianae*.
- Kálvin János Intitutioja*. Budapest, 1995, Stichting Hulp Oost Europa, 198. p.

- Kálvin: op. cit. 300. p.
- Kálvin: op. cit. 305. p.
- Kálvin: op. cit. 312. p.
- Kálvin: op. cit. 314. p.
- Buzogány Dezső: Kálvin állam- és társadalomszemlélete. *Magyar Tudomány*, 2010. 2. sz. 147. p.
- Buzogány: op. cit., Calvin, CR. X. 56.
- Buzogány: op. cit., Calvin, CR. X. 55.
- Buzogány: op. cit., Calvin, CR. X. 57.
- Buzogány: op. cit. 150. p.
- Dr. Finkey Ferencz: Mit köszönhet a jog és a politika a reformációnak? Emlékbeszéd 1903. október 31-én. *Sárospataki Lapok*, 49. sz. 1144. p.
- Finkey: op. cit. 1145. p.
- Hörk József: A reformáció egy sokáig fel nem ismert áldásáról. *Evangelikus Óráló*, 1905. Budapest, 13. sz. 130. p.
- Lásd Jellinek, Georg: *Die Erklärung der Menschen und Bürgerrechte*. (<http://www.gleichsatz.de/b-u-t/can/rec/jellinek1erklaerung.html>)
- Hörk: op. cit. 130. p.
- Hársing op. cit. 99. p.
- Így például John Locke, Samuel Pufendorf, Christian Wolff.
- Hörk: op. cit. 122. p.
- Hörk: op. cit. 130. p.
- Finkey: op. cit. 1144. p.

Cservák Csaba

Erdély alkotmányos státuszának fejlődése

Jelen írást egy östörténeti okfejtéssel szükséges kezdeni – előrebocsátva azt, hogy jelen sorok írója alkotmányjogi aspektusból elemzi a kérdéskört –, mivel e körülmények ismerete nélkül nem kapnánk teljes képet Erdély sajátos alkotmányjogi helyzetének háttéréről. A honfoglalásról nagyon megoszlanak a tudományos vélemények¹ a történészek körében, azonban az nem képezi vita tárgyát, hogy Erdély, illetve a székelység egyfajta különleges státuszt élvezett, és mindennek különleges oka kellett hogy legyen. A történészek körében különböző elméletek ismertek, a magyarság teljes finnugor származásától kezdve a teljes sumer származásról vallott tézisekig. Mindegyikben vannak érdekes okfejtések, de lényegében majdnem mindegyik elmélet elismeri, hogy a székelység egyfajta sajátos etnikai csoport volt. Megjegyzendő, hogy az a nézet is kezd elfogadottá válni, hogy kettős honfoglalásról² is lehet minimálisan szó, amely értelmében a 700-as években az avarok, akik beáramlottak a Kárpát-medencébe, már a magyarság ősei voltak.³

Mindenekelőtt leszögezhető: kizárt az, hogy a Kárpát-medence teljesen néptelen volt a honfoglalás idején. Másodsorban az is tény, hogy bizonyítékok és egyéb utalások sincsenek arra vonatkozóan, hogy a magyarság ma egy másik etnikumot magába olvasztott volna erőszakosan. Tehát következőképpen még Engel Pál – aki igazából leginkább a finnugoristák közé sorolandó – is elismeri – nem beszélve a sumerológus vagy türkista felfogásokról –, hogy a székelység etnikailag a magyarsággal rokon, de mégis a magyarság előtt került a Kárpát-medencébe,⁴ sajátos védelmi funkciót látva el, ennek is köszönve egyfajta különleges jogállását.⁵ További érdekes adalék, hogy az Árpád-korban a gyula nemcsak keresztnév, hanem ettől elvont méltóságnév is volt. Így nemcsak az István elleni harcokban ismert Gyula vezért, hanem köznevesült szóként a magyar terminológiában az erdélyi részek vezetőjét jelezte.

1. Közigazgatás Erdélyben

Az erdélyi tartományt különleges közigazgatás jellemezte már az Árpád-kortól kezdve. A Magyar Királyság létrejöttével egy időben, már 1003-tól tartják nyilván az első erdélyi vajdát Erdélyi Zoltán néven,⁶ érdekesség, hogy vezetőkéneve az erdélyi szóval is rokon. A középkor későbbi szakaszában az ifjabb király vagy a herceg, mint a király rokona, kormányozta sokáig Erdélyt, például IV. Béla már apja, András korában ifjabb király volt, illetve IV. Béla alatt az ő fia, V. István rex junior ifjabb király minőségében volt az erdélyi tartomány vezetője, hiszen az

erdélyi vajda – ekkortól kezdve vajdának hívták az erdélyi részek kormányzóját – különleges státuszt élvezett.

Közigazgatási szempontból a megyék élén az ispán, illetve később a főispán állt, és a király, valamint a főispán közé volt a magyarországi részek tekintetében beékelődve a nádor mint a király teljhatalmú helyettese a megyék vonatkozásában. Ez a joghatóság azonban nem terjedt ki Erdélyre és a Horvát-Szlavón-Dalmát bánságra. Erdélyben a vajda volt kvázi a király helyettese – mondhatjuk úgy is, alkotmányjogilag az ispánok felettese –, sőt ő nevezte ki az ispánokat. Az erdélyi vajda tehát mindenféle katonai, közigazgatási és igazságszolgáltatási tekintetben⁷ az uralkodó helyettese és az uralkodó helytartója volt. „A vajdai tiszt külön hatalmat jelentett Erdélyben, amely a király és a királyi vármegyék élén álló ispánok közé ékelődött.”⁸

Az erdélyi vajda tisztsége mellett még két sajátos alkotmányjogi képződményről is szükséges említést tennünk. Ez a székely és a szász önkormányzat Erdélyen belül. A székelyek ispánja volt az önálló és nem jobbágysorban levő székelyek katonai és polgári vezetője egyben.⁹ A szászok is autonómiát élveztek.¹⁰ A szász városok, a szász tartományok élén a szászok ispánja állt, ezeket később királybíróknak nevezték, majd amikor Károly Róbert alatt a közigazgatási reform¹¹ megtörtént, különböző szász városokból szász székek szerveződtek, és a szebeni gróf lett a szász egyetem mint a szászok összessége önkormányzatának vezetője.¹²

A szebeni gróf egyfajta előjárója volt igazságszolgáltatási, valamint közigazgatási szempontból az egész szászságnak, és egyfajta külön testet képezett a többi erdélyi területtől, a többi erdélyi lakosságtól, kivéve ezáltal őt a vajda joghatósága alól. Az erdélyi vajda a szászok tekintetében csak katonai értelemben rendelkezett joghatósággal, közigazgatási szempontból nem. A székelység helyzete ugyancsak eltérő volt, hiszen amellett, hogy a magyar jobbágyságtól és a magyar nemességtől is különvált testet képezett, közigazgatásilag élükön a székely ispán állt.¹³ Megjegyzendő ugyanakkor, hogy az erdélyi vajda nagyon sokszor a székely ispáni tisztséget is betöltötte egy személyben. A tisztségviselők viszont sűrűn cserélődtek.¹⁴

Amellett, hogy az erdélyi vajda gyakran betöltötte a székely ispáni tisztséget, megjegyzendő, hogy egyrészt a székelység autonómiáját is kifejezte a külön tisztség léte, másfelől viszont jelképezte azt is, hogy az erdélyi vajda az egyik leghatalmasabb tartományúrként igazgatja a katonai/határőr szempontból igen jelentős és külön státuszt élvező székelyeket.

Érdekesség, hogy az erdélyi vajda több volt, mint egyszerű helytartó vagy kormányzó, familiárisaival szinte kormányozta a tartományt.¹⁵ Külön kancelláriát épített ki, külön vajdai közigazgatást. Szinte az uralkodó és a tartományi kormányzó között helyezkedett el.

Ha alkotmányjogászai aspektusból elemezzük a kérdést, akkor ez ahhoz hasonló, mint hogy napjainkban létezik miniszterelnök, és léteznek különböző tisztségek, amelyek miniszterelnöki besorolásúak, mint például a legfelsőbb bíróság elnöke vagy az alkotmánybíróság elnöke. Ezek nem miniszterelnökök, de rangban kvázi vele egyenrangúak. Hasonlóan képzelhetjük el az erdélyi vajdát, al-

kormányjogi szempontból, aki szinte uralkodó volt. Ez nagyon fontos, abból a szempontból, hogy egyes erdélyi vajdák megpróbáltak szinte uralkodói jogokat kiharcolni maguknak, és uralkodóvá, a magyar királlyal egyenrangúvá válni. Például Kán László erdélyi vajda a kiskirályok¹⁶ korában Károly Róbert, illetve elődei, Vencel és Ottó idején próbálta Erdélyt teljesen függetleníteni oly módon, hogy a grófi szász tisztséget megszerezte magának, és összevonva a szász és a székely és az erdélyi önkormányzatiságot, szinte már uralkodói hatalomra tett volna szert, ha Károly Róbert le nem győzi.

A mai viszonyok ismeretében visszásnak tűnik, de a korabeli Európa összes államában természetes volt, hogy az igazságszolgáltatás a közigazgatás hatalmi funkciójával egybeolvadt, sőt sokszor még a törvényhozás funkciója is. Nemcsak Erdélyben volt ez így, hanem az összes korabeli feudális államban is, tehát ez nem jelenti azt, hogy Erdély egyfajta – ilyen szempontból sajátos – diktatúrát jelentett, mert az összes európai országra ez volt jellemző.

Történetileg még egy sajátosságra szükséges felhívni a figyelmet. Több történészünk kiemeli, hogy a magyar hűbériség eltért a korabeli Európa jellemzőitől, és a 9–12. századi normann katalán rendszerre emlékeztetett. Ennek az volt a fő jellegadó tulajdonsága, érdekessége, hogy úgymond honorbirtokrendszerek alakultak ki Magyarországon.¹⁷ Ez azt jelenti, hogy ha egy illető megkapott egy közigazgatási tisztséget, például egy tartomány kormányzásának jogát, akkor annak a tartománynak a sajátos uralkodói birtokait is megkapta, kvázi az volt a fizetsége, díjazása, hogy az adott területhez tartozó uradalmi birtokok javait szedhette. Ennek a későbbiek folyamán az lett a következménye, hogy az erdélyi vajdai és emellett az igen jelentős székely ispáni birtokok honorjával is rendelkezett. Déva vára tipikusan ilyen volt. Mindez igen jelentős uradalomnak számított, és ez azt jelentette, hogy az erdélyi vajda vagyona kiemelkedett az erdélyi nemességből általában. Továbbá megjegyzendő, hogy a székely ispáni tisztséget – főleg azután, miután az erdélyi vajda tisztségét természetszerűleg a király az erdélyi vagy a magyarországi előkelők közül töltötte be – soha nem a székelyek közül töltötték be.

Az, hogy egyfajta uralkodói minőség jellemezte a vajdát, megnyilvánult abban is, hogy ő sokszor alvajdákat is kinevezett, akik közül egy vagy kettő Magyarországon székelt. Ez is helytartójellegre utalt. Az is sajátosság, hogy sokszor konzílium töltötte be a vajdai tisztséget, tehát egyfajta kollegialitás jegyében két vagy három erdélyi vajdáról is beszélhetünk. Nagyon sajátos történelmi helyzet volt, amikor Hunyadi János volt 1441-től 1446-ig az erdélyi vajda, és ugyanezen időszak alatt volt erdélyi társvajda Ujlaki Miklós is, aki később a Mátyással folytatott nemesi küzdelmek során vált igazán ismeretessé.

Történeti előzménye volt a későbbi erdélyi függetlenségnek, illetve a vajdai és fejedelmi tisztség erősségének, hogy a Mátyással szemben folytatott nemesi küzdelmek Erdélyben is kicsúcsosodtak, aminek eredményeképp Hunyadi Mátyás 1467-ben megfosztotta sok kiváltságától, sok birtokától az erdélyi nemeseket. Emellett az is egy sa-

játosság, amit Hunyadi Mátyás idejében vezettek be, hogy egy magyarországi nemes megöléséért a vérdíj – kvázi a kárpótlás, kártérítés – 100 aranyforint volt, míg egy erdélyi nemes megöléséért csak 66 aranyforint. Ezáltal egyfajta jogi kisebbséget láthatunk de facto az erdélyi nemességgel szemben, a de jure nemesi egyenjogúság ellenére.

E sorok írója inkább globálisan próbálta eddig is kezelni a kérdést, nem kronologikusan, de azért nyilván egyfajta sajátos korszemlélet jellemezte azt, amikor Erdély Magyarországhoz tartozott. A későbbiekben a fejedelemség egészen másfajta alkotmányjogi-közigazgatási helyzetet eredményezett. Az Erdélyi Fejedelemség előtti időkkel kapcsolatosan kijelenthetjük, hogy egyfajta sajátos erdélyi státuszról, „államiságról” az egységes magyar állam idején is – tehát nemcsak a három részre szakadás idején, hanem előtte is – már beszélhetünk.

A magyar alkotmánytörténet a korabeli terminológia szerint is keverte a Magyarország és a magyar állam kifejezéseket. Sajátos módon magyar államnak csak a szűk értelemben vett magyar vármegyéket tekintette, Magyarországra viszont beletartozott Szlavónia, Horvátország és Erdély is. Korábban már fölmerült fogalomként Werbőczy a *Hármaskönyvében* is használja az Erdély ország kifejezést,¹⁸ ami arra utal, hogy Erdély ugyan integráns része volt a Magyar Királyságnak, de mégis nagyon különleges státuszt élvezett. Egyfajta együtt, de mégis külön jogállás jellemezte már ekkor Erdélyt. Összegezve kijelenthető, hogy az Erdélyi Fejedelemség előképe már mindenféleképpen megtalálható volt a klasszikus középkori Magyar Királyság idejében is.

2. Önálló fejedelemség időszaka

Egészen más idők következtek ezután. Szapolyai Jánosra szükséges felhívni a figyelmet, aki 1520-tól 1526-ig volt erdélyi vajda a királlyá választás előtt, s ez volt a kifejezett, konkrét előzménye annak, hogy 1526-ban őt is királlyá koronázták, illetve I. Ferdinándot is. Amikor a török betört Magyarországra, 1541-ben elfoglalva Budát, és három részre szakadt Magyarország, akkor Szapolyai János régi birtokaira, illetve régi vajdai udvartartására támaszkodva alapvetően az erdélyi részeket – illetve annál egy kicsit nagyobb területet, Közép-Szolnok, Doboka, Zaránd, Kraszna vármegyéket még a klasszikus erdélyi közigazgatási rendszeren kívül – szállta meg, tehát a régi Erdélynél egy kicsit nagyobb, de azt körülölelő terület jelentette az Erdélyi Fejedelemség területét.

Szapolyai János 1541-ben meghalt, és utána az ő fia, János Zsigmond, illetve Izabella királynő, az ő özvegye kormányozták azt a külön kis Magyarországot, amely Erdélynél valamelyest nagyobb volt. Szapolyai János halála utána János Zsigmond még használta a magyar királyi címet is. Később megállapodtak Ferdinánddal – 1551-ben –, hogy János Zsigmond lemond az erdélyi tartományról a sziléziai hercegségért cserébe. Erre végül nem került sor különböző belvillongások miatt. Így János Zsigmond maradt király, illetve az erdélyi részek ura.

Szapolyai János

Azt is meg kell említenünk, hogy „Erdélynek az 1540. évtől kezdve az 1848. évig külön Corpus Jurisa volt, amelyet csak egyetlen híd kötött össze a magyar Corpus Jurisszal, Werbóczy Hármaskönyve,¹⁹ amely Erdélyben törvényvé is vált”.²⁰ Ezenfelül az erdélyi jogfejlődésnek külön gyökerei voltak.²¹

Az 1556-os tordai országgyűlésen mondták ki először az erdélyi három rend fejedelmválasztó jogát. Ekkor választották meg először erdélyi fejedelemnek János Zsigmondot, aki 1556-tól 1571-ig, ekkor bekövetkező haláláig volt erdélyi fejedelem.

Az erdélyi rendiség tagozódása is nagyon sajátosnak értékelhető, ugyanis nem vagyoni vagy rangbeli rétegződésről beszélhetünk. A szászok, a székelyek és az erdélyi megyék magyar nemességének rendisége alkotta mindig az erdélyi országgyűlést, aminek szintén volt előképe már a középkori Magyar Királyság idején, ugyanis voltak erdélyi részi tartományulések, mintegy a későbbi erdélyi törvényhozás, erdélyi országgyűlés előzményeként.²² Tehát „Erdély nem csupán a magyar nemzet országa, hanem három egyesült nemzeté, a magyaré, a székelyé és a szászé,²³ s csak 1848-ban olvad össze velük egyetlen egységbe az addig közjogi státussal nem rendelkezett román nép”.²⁴

1556-os esztendő kapcsán egy másik, alkotmányjogi szempontból jelentős mérföldkőről is szükséges említést tennünk, mivel ekkor mondta ki a tordai országgyűlés, hogy az erdélyi országgyűlésnek sajátos törvényhozó minősége folytán fejedelmválasztásra is jogosítványa van.²⁵

Nagyon sajátos a későbbi Erdélyi Fejedelemség idején, hogy egy nagyon különleges monarchiáról, választott választási monarchiáról beszélhetünk.²⁶ Az erdélyi fejedelem princeps absolutus – fejedelem, szuverén uralkodó –, viszonylag jelentős hatalommal és jogosítványi körrel rendelkezett, viszont más monarcháktól eltérően nem volt utódmeghatározási joga sem a primogenitúra, sem a senioritás klasszikus monarchikus elvei szerint. Az erdélyi országgyűlés mindvégig fenntartotta magának a jogot arra, hogy uralkodót válasszon. Ez nagyon különlegessé teszi az erdélyi fejedelem pozícióját²⁷ alkotmányjogi szempontból. 1556-tól az erdélyi fejedelem egy abszolút uralkodó, monarcha volt, igen erős jogosítványokkal, egyértelmű uralkodói hatáskörrel, de mégsem határozhatta meg konkrétan kifejezetten az utódját. Ennek ellenére sokan megpróbálták, de igazából hosszú távon, dinasztikusan senkinek sem sikerült uralmát fenntartania.

János Zsigmond

Bocskai István

1571-ben, János Zsigmond halála után az ő utóda – a Habsburgok akarától eltérően – Báthory István lett, s ez megint egy sajátos szituációt szült. Megmutkozott a kettősség, amely Erdélyt jellemezte Magyarország tekintetében, és az erdélyi, valamint a megmaradt Magyar Királyság viszonyát meghatározta. Nevezetesen az együtt, de mégis külön jogállás.

Az erdélyi fejedelmek a Szent Korona-eszme létetemenyeseinek tekintették magukat, egyfajta kontinuitást vallottak a régi Magyar Királysággal kapcsolatban, egyúttal azt is vallották, hogy Erdély még mindig a Magyar Királyság része. Ettől eltekintve mégis különállónak, szuverénnek tekintették magukat a magyar királyságtól.²⁸

Egyes erdélyi fejedelmek – például tipikusan Bocskai István, Bethlen Gábor – önvallomásukban kifejtették, hogy ők addig és azért hisznek a külön Erdélyben, „míg ugye a magyar király náluk erősebb nemzet németnél léssen”.²⁹

Bethlen Gábor

Tehát az együtt, de mégis külön jogállás azért is alakult ki, mert Erdély tipikusan magyar állam volt, a magyar hagyomány, a magyar kultúra folytatója, emellett mégis pontosan Magyarország idegen megszállása, a Habsburg-uralom miatt tartották fenn különállásukat, s ezt a sajátos viszonyt a Török Birodalom is elismerte.

Sokan fölteszik a kérdést, hogy a független Erdélyt miért nem szállta meg például a török. Egyfajta status quo alakult ki, amely megnyilvánult az erdélyi fejedelmek kultúrpolitikájában is. Az erdélyi fejedelem Bécs és a Habsburg-udvar hallgatólagos jóváhagyásával, valamint a török Porta kifejezett elismerésével jutott mindig hatalomra. Mind a két nagy birodalom elismerte az erdélyi fejedelem függetlenségét, noha külpolitikai értelemben az erdélyi fejedelem mégis valamennyire függött a Török Birodalomtól. Vazallus államnak volt tekinthető, mégis független volt.

Ennek kapcsán egy nagyon fontos alkotmányjogi fogalmat, a szuverenitás fogalmát kell körüljárni, amely az

önálló államiság sarokköve, alapja. A szuverenitás, illetve a szuverén az önálló, független, egységes, oszthatatlan főhatalmat jelenti, amely minden más hatalomnak eredete és eredője egyben, amelyből minden hatalom származik adott területen. Az számít szuverén államnak, amely különálló területen jön létre, és különálló népessége, valamint saját állampolgárai vannak.

3. Erdély szuverenitásának kérdése

Ennek kapcsán feltehetjük a kérdést: mennyiben volt szuverén, önálló, független állam a fejedelemség idejében 1556-tól Erdély? Belpolitikai értelemben abszolúte, mindenképpen – ezt majd a későbbiekben ki is fejtjük, hogy miért ilyen evidencia –, külpolitikai értelemben már bonyolultabb a kérdés, hiszen az erdélyi fejedelem külpolitikáját mindig egyeztetni kellett a török szultánnal. Az erdélyi fejedelmeket mindig az erdélyi országgyűlés választotta, de a végső fejedelemebeiktatás az athnamé, a török szultán megerősítő okirata volt, illetve azok a bizonyos uralmi eszközök: palást, kaftán, jogar, melyeket a szultán mindig küldött a beiktatandó fejedelmeknek. Mindez egyfajta külpolitikai függést jelentett, de a török szultán, hogyha a Török Birodalom érdekeivel nem volt ellentétes a fejedelem tevékenysége, nem szólt bele a fejedelem tevékenységébe.

Tökéczki László utalt arra, hogy Erdély az európai kultúra részének tekintette magát. Való igaz, hogy a protestáns államokkal, Svédországgal, Hollandiával a későbbiekben az erdélyi fejedelmek igen élénk kapcsolatot próbáltak – külpolitikai értelemben – fenntartani. Ez nem zavarta a török szultán és a Török Birodalom érdekeit addig, amíg olyan háborús viszonyrendszer nem alakult ki, hogy azok egy törökellenes szövetségi rendszerbe nem kerültek, de addig, amíg a Török Birodalomnak nem volt ellenére, az erdélyi fejedelem külpolitikai önállóságát is elismerte a török Porta.

Érdekes, hogy pontosan a fejedelmi hatalom abszolútítását és az erdélyi fejedelem autonómiáját, az országgyűléssel szembeni autonómiáját növelte az, hogy a török szultán által magát az erdélyi fejedelmet és nem az erdélyi államot erősítette meg. Az erdélyi állam függött a török szultán jóváhagyásától külpolitikai értelemben, s a török szultán külpolitikai értelemben magát a fejedelmet és a fejedelem cselekedeteit, aktusait erősítette meg. Ez a fejedelmi hatalom, a fejedelmi egyéni hatalom súlyát növelte a rendiséggel szemben.

Erdélyben ezért nem beszélünk olyan erős rendiségről és olyan erős birtokrendszerről, olyan erős ellenpólusokról, mint a királyi Magyarországon. A fejedelmek nagyon is ügyeltek arra, noha volt birtokadományozási és – mint egy uralkodónak – nemességadományozási joguk az erdélyi fejedelmeknek, hogy az ő rovásukra senki ne erősödhessen meg. Ugyan voltak erdélyi fejedelmi dinasztiák, mint a Báthoryak, Rákócziak, Bethlen Gábor is próbálta utódait pozícióba helyezni, mégsem alakult ki örökletesen erdélyi uralkodói dinasztia, és azért nem, mert nem volt kellő ellenpólus. Mivel a fejedelmi hatalom erős volt,

ezért bármilyen nemesi családnak vagy nemesi egyéneknek, hogyha a maga akaratát végre akarta hajtani Erdélyben, akkor egyetlen esélye az volt, hogy magát a fejedelmi hatalmat szerezzék meg. Csak így lehetett ellenpólussá válni, hogy az abszolút hatalomért folytatott küzdelemben az illető kerekedik felül. Ezért volt több belvillongás, több belharc, és ezért alakult ki olyan sajátossága az erdélyi fejedelmi hatalomnak, hogy nagyon függött az erdélyi államiság magától a személytől, hogy ki volt az erdélyi fejedelem. Ezért mondhatjuk azt, hogy például Bethlen Gábor idejében, 1613-tól 1629-ig nagyon erős erdélyi hatalom volt.³⁰ I. Rákóczi György (1630–1648) is kiemelkedő európai uralkodó volt.

Amikor viszont Báthory Zsigmond, Báthori Gábor vagy II. Rákóczi György személyében gyenge egyéniségek uralkodtak, kifejezetten elsorvasztották és gyengítették az erdélyi államiságot, saját tehetségüket meghaladó ambícióik miatt. 1571-ben Báthory István lett az erdélyi vajda – hangsúlyozandó a vajdai cím, mert direkt, még a magyar államhoz fűződő sajátos viszonyok miatt nem használta a fejedelmi címet –, majd 1575-ben Habsburg Miksával szemben lengyel királlyá választották, ami hatalmas eredménye volt a magyar nemességnek és a magyar államiságnak. Báthory István tehát lengyel király lett erdélyi vajdaként, és csak onnantól tekintette magát szuverénnek Erdély vonatkozásában, onnantól használta az erdélyi fejedelem kifejezést.

Báthory 1586-ban bekövetkezett halála után utódja próbált meg kialakítani egy fejedelmi dinasztiát. Öccse, Báthory András kormányozta vajdaként Báthory István lengyel királysága idején Erdélyt. Ezt követően pedig Báthory András fia, Báthory Zsigmond lett az erdélyi vajda, aki később elkezdte használni az erdélyi fejedelem kifejezést is, 1586-tól. De ez sem volt egyértelmű terminológia. Báthory Zsigmond nagyon vitatható személyiség volt, erős ambíciókkal, gyenge jellemmel, mint ahogy a történettudomány jellemezte egyéniségét. Ő az, aki többször elkerült a trónról, meg többször visszatért 1598-ban, 1599-ben, 1601-ben. Aztán következett egy vérengző időszak, amikor Basta György mint a Habsburgok kormányzója uralta Erdélyt.

Ez után a vérzivataros időszak után lett az erdélyi fejedelem 1605-ben Bocskai István, akinek személyében az egyik legnagyobb magyar, hangsúlyozom, magyar uralkodót tisztelhetjük. Utána Rákóczi Zsigmond rövid fejedelemsége következett, majd Báthori Gábor lett a fejedelem, az ő egyik támogatója – aki önállósodott, és felismerte Báthori Gábor gyengeségeit – Bethlen Gábor, aki szintén az egyik legnagyobb magyar uralkodó volt. Ami közös és kiemelendő Bocskai István és Bethlen Gábor személyében, hogy szerették volna hosszú távon egyesíteni Erdélyt és Magyarországot. Mégsem látták erre elérkezettnek az időt, és mégis úgy érezték, hogy a független Erdélynek pontosan az a létjoga, hogy a Habsburgok uralta Magyar Királyság rendiségét erősítsék, kívülről támogassák. Ennek nagyon nagy üzenete van történelmünk számára, pontosan ez a sajátos hozzáállás testesült meg abban, hogy a Török Birodalom és a Habsburg Birodalom egyike sem szállta meg Erdélyt, és elismerte függetlenségét, illetve ennek egy sajátos hozzá-

ka az erdélyi fejedelmek hintapolitikája, hogy leginkább a török függésében, de mégis lavíroztak a Török Birodalom és a Habsburg Birodalom között.

Ebben a sajátos történelmi korban különleges törést jelentett, amikor a török alól felszabadították Magyarországot, a Török Birodalom lehanyaglott. Ebben az időszakban Apafi Mihály volt a fejedelem 1661-től 1690-ig. Az ő bukásakor megpróbálta fejedelmi székbe emelni fiát, II. Apafi Mihályt. Ezt követően szállták meg a Habsburgok Erdélyt.³¹

Külön érdekesség, hogy a Diploma Leopoldinum, Lipót császár rendelete 1691-ben bekebelezte Erdélyt,³² de mégsem csatolta vissza Magyarországhoz. Érdekes, hogy a történelmi térképeken Magyarország részeként ábrázolják innentől megint Erdélyt (1691-től), de mégsem volt a Magyar Királyság integrált része, hanem innentől kezdve a Habsburg uralkodó, aki egyben cseh király is volt, az osztrák örökös tartományok ura, 1806-ig német-római, majd osztrák császár, külön használta az erdélyi nagyfejedelem címet.³³ Erdély nem is került vissza klasszikusan Magyarországhoz.³⁴

Egy sajátos kormányzat vette át Erdélyben az uralmat. A hagyományos régi fejedelmi udvartartásos közigazgatásra rátelepedett egy olyan gubernium, erdélyi kormányzóság, amellyel az osztrák, illetve német-római császár kormányozta az erdélyi nagyfejedelemséget. A későbbiekben kialakult a kancellária is, az uralkodó és az erdélyi kormányzó közé kerülve, és az Erdélyi Kancellária külön helyettese sokszor nem is Erdélyben székelt, hanem Bécsben. Ez is kifejezte Erdély sajátos viszonyát a Habsburg császárhoz. A guberniumot különböző osztályokra tagolta, specifikálva azt, ügykörök, szakigazgatási rendszer szerint. Az erdélyi végrehajtó hatalom legfőbb szerve ekkoriban az Erdélyi Kancellária volt. Az első kancellár Bethlen Miklós volt, aki 1695-ben tette le hivatali esküjét, de ekkoriban a tényleges kancellária irányítása még a rendek által választott alkancellár kezében összpontosult. Az intézmény vezetését 1742-ben vette át a kancellár. Az Erdélyi Udvari Kancellária nem volt általános hatáskörű közigazgatási szerv, a különböző ügykörök feletti kompetenciáért meg kellett küzdenie az Osztrák Udvari Kancelláriával, illetve az ún. Újszerzeményi Bizottsággal, a Neoaquistica Commissióval. A 18. század második felében, 1765 és 1782 között évtizedekig betöltetlen volt a kancellári tisztség, majd II. József egyesítette a Magyar Udvari Kancelláriával. II. József halála után újra szétválasztották a két intézményt. Az Erdélyi Udvari Kancellária 1867-ben, a kiegyezés idején fejezte be végleg működését.³⁵

1848-ban a forradalom alapvető követelése volt Erdély Magyarországgal történő egyesítése, ami meg is történt

az 1848. évi áprilisi törvények révén.³⁶ Ekkor került vissza Erdély Magyarországhoz, majd a forradalom bukása után, amikor a Bach-rendszerben öt kerületre osztották Magyarországot, egyik kerület volt nem teljesen földrajzilag megfelelő nagyjából a régi erdélyi területnek, ezt is kormányzó irányította.

A kiegyezés adta vissza a régi vármegyerendszerrel³⁷ klasszikusan a magyar közigazgatásba integrálva Erdélyt,³⁸ amely ekkor vált ismét a Magyar Királyság részévé, és hát sajnos tudjuk, a trianoni békével elcsatolták Erdélyt, majd a Horthy-korszakban röviden visszatért egy része a bécsi döntés révén, de innentől már egy egész más fejezet kezdődik.

*

A magyar politikai, jogi, alkotmányjogi közgondolkodás egyik legvitatottabb pontja Erdély Magyarországhoz csatolásának kérdése. Mármost az, amit olyan nagyon sokan szeretnének, hogy Erdély valaha, valamikor visszatérjen Magyarországhoz. Sokan harcoltak ezért. Ez ma már fasiszta, irredenta elképzelésnek számít. Sokak szemében viszont egyszerűen alaptézis, hogy magyar ember nem mondhat le Erdélyről.

Ennek fényében sajátos gondolat az, amit kevesen szoktak emlegetni, hogy lehetne-e létjoga vagy lehetett volna-e létjoga, hogy Erdély, pontosan a sajátos történelmi előzményeiből fakadóan, egyfajta független erdélyi köztársasággá válhatott volna valamikor,³⁹ amit a románság sem nézett volna olyan nagy ellenszenvvel. Ezen túl az európai államok, a NATO vagy az Európai Unió, illetve egyéb nemzetközi szervek sem minősítették volna irredentának és fasisztának ezen elképzelést. A közelmúlt eseményei, úgymint Koszovó nemzetközi jogilag kérdéses függetlenedése Szerbiától,⁴⁰ a Krím félsziget népszavazás útján történő elszakadása Ukrajnától⁴¹ – amit vitat a nemzetközi közösség nagy része –, a katalán függetlenedési, illetve népszavazási törekvések⁴² vagy a nemzetközileg egyáltalán nem vitatott, Skóciában tartott népszavazás⁴³ nemzetközi összevetésben is egyre inkább felveti annak a létjogosultságát, hogy egy adott terület népszavazást tartson hovatartozásáról, függetlenségéről.

Kétségtelen, hogy Erdély függetlenedésének lehetősége sajátos politikai-geopolitikai konstellációt hozna létre, és hatalmas feszültségeket szítana Magyarország és a többi határos állam között. Egy önálló erdélyi állam azonban az előzmények és Erdély különálló történelmi múltja, már az Árpád-korban létező különélése miatt reális alternatíva lehetett volna.

- 1 Erdély benépesüléséről lásd Mályusz Elemér: A magyarok. In *Erdély*. Budapest, 1940, Magyar Történelmi Társulat. <http://mek.oszk.hu/04700/04729/html/8.html>
- 2 A fogalomról részletesen lásd László Gyula: *Múltunkról utódainknak*. Budapest, 1999, Püski, 685–752. p.
- 3 Engel Pál: *Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig*. Második kiadás. Budapest, Háttér Lap- és Könyvkiadó, 105–106. p.
- 4 A székelyek származásáról szóló hasonló álláspont: Hóman Bálint: A székelyek. In *Erdély*. Budapest, 1940, Magyar Történelmi Társulat. <http://mek.oszk.hu/04700/04729/html/7.html>
- 5 Mindezt Werbőczy is leírja a *Tripartitumban*: „Az erdélyi scithákról, a kiket székelyeknek hívunk. Ezenkívül annak az erdélyi részekben a scithák, kiváltságos nemesek, a kik a scitha néptől, ennek Pannoniába való első bejövetele alkalmából származtak el, a kiket mi romlott néven »siculusoknak« nevezünk; a kik teljesen külön törvényekkel és szokásokkal élnek; a hadi dolgokban legjártságosabbak: az örökségekben és a tisztségekben egymás közt (a régi szokás alapján) törzsek, nemzetségek és nemzetségi ágak szerint részesednek és osztozkodnak.”
- 6 Lásd: <http://lexikon.katolikus.hu/E/erd%C3%A9lyi%20vajda.html>
- 7 Az erdélyi vajda igazságszolgáltatási jogosítványairól bővebben lásd Béli Gábor: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Pécs, 2014, Dialóg Campus Kiadó, 155–156. p.
- 8 Kristó Gyula: *Tanulmányok az Árpád-korról*. Budapest, 1983, Magvető Könyvkiadó, 271. p.
- 9 Deér József: A szászok jogállása In *Erdély*. Budapest, 1940, Magyar Történelmi Társulat. <http://mek.oszk.hu/04700/04729/html/15.html>
- 10 Az erdélyi szászok II. Géza uralkodása idején (uralk.: 1141–1161) települtek be Erdély területére. Kiváltságlevelük, az Andreanum 1224-ből, II. András király idejéből való. Az Andreanum – amelyet a szászok Goldener Freibriefnek, azaz arany szabadságlevelnek is neveznek – a Szászvárostól Barótig terjedő területet egészen a szászoknak engedte át, továbbá a király és a szebeni ispán volt a főbírájuk a kiváltságlevelé szerint. A szász földeket az uralkodó nem adományozhatta el idegeneknek, valamint a szászok szabadon választhaták papjaikat, illetve helyi bírjaikat. A királynak pénzáddal, szállásadással és szükség esetén jelentős haderő (500 fő) kiállításával tartoztak. Lásd *Erdély és népei*. Budapest, 1941. (Maksay Ferenc: A szászok megtelepülése.); Hanzó Lajos: *Az erdélyi szász önkormányzat kialakulása*. Szeged, 1941.
- 11 Mezey Barna (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest, 2003, Osiris Kiadó, 156. p.
- 12 A szászok közigazgatási önállóságáról lásd még Pukánszky Béla: Szászok. In *Erdély*. Budapest, 1940, Magyar Történelmi Társulat. <http://mek.oszk.hu/04700/04729/html/9.html>
- 13 Hóman: i. m.
- 14 Kristó: i. m. 210. p.
- 15 Mezey: i. m. 178. p.
- 16 A kiskirályokról lásd Fügedi Erik: *Ispánok, bárók, kiskirályok*. Budapest, 1986, Magvető Könyvkiadó.
- 17 Engel Pál: Honor, vár, ispánság: tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről. *Századok*, 1982. 116. évf. 880–922. p.
- 18 Lásd *Tripartitum*: Az ország jogainak és szokásainak harmadik részéről. 3. cím: Slavon- és Erdélyországnak külön szokásjogáról.
- 19 Nagy Péter: A kártérítés kérdésének rövid vázlata Erdély XVI–XIX. századi jogtörténetében. *Glossa Iuridica*, 2015. 3–4. sz. 79. p.
- 20 Sándorfy Kamill: *Erdély reformkorszakának jogtörténete*. Akadémiai Kiadó (reprint), 29. p.
- 21 Domokos Andrea: Büntetészankciók a székely falvakban. In Mezey Barna – Nagy Janka Teodóra (szerk.): *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből*. Budapest, 2009, ELTE Eötvös Kiadó, 339–351. p.
- 22 Erdély közjogáról lásd részletesebben Eckhart Ferenc: Erdély alkotmánya. In *Erdély*. Budapest, 1940, Magyar Történelmi Társulat. <http://mek.oszk.hu/04700/04729/html/14.html>
- 23 Megjegyzendő továbbá, hogy az erdélyi magyar jogalkotó nemzetközi összetetésben is úttörő szerepet vállalt a kisebbségvédelem jogi szabályozásának kialakulásában a 16–17. században előremutató, vallási kisebbségvédelmi törvényeivel. Lásd Farkas György Tamás: *A nemzetiségek alkotmányos jogállása Magyarországon, különös tekintettel a nemzetközi jog hazánk szempontjából releváns jogforrásaira*. Kézirat. Budapest, 2014, 15–16. p.
- 24 Sándorfy: i. m. uo.
- 25 Az erdélyi országgyűlésről lásd részletesebben Csizmadia Andor: Generalis congregatiók és diéták Erdélyben. *Jogtudományi Közlöny*, 1980. 10. sz. 665–679. p.
- 26 Lásd például Szakály Ferenc: *Virágkor és hanyatlás 1440–1711*. Második kiadás. Budapest, Háttér Lap- és Könyvkiadó, 132–134. p.
- 27 Alkotmányjogi szempontból kijelenthetjük, hogy mindez különleges megvalósulása a monarchia államformájának, ugyanis a monarchia államformájának egyik alapvető jellemzője az öröklődő államfői pozíció. Mindenesetre ilyen speciális monarchiára a mai napig találunk példát, ugyanis Malajziában a mai napig választják a királyt, valamint Andorra társhercegeit is egyrészt a francia nép (a Francia Köztársaság elnökeként), másrészt pedig a katolikus egyház (Urgell püspökeként) választja.
- 28 Erdély önálló állami létéről lásd részletesebben Lukinich Imre: Erdély önálló állami élete. In *Erdély*. Budapest, 1940, Magyar Történelmi Társulat. <http://mek.oszk.hu/04700/04729/html/13.html>
- 29 Bocskai István fogalmazott így 1606-ban.
- 30 Bethlen Gábor uralkodásáról, a Bethlen korabeli erdélyi államszervezetről lásd részletesebben Trócsányi Zsolt: Bethlen Gábor erdélyi állama. *Jogtudományi Közlöny*, 1980. 10. sz. 617–622. p.
- 31 Csizmadia Andor – Kovács László – Asztalos László: *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, 1998, Nemzeti Tankönyvkiadó, 143. p.
- 32 A Diploma Leopoldinumról lásd még Tarján M. Tamás: 1691. december 4., a Diploma Leopoldinum kiadása. *Rubicon*, http://www.rubicon.hu/magyar/nyomtathato_verzio/1691_december_4_a_diploma_leopoldinum_kiadasa/.
- 33 Erre utal az 1791. évi Erdélyi törvénykönyv VI. cikke is. Lásd Zétényi Zsolt: *A történeti alkotmány*. Budapest, 2009, Magyarországért Kulturális Egyesület, 263–264. p.
- 34 Érdekes, hogy a vármegyék függetlensége szinte erősebb maradt Erdélyben, mint Magyarországon. Kiemelendő az 1794. évi erdélyi országgyűlés, melyen például a vármegyék státuszát erősítették meg a főkormányzók hatásköreinek pontosításával. Lásd Sándorfy: i. m. 63. p.
- 35 Fazekas István: Az Erdélyi Udvari Kancellária. *Rubicon*, 2013. 2–3. sz. 59–61. p.
- 36 Lásd a Magyarország és Erdély egyesítéséről szóló 1848. évi VII. törvény preambulumát: „A magyar koronához tartozó Erdélynek Magyarországgal egy kormányzás alatti teljes egyesültét, nemzetegység és jogazonosság tökéletes joga alapján követelvény, a két testvérhon érdekeinek a közelebb tartandó országgyűléseni képviseltetését pedig a jelen kor eseményei sürgetőleg igényelvén, ezeknek sikeresítésére határozatit.”
- 37 Lásd ehhez Stipta István: *Törekvések a vármegyék polgári átalakítására: Tervezetek, javaslatok, törvények*. Budapest, 1995, Osiris Kiadó, 196. p.
- 38 Lásd még ehhez Stipta István: A székely székek vármegyékké alakítása 1876-ban. In Rajnai Zoltán – Fregan Beatrix – Marosné Kuna Zsuzsanna – Ozsváth Judit (szerk.): *Tanulmánykötet a 6. Báthory-Brassai nemzetközi konferencia előadásából*. Budapest, 2015, Óbudai Egyetem Biztonságtudományi Doktori Iskola, 417–428. p.
- 39 Erdély önálló állami létének lehetőségét Bajcsy-Zsilinszky Endre is felvetette, aki alapvetően svájci mintára szervezte volna a független

Erdélyt. Lásd Kiss F. József: Bajcsy-Zsilinszky alkotmánytervezete. Erdély. Múlt és jövő. Lásd: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/bajcsy_zsilinszky_alkotmanytervezete_erdely_mult_es_jovendo/

⁴⁰ Koszovó 1999-ben az ENSZ 1244. számú határozata értelmében ENSZ-igazgatás alá került. A határozat kimondta ugyanakkor, hogy Koszovó Szerbia része. 2008. február 17-én a koszovói parlament kikiáltotta az állam függetlenségét. Azóta Koszovó függetlenségét a világ 108 országa ismerte el, közöttük van Magyarország, az EU tagállamainak nagy része és az Egyesült Államok.

⁴¹ A 2014. évi ukrajnai forradalom hatására a Krím félsziget 2014. március 16-án népszavazást tartott hovatartozásáról, amelynek során Oroszországhoz kívántak csatlakozni. A népszavazás hatására Krími Köztársaság néven függetlenné vált a terület, amit Oroszország

elismert, majd nemzetközi egyezményrel csatlakozott a Krími Köztársaság Oroszországhoz. Azóta is vitatott a terület hovatartozása, kevés állam ismerte el a krími népszavazás legitimitását, de a jelenlegi tényhelyzet szerint a terület Oroszországhoz tartozik.

⁴² Katalóniában régóta erős függetlenedési törekvések vannak Spanyolországtól. 2014-ben a katalán kormányzat véleménynyilvánító népszavazást tűzött ki a kérdéstről, amit a spanyol alkotmánybíróság döntése ellenére megtartottak 2014. november 10-én, és elsöprő többségben szavaztak Katalónia függetlensége mellett.

⁴³ Skóciában 2014. szeptember 18-án nyilvánítható véleményt a választópolgárok arról, hogy független állam legyen-e Skócia. A referendum eredményeként a választók úgy döntöttek, hogy maradni kívánnak Nagy-Britannia része.

A nagyszerű magyar büntetőjogász, kúriai tanácselnök, Tóth Lőrinc nem tartozik a sokat idézett szakemberek közé. 67 évig volt a Magyar Tudományos Akadémia tagja (22 évesen lett levelező, 38 évesen rendes tag). Akadémiai tagságának 60. évfordulóján maga Eötvös Loránd köszöntötte.¹ Mégis méltatlanul feledte el a jogászszakma. Sajátos elégtételt jelenthet azonban, hogy a Magyar Igazságügyi Akadémia az órála elnevezett utcában székel Budapesten. Modern, előremutató, napjainkban is helytálló gondolatokat olvashatunk jogi munkáiban. Ötleiteinek frissessége, aktualitása munkái 19. századi nyelvezetén keresztül is átsüt.

„Suum cuique decus posteritas rependit” – mondja Tacitus. Gondolatainak citálásával igyekszem Tóth Lőrinc dicsőségét megidézni a jelenkor jogásza számára. Életrajzírója, Lakatos László a szülői házról írva a református szellemiséget tartja Tóth Lőrinc élete és írói, jogászi munkássága meghatározójának. „Nem közhely Tóth Lőrincre nézve, hogy a tiszta parochia vallásos és józan kálvinista szellemét vitte el innen magával”.² A haza iránti felelősség, a nemzeti történelem és a nemzeti nyelv ápolása mindvégig meghatározó gondolatok életében.³

1. Főbb életrajzi adatok

Tóth Lőrinc 1814-ben született Komáromban. A komáromi református gimnáziumba járt. Jókai Mór, aki szintén diákja volt e gimnáziumnak, visszaemlékezvén iskolás éveire:

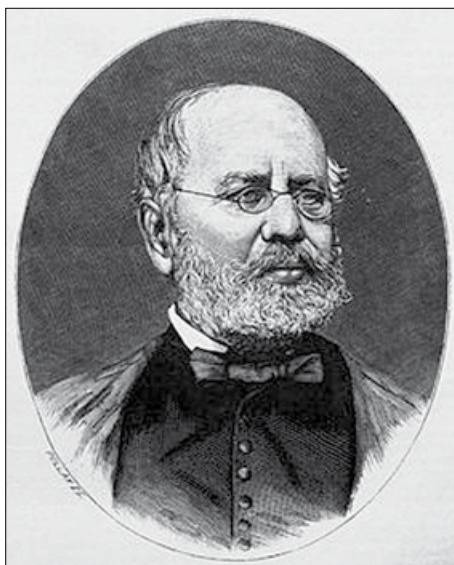
„Az én időmben a komáromi kollégium volt a Felvidék Mekkája”, Tóth Lőrincet is megemlíti.⁴

A pozsonyi jogakadémián és a pesti egyetemen végezte jogi tanulmányait. A reformkorban országgyűlési tudósító, illetve Breznóbánya és Révkomárom követe volt. Az ősiségről írt munkáját a Magyar Tudományos Akadémia Marczibányi-jutalommal értékelte. „Ettől kezdve az ősi-

Domokos Andrea

Egy református büntetőjogász portréjához: Tóth Lőrinc

ségi kérdésekben Tóth Lőrinc a nagy tekintély”.⁵ 1848-ban az Igazságügyminisztérium miniszteri tanácsosa, államtitkára, a Honvédelmi Bizottmány jegyzője. Vukovics Sebő igazságügy-miniszter munkatársaként törvényjavaslatot készített elő a zsidók és a nemzetiségek egyenjogúsításáért. A szabadságharc bukása után a hadbírósg kötél általi halálra és teljes vagyonekobzásra ítélte. 1850-ben kegyelmet kapott. Kúriai bíró, majd tanácselnök lett. A *Jogtudományi és Törvénykezési Tár* és a *Jogtudományi Szemle* szerkesztője volt.⁶ 1903-ban Budapesten halt meg 89 éves korában.

Tóth Lőrinc
(1814. december 17. – 1903. március 17.)

2. Fegyházi tanulmányok a kúriai tanácselnök tollából

A büntetőjog különösen sokat köszönhet Tóth Lőrincnek – mondja Vécsey Tamás. Amikor Reviczky Szévé, egy fiatal publicista párbajban elesett, Tóth Lőrinc megírta a *Párbaj* című munkáját.⁷ „Halottak napján Reviczky sírjától jövök, melyet a részvét korszorúkkal borított el. Legyőzhetetlen előítélet áldozatául esett, mert nem védetik eléggé a becsületjog.”⁸ E munkáját Angyal Pál is idézi *Az ember élete elleni bűncselekmények és a párviadal* című könyvében.⁹

Humanista jogásként nem a bosszúállás, hanem a javítás, nevelés, a társadalom védelme motiválta. Több mint

száz éve megfogalmazott gondolatai máig helytállóak. A büntetés meghatározásánál arra hívja fel a figyelmet, hogy a kegyetlenkedés, zsarnokoskodás éppannyira elkerülendő, mint a túlzott engedékenység, gyengeség. „Komoly és szigorú legyen a büntetés, mely a büntetetté éri, a mi nem zárja ki a humanitást, de kerüli annak beteg túlzását, s hatályosan érezteti a bűnössel megérdemlett büntetése súlyát.”¹⁰

Új büntetőkódexünk egyik alapelve a differenciálás. E kívánalom már Tóth Lőrinc írásaiban is megjelent. „A jól eltalált s jól keresztülvitt büntető rendszer, a lelkiismeretes és tapasztalt fegyházi igazgatók által gondosan alkalmazott egyéniesítés (individualizálás)” éri el a megfelelő hatást a bűnelkövetők esetében – vallja Tóth.¹¹

„A középkori durvaság, egészségtelen, tisztátlan, nyirkos, és féreglepte földalatti üregekbe zárta a bűnöst, s ott hagyta nehéz láncokban rothadni, senyvedni. Ezzel elég volt téve a visszatorlásnak, a társadalom bosszújának, de semmi magasabb s nemesebb cél el nem éretett.”¹² Úgy ítélte meg, hogy a szabadság elvesztése már magában elég súlyos büntetés, s a társadalom védelme is megvalósul az elzárás által. Az igazságszolgáltatás további feladatát is magára kell hogy vállaljon, amelyet szerinte mind az emberi, mind a keresztyéni kötelesség parancsol: a raboknak nevelésben, oktatásban is kell részesülniük.

Mind az oktatás, mind a lelkeszi munka szerepét kiemelte. A lelkészek működését, a vallásos-erkölcsi oktatást az elítéltek megjavítása egyik fő eszközének tartotta a rabok által végzett munka mellett. A feltételes szabadságra bocsátottak esetében is kiemelkedő szerepet szánt a lelkészeknek, akik felkészíthetik a szabadulót az erényes, jó magaviseletre. „Az erkölcsjavítást kétségkívül előmozdítja a célszerűen berendezett fegyenc-könyvtár is, melyet az olvasni tudók igénybe vesznek.”¹³ Például hozza az illavai könyvtárat, ahol imakönyvek, szórakoztató irodalom és ismeretterjesztő munkák is az elítéltek rendelkezésére álltak. A közvetítő intézetekben eltöltött időt, majd a feltételes szabadságra bocsátás intézményét a legmodernebb és a leghathatósabb intézkedések között tartotta számon.¹⁴

3. Börtönügyek – egy római kongresszus emlékére

Az 1885-ben Rómában megrendezett Nemzetközi Börtönügyi Kongresszusról az Akadémia számára megírt szakmai beszámolója egyszersmind érdekfeszítő útirajz is.¹⁵ Tóth Lőrinc szerint a kongresszuson felmerülő „kétségkívül legfigyelemreméltóbb kérdés: a rabmunka versenye a szabad munkával”.¹⁶ Közvetlen személyisége hozzásegítette a nem szakember, azonban nagyon is érintett köznéppel való kommunikációhoz, így megismerhette az olaszok véleményét a börtönhelyzettel, illetve a szabadmunka és a rabmunka versenyzével kapcsolatosan. A kor nagy dilemmája volt az államok számára a rabok dolgoztatásának megoldása oly módon, hogy az ne károsítsa a civil ipart. Magyarországon ennek érdekében a képviselőház pénzügyi bizottsága azt javasolta, hogy a rabok olyan

termékeket gyártsanak, amelyeket külföldről hozatnak be, és így a belföldi iparnak nem árthat.¹⁷

„Rómában is a congressus színhelyén, a polgári, kereskedő s iparos körökben, a boltokban s vendéglőkben, bevásárlás és étkezés közben, ha az emberek felismerték bennem a congressus tagját, gyakran kellett hallanom elég kifakadást a gúnyosan említett »misericordiánus« irány ellen, mely az istentelen gonosztevőt ápolja s cirógatja, és ezeknek jobb sorsot, izesebb kenyeret, több kényelmet ad, mint a milyenben büntelen, becsületes, szegény földműves és iparos embertársaik részesülnek a fegyházon kívül; jobban viseli gondjukat beteg korokban, több figyelmet fordít oktatásukra s testi és lelki egészségükre, mint az állam kormánya a jó magokviseletű alattvalók nagy tömegére, kik alig képesek folytonos terhes munkával s erőfeszítéssel a mindennapi kenyeret, szerény ruházatot s fűtött, tiszta és egészséges hajlékot megkeresni.”¹⁸ És Tóth Lőrinc meghallgatja e hangokat is, miközben szakmai meggyőződése a humánus büntetőpolitika, a humánus büntetés, megéri a jogkövető, ám szegénységben élő állampolgárok kérdéseit, elkeseredését.

A korabeli Magyarországon is megesett, hogy a szegényebb réteg számára a börtön magasabb életszínvonalat biztosított, mint saját otthona. Egy munkácsi fegyházban a fiát meglátogató szegény asszony, amikor meglátta jól fésült, feltáplált fiát, távozáskor arra intette, hogy „csak jól viselje magát, mert igen szomorú dolog volna, ha mostani kedvező helyzetéből elcsapnák”.¹⁹

A kongresszuson felmerült a bűncselekményt elkövető gyermekek szüleinek felelőssége. „Mily határig terjedhet a szülők törvényes felelőssége a gyermekeik által s a gyámoké, nevelőké s gondviselőké az általuk gyámolt, nevelt, gondnokolt egyének által elkövetett bűntettek nézve?” Az államok jó részében volt törekvés arra, hogy a szülő vállaljon felelősséget gyermeke tettéért, azonban „e felelősség határa nincs még eléggé kijelölve; azért szükségesnek mutatkozik, hogy a törvényekbe oly intézkedések vétessenek fel, melyekből a szülők, mint gyermekeik nevelői, jobban megértsék kötelességeiket ezek és a társadalom irányában”.²⁰

A kongresszus idejében a klasszikus iskola, illetve Magyarországon a Csemegi-kódex még nem volt képes differenciált választ adni a fiatalok bűnözésére. Ezt maga Tóth Lőrinc is érezteti: „még nem vagyunk tisztában az eszközök iránt: hogyan lehessen megismerni az eseteket, melyekben a fiatal egyén a bűn felismerésére szükséges belátással, vagy a nélkül cselekedett, s megtörténhetik, hogy fiatal bűnösök fölmentetvén fiatal koruktól fogva a büntetés alól, nevelésükre nézve veszélyes és oly körben hagyatnak, hol rossz hajlamaik megerősödne.”²¹ Nemcsak a speciális szankciók hiánya jelentett gondot a fiatalok bűnelkövetők esetében, hanem a belátási képességük szakszerű megítélése, elbírálása is.

A 19. század végén elsősorban földművelésből élő Magyarország bűnöző rétege is jelentős részben földművesekből állt, ezért vetette fel a konferencia nyomán Tóth Lőrinc, hogy ezen elítéltek számára a rabmunka is a földeken legyen biztosítva. „Ne hozassanak-e be szabadságvesztés-büntetések, melyek földművelést űző or-

szágok részére vagy iparos-munkával nem foglalkodó, földművelő népesség számára jobban alkalmazhatók, mint az eddigi rendszer? Különösen nagy mértékben áll ez Magyarországra nézve, hol a mondott osztály tagjai, a statisztikai kimutatások szerint, a fegyencek legnagyobb részét alkotják.²² Meggyőződése, hogy olyan rabmunkát kell végezniük, amely nem eltérő a megszokott életmódjuktól, és amely hasznukra lehet.

A börtönügyi kongresszus nagy hangsúlyt fektetett a büntetés-végrehajtási intézetekből szabadult elítéltek kinti életkezdésére.

„A congressus óhajtását fejezi ki:

- 1) hogy minden országban a szükséghez képest, menedékhelyek állíttassanak fel a fogságból szabadult elítéltek számára,
- 2) hogy a kormányok pártolás alá vegyék e házak felállítását s kifejtését,
- 3) hogy az intézetek szervezése s igazgatása a magánjótékonyosság kezdeményezésének legyen kifolyása; de az államok, valamint a magán-egyletek is, a közjó tekintetéből nagyban segíeyezék ez intézeteket,
- 4) hogy e menedékházak csak átmenő jelleggel bírjanak, s vezetésük oly természetű legyen, mely a kiszabadultak visszatérését a társadalomba könnyebbé tegye.²³

Tóth Lőrinc messzemenőig egyetért a kongresszus javaslatával, a 19. század végén szakszerűen fogalmazták meg a reszocializáció, reintegráció kívánalmát a szakemberek. A koldusok, csavargók deviáns magatartása és egyértelmű kriminális veszélyeztetettsége nyilvánvaló volt a korabeli szakma számára. „A congressus óhajtását fejezi ki: hogy a közsegélyezés oly módon szabályoztassék, hogy minden szűkölköző egyén biztosítva legyen az elérhetősére szükséges eszközök megtalálására nézve, de csak testi erejéhez alkalmazott munkája jutalmául, hogy az oly szegény, aki az e szerint szabályozott segélyezés dacára is kóborlásnak adja magát, s ennél fogva a törvény súlya alá esik, szigorúan büntetessék a dologházakban teljesítendő, kötelezett munkára szorítás által.²⁴

A csavargás mellett az alkoholizmus is devianciára, kriminális cselekedetekre hajlamosító tényező, amelynek lecsökkentésére is születtek tervek a kongresszuson. Tóth Lőrinc gyakorló bíróként állapítja meg, hogy az élet, a testi épség elleni cselekmények jelentős részénél van szerepe az alkoholnak. „A bírósági tapasztalás bizonyítja, hogy az emberölések, verekedés közben előforduló súlyos, s gyakran halált okozó testi sértések, gyújtogatások, erőszakos nemi közöselések stb. nagy része szeszes italoktól felhevült, részeg vagy félrészeg állapotban követetik el.²⁵ Hangsúlyozza, hogy az „erőszakos bűntettek legnagyobb része szeszes italoktól felhevült, hetvenkedésre, hengegésre buzdult, vagy felbőszült emberek által követetik el”.²⁶

Határozottan vallja, hogy az alkohol hatása alatti elkövetésnek nem enyhítő, hanem súlyosbító körülménynek kell lennie: „... egész bírói gyakorlatom alatt helytelennek tartottam azt a felfogást, hogy az ittas, mámoros állapot az elkövetett bűnök büntetésénél enyhítő körülménynek véteik, holott helyesebb volna azt súlyosbítóknak tekinteni,

a részeg gonosztevőt, ki gyakran szándékosan nyel szeszes italt, hogy a büntett elkövetésére magát felbátorítsa, inkább kétszeresen kellene büntetni, – mert a részegség maga is büntetendő cselekmény – mint a szeszes italok által okozott, jogtalan felindulását mentségére használni fel.”²⁷ Tóth Mihály is idézi Tóth Lőrinc 1885-ös sorait, rámutatva, hogy a jogtudós-akadémikus és író gondolatai több mint száz év múltán is időszerűek.²⁸

4. Énekesmadár kalitkában és zárkában

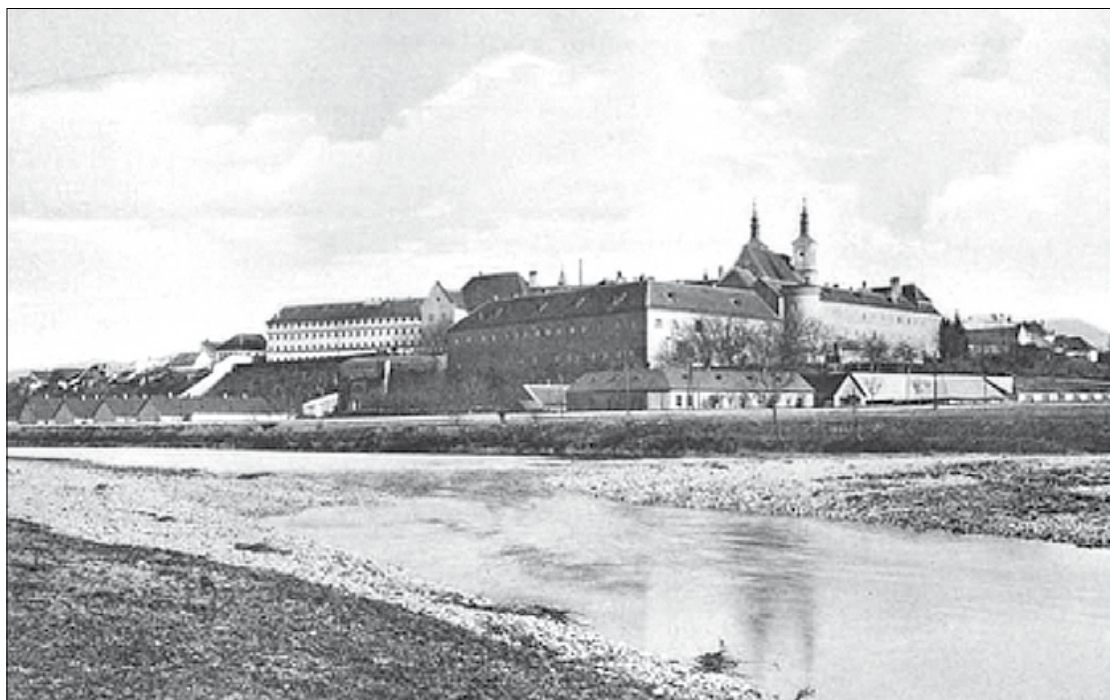
Részletesen bemutatta az illavai rabmunkát a Fegyházi tanulmányok I. kötetében.²⁹ Tóth Lőrinc precíz megfigyelésének köszönhetően mi is betekintést nyerhetünk a 130 évvel ezelőtti fegyházi mindennapokba. „Illaván 12 munkaterem van, összesen 1117 négyyszögméternyi térfogattal s 3429 köbméternyi légtartammal, miszerint e termekben 285 fegyenczre volna csak hely, 12 köbmétert számítva egy-egy főre. A dolgozó fegyenczek száma azonban sokkal nagyobb lévén, e helyiségek nem elegendők azok befogadására; így p.o. a szabó- és cipész-iparnál, melyek igen népesek (rendesen 160 fegyenczcel); úgy, hogy itt még a mellettök lévő magánzárkákából is hatot s ezek folyosóját is el kellett foglalni.”³⁰

Pontos kimutatások álltak rendelkezésre arra vonatkozóan, hogy az egyes iparágak mennyit jövedelmeztek a kincstár és mennyit az elítéltek részére. „Legjövendőbbnek mutatkozik az asztalos-, esztergályos- és kádárüzlet (faipar); azután jó a szabóság, melyet a katonai s rabruhák tartanak fenn; következik jövedelmezőségben a foglyok részére vaságyakat készítő kovács és lakatosüzlet, s végre a cipészet.”³¹ Kiemelte, hogy egyes elítéltek művészi hajlamokkal rendelkeznek, melyre példa az illavai protestáns kápolnában levő szószék s úrasztala.

E munkájában is hangsúlyozza a büntetés célját, amely nem lehet egyedül a büntetés, hanem éppúgy feladata a bűnös nevelése és erkölcsi javítása is. „A büntetéssel összekötött javításnak pedig legfőbb eszköze: a megfelelő foglalkodtatás, a folytonos célszerű munka.” Howardtól idéz: „make men diligent and they will be honest.”³²

„A gyáva henyelés, melyet a példabeszéd is »ördög párnájának« nevez, minden rossznak kútfeje s fő oka úgy a fogságban, mint a szabad életben.”³³ A rabmunka két célt is szolgál, egyrészt nevelő jelleggel bír, másrészt az elítéltek hozzájárulnak a fegyintézetek fenntartásához.³⁴ Például állítja az 1843-as törvényjavaslatot, amely szintén a rabok foglalkoztatását tűzte ki célul.³⁵ Rögzíti, hogy a törvény szerinti elnevezések aszerint alakulnak, hogy az elítélt mely rezsimben van: „a börtönökben elhelyezett elítéltek nevezetnek raboknak, a fegyházakban levők pedig fegyenceknek, s a fogházakban levők foglyoknak.

A korabeli fegyintézeteinkben a legnagyobb arányban a cipész-, szabó-, asztalos-, esztergályos-, kádár-, bognár-, ács-, kaptafakészítő-, mázoló-, lakatos-, szitakötő-, kovács-, bádogos-, kötélverő-, könyvkötő-, aranyozó-, kefékötő-, kosárfonó-, gyapot- és vászonszövőipar volt jelen.

Az Illavai Fegyház

Saját vaságyaikat is ők készítették, illetve ruházatukat és ágyneműjüket is. Katonai, csendőrségi és postaszolgai egyenruhák, valamint kórházi felszerelések előállítására is a rabok feladata volt.

Napjainkban nem egy büntetés-végrehajtási intézetben kísérleteznek azzal, hogy az elítéltek kisállatokat tarthassanak, gondolhatnak. Tóth Lőrinc több mint száz évvel ezelőtt ajánlotta, helyeselte e módszert: „Az éneklő madarak, e kedves kis pajtások, beszerzése s tartása, melyek a magányba zárt rab öröme s multságára ártatlan és felderítő társaságot nyújtanak, külön zárkában lévő rab részére nagy jótéteményt képvisel, s kiválóan jóviseletű fegyenceknek megengedhető.”³⁶ Javasolja a zenélést, éneklést, amelyek jó hatással vannak a rabokra.

5. Célszerű óvintézkedések a társadalom védelme érdekében

Büntetőjogászként a megelőzés szerepét is hangsúlyozta: „Láttuk, hogy az állam első s legfőbb feladata a büntetéseket célszerű megelőző rendszabályok által gátolni, azok forrásait eltorlaszolni, miben őt a társadalomnak is minél lelkesebben kell támogatni, hogy az eredmény annál biztosabb legyen.”³⁷ A deviáns, kriminális karriert befutó nők jó útra térítését is fontos feladatnak tekintette: „A nőjavítás kérdése kétségkívül egyike a legfontosabb kérdéseknek, melyek a társadalom figyelmét követelik, mert az anyák, a gyermekeket szülő s nevelő nők javítása a férfiak javításának is leghatalmasb eszköze s föl-tétele.”³⁸

A büntetések differenciálásának volt a híve, az elkövetők speciális életútjuk alapján kapják meg enyhébb vagy

súlyosabb büntetésüket. Akik a bűnözés útját választották, súlyosabb megítélésre számíthatnak. „Visszaesők, többszörös visszaesők, javíthatatlan emberek mindig voltak és lesznek, de azok számát célszerű büntetések, oktatás, erkölcsi javítás, jól rendezett munka, a jó viseletnek engedett s a rossz viselettől megvont kedvezmények, jóra buzdító remény, és a külvilágba visszatérteknek a kilépést követő nehéz körülmények közt megvédése, jóakaratok s munkakedvők méltánylása által kevesbíteni minden esetre lehet.”³⁹ Az állam sosem adhatja fel a megelőzés elvét, mindenkor törekedni kell az elkövetők jó útra térítésére.

„Az államnak, ha kötelességét e téren egészen akarja teljesíteni, nem csak büntetni kell a már elkövetett törvénytöréseket, hanem alkalmazni is kell minden lehető megelőző rendszabályt, hogy büntetnie ne kelljen, vagy minél kevesebbet kelljen, s célszerű óvó intézkedések által megőrizni az embereket a jó úton s megvédeni a társadalmat a büntettek elkövetése ellen.”⁴⁰ A bűnözés okait kriminológusi alapossággal tárta fel.⁴¹

Az alkohol bűnözésre gyakorolt hatásáról már szót ejtettünk, ugyanígy a nyomort is kriminogén tényezőnek tartotta Tóth Lőrinc. „A kóborló, munkátlan, éhező ember egyszersmind esetleg tolvaj és rabló is.”⁴² Az állam és a társadalom fontos feladatának tekinti a szegénységgel szembeni harcot, a munkahelyteremtést, a rászorulóknak szállás biztosítását. Vallja, hogy a munkanélküliek, csavargók, koldusok jelentős része önhibáján kívül kerül sanyarú körülmények közé. Az elhagyott, árva gyermekek nevelését is a bűnözés ellen ható tényezőnek tartotta. Lelcházak, javítóintézetek építését szorgalmazta, melyek az „elhagyatott fiatalokra nézve a nem létező atyai ház helyét” pótolhatják.⁴³ A legfontosabb feladat kétségkívül az elhagyatott, a szülői gondoskodást nélkülözni kény-

szűrő, „sőt gyakran éppen a szülők által megmételtyezett s rossz útra vezetett fiatal korról való gondoskodás, a célnak megfelelő javító-intézetek felállítása által”.⁴⁴

6. Utólagos gondoskodás a szabadult rabokról

A szabadult elítéltekről való gondoskodás megszervezése terén nemcsak az állam, hanem az egész társadalom, a civil szervezetek és az egyházak szerepét is hangsúlyozza. „A javítás s megmentés nemes, magas feladatát a büntető intézetek s az ezek eljárását szabályozó törvényhozás és kormány csak megkezdeni, előkészíteni tudja, de azt bevégezni, betetőzni főképp a felvilágosult s emberszerető társadalom feladata.”⁴⁵

Igen előremutató gondolat, hogy nem kizárólag az elítéltekkel, hanem hozzátartozóikkal is kíván foglalkozni. „A főszűly mindig a polgárok önkéntes és szabad tevékenységére fektetendő. Főszerep jut ebben a különféle vallásfelekezetek lelkészeinek, tanítóinak, (kik a magyar rabsegélyző egyleteknél távollétök által tündöklenek.) egyesülve a községi előljárókkal. Innét keletkeznek azután a menházak, javító intézetek, a koldulás, kóborlás s az alkoholizmus ellen működő egyletek stb.”⁴⁶

A budapesti rabsegélyző egylet által Kőbányán létrehozott menházat igen hasznos intézménynek tartja, mert „hidat képez a büntető intézetekből a becsületes életbe”, ahova az átjutás igen nehéz.⁴⁷ Tóth Lőrinc szerint a legnagyobb baj az, hogy a társadalom nem igyekszik visszafogadni a börtönből szabadult foglyokat. „A legnagyobb akadályok a büntetések fő céljának elérése ellen abból a bizalmatlanságból s ellenséges érzelemből származnak, mellyel a polgárok magok a büntető intézetek s az azokból szabadult egyének iránt viseltetnek. Az annyi áldozattal fentartott, költséges intézeteket kárhoztatják, hogy nem képesek javítani, hivatkozva a visszaesések ijesztő nagy számára, s makacsul vonakodnak elhinni, hogy a volt rabok megjavulhattak.”⁴⁸

7. Szabadság az oktatás és tudomány területén

A reformkorban az oktatás és a tudomány kérdése is foglalkoztatta. 1848-ban jelent meg a korábban megírt röpirata *Eszmék a magyar tudományosság, academia, s iskola-ügy körül* címmel. Fehér Katalin szerint az 1848-as nevelésügyi röpiratok egyik legértékesebbje Tóth Lőrinc munkája.⁴⁹ Tóth, aki maga anyanyelvi szinten beszélt német, angol és francia nyelven, elharcosa volt a magyar nyelvű oktatásnak. Mind a tudományos életben, mind az oktatásban a szabadság fontosságát hangsúlyozta. A 21. században éppoly aktuálisak meglátásai, mint 1847-ben, megfogalmazásuk idejében: nem a diákok emlékeztetést kell próbára tenni, hanem önálló gondolkodásra, ítéletalkotásra kell őket

ösztönözni. Tóth Lőrinc úgy véli, hogy az eszmék szabad áramlása, „a minden oldalról szabad meghányás s megvitatás” elősegíti a haladást.⁵⁰

Az oktatás régi, elsősorban a kényszerhez folyamodó módszereit ostromozza, és szemléletváltást szorgalmaz. Meggyőződése, hogy az oktatásügy gyökeres átalakítása vezethet csak a fejlődéshez. Az állam felelősségét hangsúlyozza, amelynek kötelessége a népiskolától a felsőoktatásig anyagi támogatást nyújtani a fejlesztéshez. A felsőoktatásban az állam által kinevezett oktatókat „státus-tisztviselőknek” nevezi, akiknek nem érdekük a gondolkodás szabadságát a hallgatók számára közvetíteni. Legtöbbször nem a tudományos érdem és rátermettség dönti el, hogy kit neveznek ki tanárnak a gimnáziumokba, a főiskolákra és az egyetemre, hanem a pillanatnyi politikai szempontok a meghatározóak. „Sokszor találni a középszerűnél is gyengébb tehetségeket az oktató-székeken”.⁵¹

8. A Hunyadi László szerzője

Szépirodalmi munkássága is jelentős volt. Fiatal korában nagy szépirodalmi reménység volt. Vörösmarty, Czuczor, Bajza és Toldy Ferenc társaságához tartozott. „Abban a korban lépett ő az írói pályára, midőn a nemzetiség, hazafiság es haladás eszméit leginkább a költők hirdették, s egy új Magyarországról álmodoztak, amelyet közülök oly kevesen érthettek meg.” Bajza, Vörösmarty és Toldy *Athenaeum*ának lett buzgó dolgozótársa Tóth Lőrinc is, aki „drámáival lelkesen gyámolította a Budán küzdő színészetet...” – emeli ki Gyulai Pál a Kisfaludy Társaság ülésén, ahol Tóth Lőrinc fél évszázados író munkásságát méltatták.⁵² *Szívhangok* címmel 55 lírai darabból álló verseskötetet adott ki.⁵³ 1859-ben a Magyar Tudományos Akadémia 100 arannyal jutalmazta *Hunyadi László* című drámáját, amely alapján írta Egressy Béni az Erkel operája⁵⁴ szövegét. Húszéves kora előtt „már tevékeny munkatársa lett az akkori lapoknak”.⁵⁵ Az akkori diák Jókai példaképének tekintette. Vörösmarty ezt írta emlékkönyvébe:

„Hosszú életet élj, hogy elérd, amit mi reméltünk,
S a mi reményünkön túl vala, érni reméld.
S mondhassad, ha porainkat jösz üdvözleni: Küzdők
Hamvai! béke veletek: a haza boldog, erős.”⁵⁶

Útirajzot is írt, amelynek célja, hasonlóan az oktatásról és tudományról írt röpiratához, az volt, hogy felhívja a magyarság figyelmét a változás, fejlődés szükségességére. Felismeri a vasút fontos szerepét, igen fontosnak tartja a társadalmi, gazdasági és kulturális fejlődés szempontjából: „...de nem nálunk ázsiai népnél, kik rendszerint nem tudjuk, mit tegyünk felesleg időnkkel, s hogy hasra vagy hanyatt forduljunk-e az ősi gubán?”⁵⁷ Tóth Lőrinc polihisztor volt, aki hatalmas tudását arra használta, hogy hazája sorsát jobbjítsa, az embereket, legyenek azok akár eltévelyedett bűnösök, nevelje, jó irányba fordítsa. Hálával tartozunk ezért neki.

- 1 Vécsey Tamás: Tóth Lőrinc emlékezete. *Jogtudományi Közlemény*, 1903. 13. sz. 33. Vécsey. Tóth. L. 2. EMLÉKBESZ_011_1901_1903_pages486-501.pdf (letöltés: 2016. augusztus 25.).
- 2 Pastinszky Miklós: Tóth Lőrinc komáromi évei, irodalmi pályakezdése és politikai szereplése 1850-ig. http://ek.jamk.hu/?q=system/files/ek/toth_lorinc_komaromi_evei.pdf (letöltés: 2016. augusztus 25.).
- 3 Nábrádiné Jurasek Ibolya: *XIX. századi úti beszámolók. Tóth Lőrinc és Petőfi Sándor műveinek összehasonlító szövegstilisztikai vizsgálata*. Doktori disszertáció, 2007, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. http://doktori.btk.elte.hu/lingv/jurasek/dolgozat_Jurasek.pdf (letöltés: 2016. szeptember 2.).
- 4 Pastinszky Miklós: i. m.
- 5 Vécsey Tamás: Tóth Lőrinc emlékezete. *Jogtudományi Közlemény*, 1903. 13. sz. 24. Vécsey. Tóth. L. 2. EMLÉKBESZ_011_1901_1903_pages486-501.pdf (letöltés: 2016. augusztus 25.).
- 6 Kozák Péter: Tóth Lőrinc. *Névpont 2016*. <http://nevpoint.hu/view/7423>. Műfaj: Pályakép. Megjelenés: nevpoint.hu, 2013. Letöltés: 2016. augusztus 25.
- 7 Tóth Lőrinc: *A párbaj*. Akadémiai értekezés, 1865.
- 8 Vécsey Tamás: Tóth Lőrinc emlékezete. *Jogtudományi Közlemény*, 1903. 13. sz. 25. Vécsey. Tóth. L. 2. EMLÉKBESZ_011_1901_1903_pages486-501.pdf (letöltés: 2016. augusztus 25.).
- 9 Angyal Pál: *„Az ember élete elleni bűncselekmények és a párviadal”*. Budapest XVIII, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. kiadása.
- 10 Tóth Lőrinc: A visszaesés okairól s óvszereiről. In *Értekezések a Társadalmi Tudományok köréből*. X. kötet. 4. sz. Budapest, 1889, Magyar Tudományos Akadémia, 40. p.
- 11 Tóth Lőrinc: A visszaesés okairól s óvszereiről. In *Értekezések a Társadalmi Tudományok köréből*. X. kötet. 4. sz. Budapest, 1889, Magyar Tudományos Akadémia, 43. p.
- 12 Tóth Lőrinc: Fegyházi tanulmányok I. Az Illavai Fegyház. In *Értekezések a Társadalmi Tudományok köréből*. VIII. kötet. 2. sz. Budapest, 1885, Magyar Tudományos Akadémia, 14. p.
- 13 Tóth Lőrinc: Fegyházi tanulmányok I. Az Illavai Fegyház. In *Értekezések a Társadalmi Tudományok köréből*. VIII. kötet. 2. sz. Budapest, 1885, Magyar Tudományos Akadémia, 51. p.
- 14 Tóth Lőrinc: i. m. „Büntetőtörvényünk legbölcsebb intézkedései közé tartoznak a 44. s követk. szakaszok rendeletei, melyek szerint azon fejezettek, akik legalább három évi fegyházra ítéltettek, büntetésük két harmadrészét kitöltötték, és szorgalmuk, valamint jó viseletük által a javulásra alapos reményt nyújtanak, közvetítő intézetekbe szállíthatatnak, s ha ottani viseletükkel a javulás reményét megerősítették, a felügyelő bizottság ajánlására bocsáthatatnak.” 55. p.
- 15 Tóth Lőrinc: Emlékezések a Nemzetközi Börtönügyi Kongresszusra Rómában 1885. In *Értekezések a Társadalmi Tudományok köréből*. VIII. kötet. 8. sz. Budapest, 1886, Magyar Tudományos Akadémia.
- 16 Tóth Lőrinc: i. m. 34. p.
- 17 Tóth Lőrinc: Fegyházi tanulmányok I. Az Illavai Fegyház. In *Értekezések a Társadalmi Tudományok köréből*. VIII. kötet. 2. sz. Budapest, 1885, Magyar Tudományos Akadémia, 63. p.
- 18 Tóth Lőrinc: Emlékezések a Nemzetközi Börtönügyi Kongresszusra Rómában 1885. In *Értekezések a Társadalmi Tudományok köréből*. VIII. kötet. 8. sz. Budapest, 1886, Magyar Tudományos Akadémia, 33. p.
- 19 Tóth Lőrinc: Emlékezések a Nemzetközi Börtönügyi Kongresszusra Rómában 1885. In *Értekezések a Társadalmi Tudományok köréből*. VIII. kötet. 8. sz. Budapest, 1886, Magyar Tudományos Akadémia, 33. p.
- 20 Tóth Lőrinc: i. m. 52. p.
- 21 Tóth Lőrinc: i. m. 54. p.
- 22 Tóth Lőrinc: i. m. 59. p.
- 23 Tóth Lőrinc: i. m. 67. p.
- 24 Tóth Lőrinc: i. m. 70. p.
- 25 Tóth Lőrinc: i. m. 71. p.
- 26 Tóth Lőrinc: A visszaesés okairól s óvszereiről. In *Értekezések a Társadalmi Tudományok köréből*. X. kötet. 4. sz. Budapest, 1889, Magyar Tudományos Akadémia, 14. p.
- 27 Tóth Lőrinc: A visszaesés okairól s óvszereiről. In *Értekezések a Társadalmi Tudományok köréből*. X. kötet. 4. sz. Budapest, 1889, Magyar Tudományos Akadémia, 21. p.
- 28 Tóth Mihály: Opponensi vélemény Vókó György „Bűnelkövetők jogkorlátozása jogállamban” c. doktori értekezéséről. http://reald.mtak.hu/387/9/T%C3%B3th_Mih%C3%A1ly_b%C3%ADr%C3%A1llata.pdf (letöltés: 2016. augusztus 26.).
- 29 Tóth Lőrinc: Fegyházi tanulmányok I. Az Illavai Fegyház. In *Értekezések a Társadalmi Tudományok köréből*. VIII. kötet. 2. sz. Budapest, 1885, Magyar Tudományos Akadémia.
- 30 Tóth Lőrinc: Fegyházi tanulmányok I. Az Illavai Fegyház. In *Értekezések a Társadalmi Tudományok köréből*. VIII. kötet. 2. sz. Budapest, 1885, Magyar Tudományos Akadémia, 31. p.
- 31 Tóth Lőrinc: i. m. 37. p.
- 32 Tóth Lőrinc: i. m. 7. p.
- 33 Tóth Lőrinc: i. m. 6. p.
- 34 Tóth Lőrinc: Fegyházi tanulmányok. A rabmunka. In *Értekezések a Társadalmi Tudományok köréből*. IX. kötet. 6. sz. Budapest, 1888, Magyar Tudományos Akadémia.
- 35 Tóth Lőrinc: Fegyházi tanulmányok. A rabmunka. In *Értekezések a Társadalmi Tudományok köréből*. IX. kötet. 6. sz. Budapest, 1888, Magyar Tudományos Akadémia, 7. p.
- 36 Tóth Lőrinc: i. m. 69. p.
- 37 Tóth Lőrinc: A visszaesés okairól s óvszereiről. In *Értekezések a Társadalmi Tudományok köréből*. X. kötet. 4. sz. Budapest, 1889, Magyar Tudományos Akadémia, 39. p.
- 38 Tóth Lőrinc: i. m. 63. p.
- 39 Tóth Lőrinc: i. m. 81. p.
- 40 Tóth Lőrinc: A visszaesés okairól s óvszereiről. In *Értekezések a Társadalmi Tudományok köréből*. X. kötet. 4. sz. Budapest, 1889, Magyar Tudományos Akadémia, 37. p.
- 41 Tóth Lőrinc: A visszaesés okairól s óvszereiről. In *Értekezések a Társadalmi Tudományok köréből*. X. kötet. 4. sz. Budapest, 1889, Magyar Tudományos Akadémia.
- 42 Tóth Lőrinc: i. m. 22. p.
- 43 Tóth Lőrinc: i. m. 32. p.
- 44 Tóth Lőrinc: i. m. 30. p.
- 45 Tóth Lőrinc: i. m. 65. p.
- 46 Tóth Lőrinc: i. m. 67. p.
- 47 Tóth Lőrinc: i. m. 75. p.
- 48 Tóth Lőrinc: i. m. 77. p.
- 49 Fehér Katalin: Aktuális oktatáspolitikai kérdések reformkori röpiratokban. http://epa.oszk.hu/00000/00011/00018/pdf/iskolakultura_EPA00011_1998_08_072-080.pdf (letöltés: 2016. augusztus 25.).
- 50 Fehér Katalin: Aktuális oktatáspolitikai kérdések reformkori röpiratokban. http://epa.oszk.hu/00000/00011/00018/pdf/iskolakultura_EPA00011_1998_08_072-080.pdf (letöltés: 2016. augusztus 25.).
- 51 Fehér Katalin: Aktuális oktatáspolitikai kérdések reformkori röpiratokban. http://epa.oszk.hu/00000/00011/00018/pdf/iskolakultura_EPA00011_1998_08_072-080.pdf (letöltés: 2016. augusztus 25.).
- 52 Gyulai Pál pohárköszöntője. Tóth Lőrinc félszázados írói munkásságának ünnepe 1882. május 12-én. *A Kisfaludy Társaság Évtáplajai*, új folyam, tizennyolcadik kötet, 1882–83. Budapest, 1888, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 20. p.
- 53 Nábrádiné Jurasek Ibolya: *XIX. századi úti beszámolók. Tóth Lőrinc és Petőfi Sándor műveinek összehasonlító szövegstilisztikai vizsgálata*. Doktori disszertáció, 2007, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. http://doktori.btk.elte.hu/lingv/jurasek/dolgozat_Jurasek.pdf (letöltés: 2016. szeptember 2.).

- ⁵⁴ Tóth Lőrincz. 1814–1903. *Vasárnapi Újság*, 1903. 12. sz. (50. évf.) 181. VasarnapiUjsag_1903_pages188-189.pdf (letöltés: 2016. augusztus 25.).
- ⁵⁵ Tóth Lőrincz. 1814–1903. *Vasárnapi Újság*, 1903. 12. sz. (50. évf.) VasarnapiUjsag_1903_pages188-189.pdf (letöltés: 2016. augusztus 25.).
- ⁵⁶ Vécsey Tamás: Tóth Lőrincz emlékezete. *Jogtudományi Közlöny*, 1903. 13. sz. 35. p. Vécsey. Tóth. L. 2. EMLÉKBESZ_011_1901_1903_pages 486-501.pdf (letöltés: 2016. augusztus 25.).

- ⁵⁷ Nábrádiné Jurasek Ibolya Tóth Lőrinc útirajzát elemzve a jogtudós személyiségének bemutatásánál Bausz Theodorikhoz fordul segítségért. Nábrádiné Jurasek Ibolya: *XIX. századi úti beszámoló. Tóth Lőrinc és Petőfi Sándor műveinek összehasonlító szövegstilisztikai vizsgálata*. Doktori disszertáció, 2007, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. http://doktori.btk.elte.hu/lingv/jurasek/dolgozat_Jurasek.pdf (letöltés: 2016. szeptember 2.).

1. A szociális gondoskodás kezdetei

A szociális gondoskodás előzményei hazánkban a keresztény egyház kialakulásához kapcsolhatók. Az egyházi program szerves része volt ugyanis már a kezdetekben is a karitás, a szegények és elhagyottak támogatása.¹ Tudható, hogy az Úr Jézus szegény volt, föld nélküli és ház nélküli, és a templomadót is csak úgy tudta megfizetni, hogy csodát téve egy hal szájából vette ki a pénzt, és adatta a templomszolgának. Az apostolok szintén szegények voltak. A kereszténység ily körülmények között olyannak mutatja a szegénységet, melynek megsegítése kötelesség és erény, következménye áldás, elnyomása véték Isten iránt, annyira, hogy az utolsó ítéletben az üdvösségből való kirekesztést vonja maga után. Az apostoli kereszténység a szegényekről való gondoskodást egészen a vagyonszűkültségig fokozta.² A középkori karitás elsődlegesen nem az emberi szegénység, nyomor, betegség felszámolását tartotta fontosnak. Tevékenységét az Isten iránti szeretet, az Isten előtti érdemszerzés vágya váltotta ki. Az emberek a szegényekről és az elesettekről való gondoskodást alapvető feladatuknak tartották.³ A protestantizmus tanait (Luther Márton – 1483–1546; Kálvin János – 1509–1564) a személyes istenélmény és a kritikusabb bibliaiszemlélet jellemezte.⁴ A szegénységet már a 16. században is komoly problémának tekintették, ezért a városi és a központi kormányzatok egyre inkább szükségét érezték annak, hogy cselekvő módon avatkozzanak közbe, és próbáljanak segíteni az elesetteken.⁵

A szociális gondoskodás intézményeinek fejlődése a középkori Magyarországon a városokban és az iparral rendelkező területeken indult meg. A szegénygondozást a feudális középkorban elsősorban a családra, a rokonokra, a városokra, a foglalkozási közösségekre vagy a társadalom különféle szervezeteire (egyházakra, jótékony szervezetekre stb.) bízta. A kolduskérdés szabályozását a felvilágosult abszolútizmus állama elsősorban rendészeti megfontolások miatt tartotta fontosnak. A szegényügy területén az első olyan intézkedések, amelyek az állam szerepvállalására utalnak, Magyarországon is ebben az időszakban jelentek meg. A társadalombiztosítás rendszere elsősorban a személyükben szabad, de függő foglalkozási viszonyban álló személyek védelmére szolgált.⁶ A betegség és baleset elleni biztosítás hagyományosan a bányamunkásságban – eleinte a munka fokozott veszélyessége miatt, a 19–20. században már politikai vonatkozások

Homicskó Árpád Olivér

A magyar szociális gondoskodás fejlődésének főbb állomásai napjainkig

miatt – elkülönült az általános munkás- és társadalombiztosítástól.⁷ A bányászok önszegélyezési törekvései a bányaművelés kapitalista átalakulásával párhuzamosan, a nagyszámú bérmunkás megjelenésével kezdődtek. Már 1224-ben találunk a bányászok érdekében létrehozott intézményeket, majd a szepességi szász városból, a Thurzók és a Fuggerek bányáiból. A segélyezés volt a tipikus ellátási formájuk, amelynek forrása a könyörületből adott alamizsnából gyűlt össze, adakozásuk ugyanígy eseti jellegű volt, és nem rendszeres. Ez lehetőséget adott arra, hogy amennyiben valamelyikük elvesztette munkavégzési képességét, segítsék, amíg azt vissza nem nyeri. Ugyanakkor eseti jellege miatt kiszámíthatatlan volt, és ezért bizonytalanságot okozott. A jogosultságnak és az igénynek a fogalma még ismeretlen volt. Ennél előbbre mutató megoldás volt a bányatársulásoknak a megszervezése. A bányatársulások, amelyek a bányáikban foglalkoztatottak (és hozzátartozóik) rendszerezett szociális ellátásairól voltak hivatottak gondoskodni, valójában csak a 18–19. században lettek jellegzetes intézmények. 1778-ban a kincstári bányákban elrendelték ezek kötelező megszervezését. 1854-től a magántulajdonban lévő bányákban is meg kellett szervezni a társaspenztárakat.⁸ Az ipari munkások önkéntes szervezkedéssel sorra alakították meg a munkássegélyeket azzal a céllal, hogy az érintett munkásról betegsége esetén gondoskodjanak. Az ún. szakegyleti mozgalom a 19. században indult meg, és keretei között nemcsak szakmai (bádogos-, lakatos-, cipész-, kályhás-, vasutas-, bogtár-, aranyos- stb.), hanem területi és általános betegsegélyező pénztárak, egyletek és egyesületek jöttek létre (például: Első Magyar Általános Női Betegsegélyező Egylet vagy az Általános Munkás Betegsegélyező és Rokkantpenztár).⁹ Az 1884. évi XVII. törvénycikknek, az ún. ipartörvénynek ugyan csak néhány szakasza foglalkozott a munkások és az iparossegélyező biztosságokkal, mégis jelentős összekötő lépésnek minősülnek ezek a rendelkezések a munkás- és társadalombiztosítás közötti

fejlődésben.¹⁰ Az ipartörvény előírta, hogy az ipartestületek feladata többek között az is, hogy segélypénztárakat alakítsanak.¹¹ A segélypénztárnak a létesítését a békéltetőbizottság segédtagjainak választására összehívott ülésen a segédek többsége határozhatta el. Ezen határozat alapján a békéltetőbizottság összes iparos és segédtagjai az ebből a célból az iparhatósági biztos által egybehívott és az ő elnöklete alatt megtartott ülésen állapították meg a segélypénztár alapszabályait.¹²

Ezekben az alapszabályokban meg kellett határozni, hogy milyen pénzekből és járulékokból alakítandó meg a segélypénztár, milyen esetekben lehetett joga a segédnek segélyre, és hogy mi volt a segély legnagyobb mértéke, amelyre a segédnek igénye lehetett.¹³ A segédektől követelhető hozzájárulás nem lehet nagyobb, mint hetibérük 3%-a. Ezt a hozzájárulást hetenként kellett beszedni, illetőleg az iparos által a segélypénztár számára be kellett fizetni. Az iparos minden egyes segédje után a segélypénztárhoz hozzá kellett, hogy járuljon, a hozzájárulási összeg azonban az alapszabályok szerint a segédre nézve megszabott járulék harmadrészét nem haladhatta meg.¹⁴ Összebeszélés folytán bekövetkezett munkaszünetelés esetén a segélypénztár a munkaszünetelés tartama alatt az összebeszélésben részt vevő segédnek – igazolt betegség esetén kívül – nem adhatott segélyt.¹⁵ A segélypénztár működtetésében az iparosok és a segédek egyenlő számban vettek részt. A segélypénztár kezelőbizottságának elnöke az ipartestület elnöke volt.¹⁶ A segélypénztárak nem voltak szövetkezeteknek tekinthetők.¹⁷

2. Az állam által működtetett társadalombiztosítási rendszer fejlődése

Az állam által működtetett társadalombiztosítási rendszer kialakítása az 1891. évi XIV. törvénycikkkel kezdődött meg, amely az ipari és gyári alkalmazottak betegség esetén való segélyezéséről szólt. A biztosítási kötelezettséget az határozta meg, hogy a munkavállaló milyen foglalkoztatónál került alkalmazásra, és mennyi volt a jövedelme. A betegsegélyező pénztárak ingyen orvosi segélyt, szülés esetében szülészeti támogatást és gyógykezelést, valamint gyógyszereket és gyógyászati segédeszközöket (szemüveg, mankó, sérvkötő stb.) nyújtottak. A betegsegélyező pénztár ezen túl táppénzt, gyermekágy esetében gyermekágysegélyt, valamint halálozás esetében temetkezési segélyt nyújtott.¹⁸ A betegsegélyezés feladatait a kerületi betegsegélyező pénztárak, a vállalatoknál és gyáraknál alkalmazott betegsegélyező pénztárai, ideértve a közlekedési vállalatok betegsegélyező pénztárait is, az építési vállalatoknál alkalmazottak betegsegélyező pénztárai, az ipartestületi betegsegélyező pénztárak, a bányatársulások és a magánegyesülések úján létesített betegsegélyező pénztárak látták el.¹⁹

A következő állomás a társadalombiztosítás kialakítása szempontjából az ipari és kereskedelmi alkalmazottak betegség és baleset esetére való biztosításáról szóló 1907.

évi XIX. törvénycikk volt, amelynek a legfontosabb eleme, hogy Magyarországon létrehozta az üzemi baleseti biztosítást.²⁰ A baleset-biztosítás célja annak a kárnak a megtérítése volt, amelyet a biztosított személyt ért üzemi baleset folytán bekövetkezett testi sérülés vagy halál okozott. A testi sérüléssel járó baleset után a biztosítottnak ingyen orvosi gyógykezelés, gyógyszerek, gyógyászati segédeszközök, munkaképtelensége esetén járadék járt.²¹ Abban az esetben, ha a biztosított a baleset következtében meghalt, tekintet nélkül a halálozás bekövetkeztének idejére, az előzőekben nyújtandó kártalanításon kívül még temetkezési segély, valamint az elhunyt hozzátartozóinak a halál napjától kezdve évenkénti járadék járt.²²

A következő fontos állomás az 1927. évi XXI. törvénycikk volt, amely a betegségi és baleseti kötelező biztosításról szólt.²³ Ez a törvény tovább bővítette a kötelező biztosítás hatálya alá tartozók körét. Tovább erősítette a szervezeti centralizációt, valamint bővítette az ellátások körét és mértékét. Betegség esetére orvosi gyógykezelés járt a megbetegedés első napjától kezdve egy évig és ezen túl is arra az időre, amelyre táppénz is járt. A beteg jogosult volt gyógyszerre, gyógyfürdőre, gyógyvízi ellátásra és a szükséges gyógyászati segédeszközökre (például szemüveg, háskötő, sérvkötő, pólya, mankó, lúdtalpbetét és hasonló, kevésbé költséges gyógyászati segédeszközök) a megbetegedés első napjától kezdve egy évig és ezen túl is arra az időre, amelyre táppénz is járt. Jogosult volt a beteg táppénzre, ha a betegség keresőképtelenséggel járt, és a keresőképtelenség három napnál tovább tartott, a keresőképtelenség negyedik napjától számítva a keresőképtelenség további tartamára, ha a keresőképtelenség előbb véget nem ért, a keresőképtelenség első napjától számított egy éven át a biztosított tényleges javadalmazása napi átlagának vagy átlagos napibérének 60%-ában. Az orvosi gyógykezelést, gyógyszereket, gyógyfürdőket, gyógyvizet és a szükséges gyógyászati segédeszközöket a családtagok részére a megbetegedés első napjától kezdve egy évig lehetett nyújtani. Szülés esetében az igénylő jogosult volt a szükséges szülészeti segítségre és gyógykezelésre, terhességi segélyre a terhesség utolsó hat hetére, a biztosított nő tényleges javadalmazása napi átlagának vagy átlagos napibérének teljes összegében. A gyermekágyi segélyt a szülés napjától kezdve hat héten át a biztosított nő tényleges javadalmazása napi átlagának vagy átlagos napibérének teljes összegében kellett megállapítani. A szoptatási segélyt a gyermekágyi segély megszűnését követő 12 héten át azok a biztosított nők vehették igénybe, akik gyermeküket maguk szoptatták. Halál esetére pedig temetkezési segély járt az elhunyt biztosított tényleges javadalmazása napi átlagának vagy átlagos napibérének harmincszoros összegében.²⁴

A következő fontos állomás a nyugdíjbiztosításhoz kapcsolódik, és az 1928. évi XL. törvény szabályozta, amely öregség, rokkantság, özvegyesség és árvaság esetére szóló kötelező biztosításról szólt.²⁵ Öregség, rokkantság, özvegyesség és árvaság esetére szóló biztosításra kötelezettek ugyanazok a vállalatok, üzemek, hivatalok és foglalkozások voltak, amelyek a betegségi biztosítási kötelezettség alá is tartoztak, kivéve az állam, törvényható-

ságok, városok és községek hivatalait, valamint az általuk fenntartott vagy kezelt intézményeket, intézeteket, vállalatokat és üzemeket. Öregség és rokkantság esetére önkéntesen voltak biztosíthatók nemre és állampolgárságra való tekintet nélkül azok, akik betegség esetére is önkéntesen köthettek biztosítást. A jogszabály alapján négyféle ellátást lehetett megállapítani, ezek az öregségi járadék, a rokkantsági járadék, az özvegyi járadék és az árvasági járadék. Az ellátás folyósításának mindegyik formánál három feltétele volt: a biztosítási esemény beállta (öregség, rokkantság, halál), a várakozási idő letelte és a váromány (szolgálatra való igényjogosultság) épsége, vagyis ha valamely évben 13 hétnél kevesebb időre fizettek járulékot, a biztosított várománya megszűnt. Öregségi járadékra a nyugdíjkorhatárt 65 éves korban állapították meg. Rokkantnak azt tekintették, aki a munkaképessége kétharmadát (javadalmazási szint alattiak), illetve felét (javadalmazási szint feletti) elvesztette. Várakozási idő az öregségi nyugdíjhoz 400 hét, a többi ellátáshoz 200 járulékhét volt. Az öregségi és rokkantsági ellátás két részből állt: a járadéktörzsből (fix összeg) és a fokozódó járadékból (jövedelemmel arányos).²⁶

Ehhez kapcsolható az 1938. évi XII. törvénycikk, amely a gazdasági munkavállalók kötelező öregségi biztosítását vezette be. Férfi gazdasági munkavállalónak az volt tekinthető, aki 18. életévét betöltötte, és öregség esetére biztosítási kötelezettség alá esett. A biztosítást az Országos Mezőgazdasági Biztosító Intézet látta el. Gazdasági munkavállalónak kellett tekinteni e jogszabály alapján az 1898. évi II. törvénycikk hatálya alá eső gazdasági munkást, segédmunkást és napszámot, valamint az erdőmunkást és a napszámot, a dohánykertészt, a gazdasági cselédet, a szegődményes gépészt és a vízitársulatnál (öblözetnél) vagy a földművelésügyi tárca keretében házi kezelésben végzett munkálatnál alkalmazott munkavállalót, feltéve, hogy öregségi ellátás, illetőleg biztosítás szempontjából nem esett külön jogszabály (társulati nyugdíjszabályzat) hatálya alá.²⁷ Ezen jogszabály alapján a nyugdíj szolgáltatásai: az öregségi járadék és a haláleseti segély. Öregségi járadékra az volt jogosult, aki 65. életévét – ha pedig tűzharcos, 63. életévét – betöltötte, és legalább 15 évi várakozási idővel rendelkezett, amennyiben járuléktartalékát más intézethez nem utalták át. Az öregségi járadék járadéktörzsből, járadéktörzspótlékból és fokozódó járadékrészből állt. Ezen jogszabályhoz szorosan kapcsolódott az 1939. évi XVI. törvénycikk, amely az 1938. évi XII. törvénycikk alapján biztosított gazdasági munkavállalók özvegyeinek járadékban részesítéséről szólt. Ez alapján özvegyi járadékra akkor szerezhetett jogosultságot a gazdasági munkavállaló özvegye, ha 60. életévét már betöltötte, és meghalt férje a 15 évi várakozási időt eltöltötte vagy az öregségi járadékra jogosultságot szerzett. Az özvegyi járadékot a kötelező öregségi biztosítási ág szolgáltatásaként az Országos Mezőgazdasági Biztosító Intézet fizette ki. Az özvegyi járadék összege fele volt annak az öregségi járadéknak, amelyre a meghalt férjnek igénye vagy várománya volt. Özvegyi járadékra nem volt jogosultsága annak, aki öregségi járadékra jogosultságot szerzett férfival kötött házasságot, vagy aki férjével

két évnél rövidebb időt töltött házassági életközösségben, avagy jogerős bírói ítélet megállapítása szerint a férje halálát szándékosan idézte elő. A két évnél rövidebb házassági életközösség esetében is fennállt az özvegy járadékra jogosultsága, ha a házasságból gyermek született, vagy ha a házassággal a férj házasságon kívül született gyermekét törvényesítette. Az, aki férjétől törvényesen elvált, és újból nem ment férjhez, vagy férjétől annak halálát közvetlenül megelőzően egy évet meghaladó időn át elváltan élt, özvegyi járadékot csak abban az esetben kaphatott, ha férjétől tartásdíjat kapott vagy a férjet jogerős bírói ítélet tartásdíj fizetésére kötelezte. Ha az özvegyi járadékra jogosult özvegyen felül olyan elvált feleség is hátramaradt, aki özvegyi járadékra szintén jogosult volt, az özvegyi járadékot közöttük egyenlő arányban kellett megosztani. Az özvegyi járadék folyósítása szünetelt, ha az özvegy újból férjhez ment. A férjhez ment özvegynek újabb özvegyesége esetében, ha özvegyi járadékra az utóbb meghalt férje után is jogosult lett volna, a nagyobb összegű járadékot kellett folyósítani, a kisebb összegű járadék folyósítása pedig szünetelt.

A magyar társadalombiztosítás fejlődése szempontjából a következő lényeges állomás az 1938. évi XXXVI. törvénycikk, amely az iparban (kereskedelemben), valamint a bányászatban és a kohászatban alkalmazott munkások gyermeknevelési pótlékáról rendelkezett.²⁸ Az iparban (kereskedelemben), valamint a bányászatban és a kohászatban foglalkoztatott napszámossal, munkásnak, szolgának (altisztnek), továbbá – a kereskedőség kivételével – iparossegédnek és más hasonló alkalmazottnak mind a saját, mind a házastársa törvényes, törvényesített, örökbe fogadott és házasságon kívül született gyermeke után, ha a gyermek eltartásának kötelezettsége terhelte és a tartásáról gondoskodott, gyermeknevelési pótlék járt. Gyermeknevelési pótlék járt az unoka eltartására kötelezett nagyszülőnek is, ha az unoka eltartásáról gondoskodott. Ugyanazon gyermek után ugyanarra az időre csak egy jogosult igényelhetette a gyermeknevelési pótlékot, mégpedig a házastársak együttélése esetében elsősorban a férj.²⁹ A gyermeknevelési pótlékra igényjogosultság megállapításával, valamint a gyermeknevelési járulékbefizetésével és a gyermeknevelési pótlék kifizetésével járó teendőket az ipar (kereskedelem), valamint a bányászat és a kohászat egyes ágaira kiterjedő hatáskörrel felállított szakmai családpénztárak látták el.³⁰

A második világháborúban részt vevő Magyarországon a szociálpolitika fejlődése megakadt az 1939. szeptember 1-jével bevezetett hadiüzemi rendszer következtében. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1944. december 22. napján Debrecenben tartott ülésén felállította a Népjóléti Minisztériumot. Idetartozott a szegényügy, a menekültügy, a hadifogságból és deportálásból hazatérők gondozása, a lakásügy, a társadalombiztosítás, a gyermekvédelem, a hadigondozás és az egészségügyi igazgatás. A szociálpolitikai igazgatás szervezetét és feladatát a 6300/1945. ME. sz. rendelet határozta meg.³¹ 1947-ben Magyarország a hároméves terv elfogadásával tért rá a tervgazdálkodás útjára.³² A hároméves terv népjóléti feladatának tekintette, hogy az egészségügyi és szociálpolitikai szervek intézmé-

nyes segítséget nyújtsanak mindazoknak, akik betegségük, koruk, háborús sérülésük vagy eltartójuk elvesztése következtében nem voltak képesek fenntartásukat szociális támogatás nélkül biztosítani.³³ A társadalombiztosítás költségvetése az állami költségvetés külön előirányzatát képezte. 1947. január 1-jével a kormány deklarálta az öregségi biztosításban a várományfedezeti rendszerről a felosztó-kirovó rendszerre való áttérést.³⁴ 1948-ban indult meg a társadalombiztosítás különböző intézeteinek a centralizációja. Az 1950-es évektől Magyarországon a szocializmus elvei alapján kialakított gazdasági alapra, a társadalmi tulajdonra épülő szocialista állam került kialakításra.³⁵ Az 1950. évi 36. törvényerejű rendelettel a szakszervezetek irányítása alá került a társadalombiztosítás, illetve létrejött a Szakszervezetek Társadalombiztosítási Központja. A szocialista állam gondoskodása kiterjedt a dolgozóknak betegség esetén járó szolgáltatásokra, amelyeket az állam a dolgozó számára a nemzeti jövedelemből a végzett munka mennyiségétől és minőségétől függetlenül a létfenntartás biztosítása céljából juttatott.³⁶ A szocializmusban a gazdaság döntő része állami tulajdonba került, valamint megfogalmazásra került, hogy a szocialista állam szociálpolitikája elválaszthatatlan a szocialista munkajogtól, munkavédelemtől, és csak ennek keretében kíván érvényesülni.³⁷

Az 1950 utáni fejlődés főbb állomásai voltak a nyugdíjrendszer tekintetében az 1951. évi 30. számú törvényerejű rendelet (első egységes nyugdíjtörvény), az 1954. évi 28. számú törvényerejű rendelet (második egységes nyugdíjtörvény), majd az 1958. évi 40. számú törvényerejű rendelet (harmadik egységes nyugdíjtörvény). Az egészségügyről szóló 1972. évi II. törvény úgy rendelkezett, hogy az orvosi ellátás, a gyógyító-megelőző szolgáltatás az ország összes lakosát állampolgári joron illeti meg, ettől kezdődően az egészségügyi szolgáltatások alanyi joron járó ellátások lettek, és már nem biztosítási jogviszony alapozta meg az ellátásra való jogosultságot. Ezt követően egységes módon, kódexszerűen a társadalombiztosítási ellátásokat az 1975. évi II. törvény szabályozta, erre azért is volt szükség, hogy a korábban hozott társadalombiztosítási rendelkezéseket egységes szerkezetbe foglalják. A törvény négy biztosítási ágra terjedt ki, így szabályozta a betegségi és anyasági ellátásokat, a családi pótlékot, a nyugellátásokat és a baleseti ellátásokat. A gyermekgondozási díjat Magyarországon a 3/1985. (I. 17.) MT sz. rendelet vezette be.

3. A jelenkori magyar szociális ellátások rendszerének fejlődése

1989-ben a társadalombiztosítást leválasztották az állami költségvetésről. 1990-ben az addig társadalombiztosítási rendszerben szabályozott családi pótlék állampolgári joron nyújtott ellátássá vált, helyére az egészségügyi szolgáltatások kerültek társadalombiztosítási alapon. 1991-ben a társadalombiztosítás önkormányzati igazgatásáról döntöttek. A foglalkoztatás elősegítéséről és a munka-

nélküliek ellátásáról szóló 1991. évi IV. törvénnyel kialakították a foglalkoztatáspolitikai új rendszerét. 1993-ban elfogadták a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvényt, amely a magyar segélyezési rendszer alapját jelenti. 1998-ban megszüntették a társadalombiztosítási önkormányzatokat, valamint kialakították a rendszerváltás utáni új társadalombiztosítási rendszer alapjait. Ennek keretében került elfogadásra a társadalombiztosítás ellátásaira és a magánnyugdíjra jogosultokról, valamint e szolgáltatások fedezetéről szóló 1997. évi LXXX. törvény, a társadalombiztosítási nyugellátásról szóló 1997. évi LXXXI. törvény, a kötelező magánnyugdíjról és a magánnyugdíjpénztárakról szóló 1997. évi LXXXII. törvény, valamint a kötelező egészségbiztosítás ellátásairól szóló 1997. évi LXXXIII. törvény. A következő évben fogadták el a családok támogatásáról szóló 1998. évi LXXXIV. törvényt.

A parlament 60/1991. (X. 29.) OGY határozatában egy hárompilléres nyugdíjrendszer körvonalait rajzolta fel, amely egy azonos összegű univerzális nyugdíjból, egy, az életkeresetekkel arányos és a munkaadók és munkavállalók hozzájárulásából finanszírozott nyugdíjból és egy önkéntes kiegészítő magánnyugdíjbiztosításból alakította volna ki a nyugdíjbiztosítás hármast pillérét. 1992-ben létrejött a Nyugdíjbiztosítási Alap, valamint az Egészségbiztosítási Alap. Az alapok függetlenedtek az állami költségvetéstől, saját igazgatásuk, költségvetésük és választott önkormányzatuk volt, az Országgyűlésnek voltak felelősök, valamint a rokkantak és hozzátartozóik iránti felelősség megoszlott a két alap között. Az Egészségbiztosítási Alap fizette a nyugdíjkorhatár alatti rokkantnyugdíjasok járadékát, haláluk esetén a hozzátartozói járadékot. 1993-ban lehetségessé vált önkéntes nyugdíjpénztárak létesítése Magyarországon. Az önkéntes kölcsönös pénztárakról az 1993. évi XCVI. törvény rendelkezik. A Világbank javaslata szerint a nyugdíjrendszer fenntartható finanszírozását a járulékfizetők körének kiszélesítésével és a kiadások csökkentésével lehet elérni, ezért a Világbank javasolta Magyarországnak is a megvalósításához a felosztó-kirovó rendszer reformját, és egy piaci elvek szerint, magánintézmények által működtetett, kötelező részvételen alapuló tőkefedezeti rendszer létrehozását tartotta szükségesnek. Az Országgyűlés által 1997-ben elfogadott törvény létrehozta a kötelező tőkefedezeti pillért, úgy, hogy megőrizte a felosztó-kirovó pillér meghatározó szerepét, és a tőkefedezeti pillér súlyát a befizetésekben kifejezve a nyugdíjrendszer egynegyedére korlátozta. A kötelező tőkefedezeti pillérben a munkaerőpiacra újonnan (1998. július 1-jétől) belépőknek kellett feltétel nélkül részt venniük, a többi munkavállaló maga dönthette el, hogy lép-e a tőkefedezeti rendszerbe is, illetve marad a korábbi társadalombiztosítási rendszerben. A kétpilléres kötelező nyugdíjrendszer a 2010–2012. évek többlépcsős változásai nyomán alakult vissza egypilléres rendszerre. 2010-ben korhatáremelési folyamat meghirdetésére került sor. 2012-ben fő szabályként – bizonyos kivételekkel – megszűnt a korhatár előtti nyugdíjazás. 2010 novemberében döntés született a pályakezdők vegyes nyugdíjrendszerhez történő kötelező csatlakozásának megszüntetéséről, vala-

mint a kötelező magánnyugdíjpénztári tagdíjbefizetések 14 hónapi (2010. október 1. és 2011. november 30. közötti) felfüggesztéséről. 2010 decemberében az Országgyűlés elfogadta a magánnyugdíjpénztárból történő visszalépés szabályait. A lezajlott változások következtében 2012-től a magyar kötelező nyugdíjrendszer egypilléressé vált.

A 2012. év másik jelentős, már említett változása, hogy megszűnt a rokkantsági kockázatnak a nyugdíjrendszer eszközeivel való kezelése. Az ellátórendszer az egészségbiztosítás részévé vált. 2012. január 1-jétől átalakult a megváltozott munkaképességű személyek magyarországi ellátórendszere. A rokkantsági nyugellátás megállapításának lehetősége megszűnt. A 2011. évi CXCI. törvény a megváltozott munkaképességű személyek ellátásairól tartalmazza az új szabályokat. Már 2007-ben jogszabályt fogadott el az Országgyűlés az egészségkárosodást szenvedett személyek megmaradt, fejleszhető képességeire épülő rehabilitációjának, társadalmi reintegrációjának elősegítésére, továbbá a rehabilitáció időtartamára a jövedelemarányos keresetpótlás érdekében. Ez volt a 2007. évi LXXXIV. törvény a rehabilitációs járadékról, amivel elkezdődött Magyarországon a rokkantsági ellátások rendszerének átalakítása. Egészségkárosodásnak minősült az egész szervezetre vonatkoztatott, a szervezet felépítésében, funkcióiban betegség, sérülés vagy veleszületett rendellenesség következtében kialakult kedvezőtlen változás. Rehabilitációs járadékra az volt jogosult, aki 50–79%-os egészségkárosodást szenvedett, és ezzel összefüggésben a fennálló vagy az egészségkárosodását megelőző munkakörében, illetve a képzettségének megfelelő más munkakörben való foglalkoztatásra rehabilitáció nélkül nem volt alkalmas, és keresőtevékenységet nem folytatott, vagy a keresete, jövedelme legalább 30%-kal alacsonyabb volt az egészségkárosodást megelőző négy naptári hónapra vonatkozó keresete jövedelme havi átlagánál, továbbá rehabilitálhatónak minősült, és az életkora szerint szükséges szolgálati időt megszerezte. A jogosultsághoz szükséges szolgálati időre, megállapítására és igazolására a társadalombiztosítási nyugellátásról szóló 1997. évi LXXXI. törvénynek a rokkantsági nyugdíjhoz szükséges szolgálati időre vonatkozó rendelkezéseit kellett megfelelően alkalmazni azzal, hogy a jogosultsághoz

szükséges szolgálati időbe be kellett számítani a rokkantsági, baleseti rokkantsági nyugdíj időtartamát is.

Az egészségbiztosítás új alapokra helyezése a kötelező egészségbiztosítás ellátásairól szóló 1997. évi LXXXIII. törvénnyel valósult meg. Fontos volt háttérjogszabályként az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvénynek a megalkotása is. 2000-ben bevezetésre került a praxisjog mint személyhez kapcsolódó vagyoni értékű jog. A praxisjog az egészségügyi államigazgatási szerv által házi orvos, házi gyermekorvos és fogorvos részére adott önálló orvosi tevékenység nyújtására jogosító engedélyben foglalt jog, amely alapján önálló orvosi tevékenység területi ellátási kötelezettséggel, meghatározott körzetben vált végezhetővé.³⁸ Az egészségügyi alapellátás lényege, hogy biztosítja a betegek számára a lakóhelyükön, illetve annak közelében választásuk alapján igénybe vehető, hosszú távú, személyes kapcsolaton alapuló, folyamatos egészségügyi ellátást, nemtől, kortól és a betegség természetétől függetlenül.³⁹ Az egészségügyi alapellátás körében a települési önkormányzatnak kell gondoskodnia a házi orvosi és házi gyermekorvosi ellátásról, a fogorvosi alapellátásról, az alapellátáshoz kapcsolódó házi orvosi, házi gyermekorvosi és fogorvosi ügyeleti ellátásáról, a védőnői ellátásról és az iskola-egészségügyi ellátásról.⁴⁰ A települési önkormányzat képviselő-testülete – a kormány által kijelölt praxiskezelő által megadott szempontokat figyelembe véve – rendeletben állapítja meg és alakítja ki az egészségügyi alapellátásoknak a körzeteit. A több településre is kiterjedő ellátás esetén a körzetnek a székhelyét az érintett települési önkormányzatok az erre irányuló külön megállapodásukban határozzák meg.⁴¹ Napjainkban az egészségügyben kialakításra kerül az Elektronikus Egészségügyi Szolgáltatási Tér. Ennek célja, hogy az egészségügyi szolgáltatókat összekapcsolják, és egy egységes felhőalapú kommunikációs csatornán keresztül biztosítsák az egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférést a betegek számára. Az információtechnológiának köszönhetően az e-egészségügy kialakítása révén a modern technológia adta lehetőségek az egészségügyi szolgáltatások területén is megjelennek. Ennek keretében kerül várhatóan bevezetésre 2017 őszén az e-recept, valamint az e-beutaló is.

Jegyzetek

¹ Pornói Imre: *Bevezetés a szociális gondoskodás elméleti és történeti alapjaiba*. Nyíregyháza, 2008, Krúdy (a továbbiakban: Pornói), 39. p.
² Szabó Lajos: *Szociális munka a magyar református egyházban*. In dr. Göllesz Viktor (szerk.): *A Szociális Munka Alapítvány Kiadványai 5. Mozaikok a szociális gondoskodás hazai történetéből (I)*. Budapest, 1993, 65. p.
³ Pornói, 43. p.
⁴ Pornói, 60. p.
⁵ Pornói, 64. p.
⁶ Czucz Ottó: *Szociális jog I*. Budapest, 2003, Unió Lap- és Könyvkiadó Kereskedelmi Kft., 63–64. p.
⁷ Homicskó Árpád Olivér: *A magyar társadalombiztosítás szabályozásának alakulása 1950-ig*. In Tóth Károly (szerk.): *Acta Universi-*

tatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica. Tomus IV. Fasciculus 9. Szeged, 2004 (a továbbiakban: Homicskó), 283. p.

⁸ Homicskó, 284. p.
⁹ Homicskó, 285. p.
¹⁰ Homicskó, 285. p.
¹¹ Az ipartörvényről szóló 1884. évi XVII. törvénycikk 126. § d) pont.
¹² Uo. 142. §.
¹³ Uo. 142. §.
¹⁴ Uo. 143. §.
¹⁵ Uo. 144. §.
¹⁶ Uo. 145. §.
¹⁷ Uo. 146. §.
¹⁸ Az ipari és gyári alkalmazottaknak betegség esetén való segélyezéséről szóló 1891. évi XIV. törvénycikk 7. § a)–e) pont.

- ¹⁹ Homicskó, 290. p., továbbá az ipari és gyári alkalmazottaknak betegség esetén való segélyezéséről szóló 1891. évi XIV. törvénycikk 28. §.
- ²⁰ Homicskó, 295. p.
- ²¹ Az ipari és kereskedelmi alkalmazottaknak betegség és baleset eseteire való biztosításáról szóló 1907. évi XIX. törvénycikk 70. §.
- ²² Uo. 302.
- ²³ Homicskó, 306. p.
- ²⁴ A betegségi és baleseti kötelező biztosításról szóló 1927. évi XXI. törvény 30–31. §.
- ²⁵ Homicskó, 312. p.
- ²⁶ Homicskó, 313. p.
- ²⁷ A gazdasági munkavállalók kötelező öregségi biztosításáról szóló 1938. évi XII. törvénycikk 2. §.
- ²⁸ Az iparban (kereskedelemben), valamint a bányászatban és a kohászatban alkalmazott munkások gyermeknevelési pótlékáról szóló 1938. évi XXXVI. törvénycikk.

- ²⁹ Uo. 1. §.
- ³⁰ Uo. 10. §.
- ³¹ Csizmadia Andor: *Az általános szociálpolitikai tevékenység (szociális gondoskodás) története és elvi kérdései (jegyzet)*. Budapest, 1961 Fővárosi Nyomdaipari Vállalat (a továbbiakban: Csizmadia), 50. p.
- ³² Csizmadia, 55. p.
- ³³ Csizmadia, 56. p.
- ³⁴ Homicskó, 316. p.
- ³⁵ Csizmadia, 5–6. p.
- ³⁶ Csizmadia, 6. p.
- ³⁷ Csizmadia, 58. p.
- ³⁸ Az önálló orvosi tevékenységről szóló 2000. évi II. törvény 1. § (2) bekezdés c) pont.
- ³⁹ Az egészségügyi alapellátásról szóló 2015. évi CXXIII. törvény 1. § (1) bekezdés.
- ⁴⁰ Uo. 5. § (1) bekezdés a)–e) pontok.
- ⁴¹ Uo. 6. §. (1) bekezdés.

Mezey Barna¹

„...a hívek egész élete bűnbánatra térés legyen”²

A reformáció és a fenyítőházak kapcsolatának néhány kérdéséről

Luther Márton Philipp Melanchthon tanúsága szerint 1517. október 31-én 95 tételét a wittenbergi Schlosskirche kapujára szögezte ki. A később Bázelen, Lipszében és Nürnbergben ki is nyomtatott vitairat forradalmasította a 16. század teológiáját, lényegében formálta át a kereszténységet, és hatalmas társadalmi mozgalmakat indított. Vele szinte egy időben Ulrich Zwingli és Kálvin János is útjára bocsátotta protestáns kezdeményezéseit, ennek eredményeképpen kialakultak a protestáns felekezetek. Az egyházi reformot sokan régóta sürgették, külső kritikusok és egyházon belüliek egyaránt, a humanizmus hívei csakúgy, mint a hit mellett elkötelezett klerikusok. A kezdeményezők mögé a társadalmi elégedetlenséget kifejező mozgalmak sorakoztak föl. Luther tételeinek addig elképzelhetetlen hatása lett. Tanai futótűzként terjedtek a Német-római Birodalomban és a kontinensen.

Az új tanítások megosztották a német államokat. A szász választófejedelem védnöksége alatt egyre növekedett a reformáció ügye mellé állók száma. A nép ünnepelte a reformáció hatását a nemesség jelentsége alatt egyre növekedett a reformáció ügye mellé állók száma. A nép ünnepelte a reformáció hatását a nemesség jelentsége alatt egyre növekedett a reformáció ügye mellé állók száma. A nép ünnepelte a reformáció hatását a nemesség jelentsége alatt egyre növekedett a reformáció ügye mellé állók száma.

dások érték a reformáció híveit és megtorlások kísérték az új tanok követőit.

Magyarországon a lutheri tanok meglepően gyorsan terjedtek el, köszönhetően a közismert helyzetnek, hogy ti. a magyar városok jelentős része német eredetű polgársággal bírt. A városi polgárság egyébként (legyen az szász, magyar vagy szlovák) általában igen fogékony volt az új eszmékre, s viszonylag gyorsan szervezte meg evangélikus egyházát. A lutheránus felekezetet azután gyorsan követte a kálvini reformáció, s így a protestantizmus meghatározóvá vált a nemesség körében is. Magyarországon külön jelentőséget biztosított a lutheránus és kálvinista felekezeteknek a magyar trónra került Habsburgokkal szembeni rendi függetlenségi küzdelem. A történelmi alkotmányra hivatkozó, saját jogát védelmező, ősi ellenállási jogára hivatkozó magyar rendek érveik kialakításakor a katolikus Habsburgokkal és a ius imperiummal szemben nem kevésbé a reformáció eszmerendszerére támaszkodtak. Miután a három részre (az ún. királyi Magyarországra, a török által megszállt hódoltságra és az Erdélyi Fejedelemségre) szakított Magyarországon az új vallás a függetlenséget is jelképezte, óriási szerepet vállalt a magyar jogi és politikai tudományosság, az oktatás, a magyar nyelv és irodalom fejlesztésében is. A kálvinizmus az Erdélyi Fejedelemségben államvallás lett. A három nemzet uniója által működtetett államrendszer egyébként leképezte a nációk vallásait is. Így deklarálhatta 1568-ban a tordai országgyűlés négy hivatalos felekezet egyenjogúságát: a kálvinistáét, a lutheránusét, a katolikusét és az unitáriusét.

2017-ben, amikor a reformáció 500. évfordulójáról emlékezik meg a világ, nem tanulság nélkül való számba venni a reformáció hatását a jogra, jogtudományra, a jogalkotásra és a jogi praxisra. A magunk részéről ennek a feladatnak egy kicsiny szeletkét vállaltuk, amikor a szegénykérdés megoldására kínált egyik lehetséges választóról, a fenyítőházak történetéről foglalunk össze néhány megállapítást.

A reformáció megújította a büntetőjogról vallott felfogást is. Számos vonatkozásban átértelmezte a bűn, a bűn-

bánat, a vezeklés fogalmát, és ezzel együtt a világi büntetőjog tereumában is változásokat hozott. A munkaétosszal kapcsolatban kiterjesztette a büntetőjogi felelősség határait, ösztönzőleg hatott a fenyítőházak (áltere Zuchthäuser) megjelenésére, hosszabb távon a büntetés-végrehajtás módszereinek átalakulására. A reformáció és a büntetőjog kapcsolata tehát bőven ad muníciót a büntetőjog-történet számára.

*

A munka újszerű felfogása a protestáns gondolkodás jellegzetes vonása lett, ennek eredményeképpen tradicionális társadalmi szerkezetek és megoldások értékelése változott meg alapvetően. Ezek egyike volt a szegénység társadalmi szerepének megítélése.

Amikor Luther úgy vélekedett, hogy a munka rendekre, állásra való tekintet nélkül az isteni parancs, valójában a dolgozó polgári életmódot értékelő új életforma elterjedtségének, a parasztság és polgárság alapvető egzisztenciális jellegzettségének, a kétkezi munka becsületének megnövekedését ismerte el. A 16. században megkezdődött a fizikai munka rehabilitációja. Egyre határozottabbá vált a (különösen a polgárság körében elterjedt) felismerés, hogy a gyarapodás, a gazdagodás, az előrelépés záloga a szorgalom és az immáron nem szégyellt munkás tevékenység.

1364-ben Bertold Rucenberg végrendeletének szerkesztésekor ragaszkodott hozzá, hogy a szövegbe kerüljön: az általa birtokolt javakat, „meo graviori cum labore” szerezte. A korai tanúságtevő bizonyítéka annak a folyamatnak, melynek végén az egyház korábbi munkafelfogása alapvetően megváltozott. Ahogyan 1550 körül a dominikánus Markus von Weida vélekedett: lehet, hogy akadnak, akik keveset imádkoznak szájjal, de keményen dolgoznak a kezükkel, s kezüik munkáját ugyanúgy becsüli az Úr, mintha imát mondanának.

A munka a középkorban – nem kevéssé a középkori keresztény etikai felfogás hatására – lovagi, papi, szerzetesi állás sajátja, ám értelemszerűen nem jelentett valamiféle termelő-, tehát fizikai munkát, hanem egyfajta szolgálatot, hivatást. A klerikusok munkája az imádkozás, lelki-aszketikus gyakorlatok sora, karitatív tevékenység.³ A világi

lovagi munka az isteni szolgálat, a szenior iránti hűség és szolgálattétel, a hölgyek és a gyengék védelmezése, ha szükséges, harcban, fegyverrel. A kétkezi munka ezzel szemben bizonyos értelemben becsületen aluli, megalázó, hiszen a fizikai munkával összefüggő tevékenységeknek semmilyen lelki értelemben vett értéke nem mutatható ki.⁴ Az egyház hosszú időn keresztül kitarított eredeti, a skolasztikus filozófia által is alátámasztott tétel mellett (Aquinoi Tamás: testi munkára csak a végszükség kényszeríthet), miszerint a (fizikai) munka szükséges az élethez, de nem általános kötelezettség.⁵ A középkori értelmezés tehát a munka szükségességének messze kisebb jelentőséget tulajdonított, mint a lelki gyakorlatoknak.⁶ A lelki tevékenység messze fölülte állt a kétkezi munkának.

A mesterember is szolgált a javakkal az Urat, de ennek a munkának nem volt jelentősége a szentség szempontrendszerében. Ez a munka nem hivatás, a klerikusoké és a szerzeteseké viszont az.⁷

Ezzel szemben a protestáns felfogás hangsúlyozta a fizikai munka és a tevékeny kétkezi szorgalom becsületét. A társadalom jelentős része által végzett fizikai munkát nemhogy leértékelték volna, nemhogy erkölcsi értelemben lényegtelenítették volna a munkásság tényét, de egyenesen magasztalta azt. A munkát végző érdemeit, a fáradtságos testi tevékenységet elismerte, sőt összekapcsolta a hittel. Hit és

Santa Isabel de Hungria

munka összetartoznak, hit nélkül a munka vajmi keveset ér. A keresztyén dolgozik, kerüli a lustaságot és tétlenséget, soha nem feledkezik meg munkájáról, s így az Úr is gondoskodni fog róla. Tevékenyen és szorgalmasan kell élni, nem várhatja az ember, hogy mindent készen kapjon.⁸ A protestáns etika munkavégzést és termelésigazgatást illető észszerűsége és az aszkézisnek az emberi életet racionalizáló és fegyelmező hatása hatékonyan segítette és támasztotta alá a munka megkülönböztetett jelentőségét a protestáns gondolkodásban, mely a korabeli katolikus felfogással szemben látványosan megnövelte az e világi hivatás szerint végzett kétkezi munka erkölcsi súlyát és az érte járó vallásos jutalmat.⁹ Az új protestáns értelmezés nyomán a közösség számára hasznos tevékenységek felértékelődtek. (Luther példája szerint a tevékenység értéke szempontjából a lelkész és a cseléd lány munkája között

nincsen érdemi különbség. Isten döntése, ki milyen szolgálatra rendeltetik, s mindenkinek a neki meghatározott feladatot kell teljesítenie.¹⁰ Még a bakó sem kárhóztatható munkájáért, voltaképpen az is hivatás. (Feltételezve, hogy a hóhér egyben hívó is.)¹¹ A kétkezi munka tartalmának változására utalnak a téma kutatói is, amikor felhívják a figyelmet a különféle nyelvekben megjelenő szinonimajelenségre, hogy ti. a fáradság, a fáradozás és a munka azonos vagy hasonló értelmű kifejezéseként jelennek meg. (Így például a magyarban a munkával rokon értelmű a fáradozás, fáradság, vesződség, gürcölés, hajtás, strapa, kulizás, favágás, gályázás.)¹²

A predesztinációtól (mint az elkárhozandók és üdvözülendők előtt ismeretlen végkimeneteltől) független törekvés az Istennek tetsző aszketikus életvezetés és hivatás során végzett hasznos cselekvés, a gyarapításhoz vezető munka, mely a bűn fölötti győzelmet jelentheti. A munka ugyanis – véli Weber – egyfajta sajátos megelőzési eszköz az olyan kísértések ellen, melyeket a puritanizmus a „tisztátalan élet” fogalmában foglalt össze. A munka azonban ezen túlmenően az életnek Isten által megszabott öncélja is. A munkakedv hiánya a kegyelmi állapot hiányának eleje.¹³ Luther és Kálvin szemében a munkakötelezettség szerves összefüggésben áll az általános keresztyéni magatartással, ami okán a nem dolgozást, a munkakerülést, a csavargást a sátán közvetlen közrehatásával hozták kapcsolatba.¹⁴

Am ha a munka ilyen kiemelt szerepet játszik az üdvözülésben, a munkakerülést is ennek megfelelően kellett értékelni. A restek feleslegesek, legyenek azok szerzetesek vagy bárki más, aki tétlenül tölti idejét a földön. Egyaránt elítélendő az, aki a társadalom meghatározó vezető rétegeiben munka nélkül tölti napjait, mint az, aki az alsó osztályokhoz tartozik. Ezt nem csupán teoretikusan tekintették igaznak, de a gyakorlatban is felléptek a jelenség ellen. A legfontosabb teendők egyikévé vált felszámolni a koldulást a keresztyén világban.¹⁵ A koldulás tőrhetetlen. A koldulás és a kéregetés megengedhetetlen a protestáns településeken.¹⁶ A reformáció következetesen fellépett a katolikus egyház kolduspolitikája, a koldusok, az alamizsna és az önkéntes szegénység ellen.

Miután a koldulás a protestáns megítélés szerint elítélendővé lett, azzá vált az alamizsna is. A holland zsinatok rendre tiltották a koldulást, az alamizsnakérő leveleket és a koldulásra szolgáló igazolásokat.¹⁷ A szigorúan tilalmazott koldulás a protestáns etika szerint a felebaráti szeretet ellen való magatartás. Vétek a munkaképes embert alamizsnával segíteni, hiszen az nem segíti ki a szegénységből, ellenkezőleg: a semmittevés útjára taszítja.¹⁸

A protestáns államokban a közvélekedés gyorsan változott. Ellentétben a korábban uralkodó felfogással, az alamizsnás jótekonyság elveszítette pozitív tartalmát. A koldulás elítélendő magatartássá, a koldus a társadalom deviáns alakjává, majdhogynem bűnözővé vált. Eljött az idő, hogy ellenük intézkedéseket fogjanak.

*

A fentiekkel is összefüggésben a középkori általános szegénységképhez képest (mely felölelte az eredendően szegények, a valódi rászorultak, a hivatásos egyházi szegények, az önkéntes szegények és ezek szervezetei [a testvérségek, a szerzetesek, a zárandokok, a vezeklők] körét, a munkakerülő, csavargó, kriminális elemekből álló koldusvilágot egyaránt) a 16–17. században lényegében alakult át a szegénység meghatározása és formálódott újjá a szegénység struktúrája. A protestantizmus a koldulás tilalmazásával ugyan egy határozott lépést tett a szegénygondozás szisztematikus átalakítása felé, de ezzel egy időben létrehozott egy jelentős problémát, ti. a hirtelen kriminális csoporttá nyilvánított koldusok és csavargók rendszeti és büntetőjogi kezelésének igényét. Miután világossá tette, hol a határ a közösség segítségére, valóban gondozásra és támogatásra szoruló szegény és a munkakerülő között, az utóbbiak ellen fordult. A koldulás ellen fellépő Luther is védelmébe vette a betegeket és aggodat. Megindult tehát egy eszmei tisztázó folyamat, melynek végén végül is ott állt a szegény két kategóriája: a „jó” és a „rossz” szegény. Luther úgy vélekedik erről, hogy aki szegény akar lenni, ne legyen gazdag, de aki a gazdagságot választja, annak nyomjuk kezébe az ekét, és keresse meg azt a földből.¹⁹ De az egészséges, munkaképes felnőttek koldulása elvetendő és meg nem engedhető.

A protestantizmusnak jutott az a szerep, hogy lerombolja a középkori etika pozitív viszonyát a kolduláshoz. Ennek egyik következménye lett a rendszeti és büntetőjogi jellegű megközelítés is; a szegénygondozásból és a szegénység elleni fellépésből sarjadó fenyítőházi intézmény jól szemlélteti a változás határjellegét. A protestáns munka- és szegénységkonceptió a kontinentális büntetőpraxisba oly döntő fordulatot hozott, mely máig hatóan forradalmasította a büntetés-végrehajtás terepnumát.

A „tettek által való üdvözülés” tétele a szegénységet összefüggésbe hozza a restséggel, hiszen a gyarapító cselekvés a szegénység ellenszere. A koldusok egy része, akik eddig a keresztyén társadalom „megbecsült” tagjai (és haszonélvezői) voltak, egyik évről a másikra elveszítették létezésük alapvető feltételeit, számukra megszűnt a megreformált térségekben az alamizsna, a segélyezés, sőt ennek ellenkezője volt tapasztalható: az egyház a világi hatalommal karöltve üldözésükre szövetkezett. A társadalom egyes alsó csoportjait átértékelte a reformáció munkáról vallott felfogása. A gondozandó átesett kategóriájából a bűnöző státuszába. Tenniük sem kellett tenni ahhoz, hogy a hatóságok célpontjává legyenek.

Az országút szegényei egy olyan szituáció foglyai lettek, mely behatárolta egzisztenciális lehetőségeiket.²⁰ A helységek nem engedték megtelepedni őket, a megélhetésért üzött speciális foglalkozásaik is továbbhajtották őket. Bár életük nem feltétlenül vezetett a bűnözéshez, az általuk befutott pálya az átlagost jóval meghaladó mértékben biztosított lehetőséget és vonzerőt a bűnelkövetéshez.²¹ Ha már kialakult a megtelepedett lakosság és a hatóságok előítélete, könnyedén küldték gályákra vagy ítéltek testi büntetésekre, halálra az országutak vándorait.²² Tekintve ezeket az állapotokat, aligha kérdéses, hogy a hatóságoknak választ kellett adniuk az immáron társadalmi problé-

mává duzzadt koldusügy rendészeti és kriminális vonatkozásaira. Az első időkben meglehetősen határozottsággal választották ketté a rendészeti és az igazságszolgáltatási intézkedéseket. A hagyományos, büntetőjogot segítségül hívó technikák tovább működtek. A csavargóbandák elleni fellépés, a bűnözők felelősségre vonása tradicionális keretek között zajlott, s a pellengérmél, a tömlöcben vagy a bitófa alatt fejeződött be. A centralizált királyi hatalom, az abszolút monarchiák korában a büntető igazságszolgáltatás legkegyetlenebb időszaka vette kezdetét.

Újszerű volt viszont a rendészet térrénumában megjelenő fenyítőház intézménye. A „tevékeny gondoskodást” hirdető protestáns gondolkodás végül is felhasználta előbb a munkáltató (dolog)házakat, majd megteremtette a holland fenyítőházi modellt.²³ A reformáció s különösen a kálvinizmus programmá tette a szorgos munkálkodást, megkövetelte a dologtalanság elleni harcot. Abból a téziséből kiindulva viszont, hogy a koldust tilos segíyezni, a valóságos rászorulóknak pedig joguk van a segítségre, a munkaképes nincsteleneknek fel kellett kínálni a munka lehetőségét. Kevésnek tűnt azonban pusztán a munkalehetőség felkínálása, a szegénygondozás részét kellett, hogy

képezze a lelkigondozás és a nevelés, mely a rászorulóban felkeltette a hit iránti érdeklődést, felismertette vele a szorgalom és a munka iránti igényt. Ennek a törekvésnek lett két jellegzetes intézménye a dologház és a fenyítőház. A *dologház* a *munkaképes és munkátlan*, nélkülöző szegények foglalkoztatására született, eredetileg a szegényházból kinövekedő intézmény volt, melynek indíttatása a tartási költségek visszanyerésében lelhető föl. Többnyire nem volt kötelező, a jelentkezés és a felvitellel és ellátással együtt járó munka önkéntességen nyugodott. A *fenyítőház* a *munkaképes, de munkakerülő*, csavargó, koldus szegények foglalkoztatása céljából életre hívott, a dologház továbbgondolásából született (kezdetben) rendészeti intézmény, mely a dolgozni nem akaró, ezzel összefüggésben a bűnözés peremén egzisztáló, életvitelével a büntetőjogi felelősségre vonást kiprovokáló csoport befogadására volt hivatott. Jellegét tekintve a munkára nem csupán lehetőséget kínáló, de azt kikényszerítő intézet, melynek deklarált célja a nevelés, a társadalom hasznos tagjává formálás, vagyis a munkával munkára nevelés. A *munka mint büntetés* már évszázadok óta alkalmazott szankciónem volt, de a lutheri munkafelfogás sajátos tar-

talmat kölcsönzött neki. Miközben a munka keresztényi kötelesség és isteni szolgálat, addig megfelelő helyzetben mint bűnhődés és mint büntetés is érvényes, mely a vétkes tett következménye.²⁴ Ebből a gondolatból formálódott a fenyítőházi modell alapelve, a munka által történő nevelés, mely egyben munkára nevelés. Az üdvözülés eszméjének a reformációban játszott szerepe nem zárta ki a lusta, munkakerülő elemek megjavulását. Kálvin kifejezetten a büntetés feltételévé tette a javítást.²⁵ A társadalomba történő visszatérés határozta meg fenyítőházak feladatait. A munkához szoktatást, a munka szeretetének megismertetését a dologkerülővel, melyhez, mint nevelő instrumentumot, a munkát vették igénybe, mely munka jellegzetessége okán egyben a fegyelmező eszköz funkcióját is betöltötte.

Marlene Sothmann úgy fogalmazott, hogy a fenyítőház a protestantizmus terméke, nem érthető meg másként, mint a protestantizmus megnyilvánulásaként, a szigorú kálvinista vallászetika és a kor szociális problémáira adott válasz elegyeként.²⁶ A reformált tartományokban a „keresztényi szegénység”, a mások adományából való élés elítéltetett, és a koldus, a koldulás egyszerre deviáns magatartásként, a társadalom szemében nemkívánatos jelenségként tűnt föl. Az általános keresztényi állást összefüggésbe hozták a munkakötelezettséggel, ami végül oda vezetett, hogy a munka a kereszténységhez tartozik, annak eleme. Ily módon a nem dolgozásban, munkakerülésben, csavargásban – élesen fogalmazva – a sátánt látták megnyilvánulni.²⁷ Az erre adott adekvát válasz testesült meg a fenyítőházakban.

Jegyzetek

- ¹ ELTE, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jótörténeti Tanszék. ORCID ID: 0000-0002-2234-9452.
- ² Luther eredetije: „1. Da unser Herr und Meister Jesus Christus spricht »Tut Buße« usw. (Matth. 4,17), hat er gewollt, daß das ganze Leben der Gläubigen Buße sein soll.”
- ³ Vö. Finucane, Ronald: A középkori szerzetesség Nyugaton. In *A kereszténység története*. Budapest, 1996, Lilliput Könyvkiadó, 308. p.
- ⁴ Paulus, Nicolaus: Die Wertung der weltlichen Berufe im Mittelalter. *Historisches Jahrbuch*, XXXII. Band. 4. Heft. München, 1911, Kommissions-Verlag von Herder & Co., 728. p.
- ⁵ Zamecki, Georg: *Kolostorok, szerzetesek, barátok*. Budapest, 1986, Corvina, 106. p.
- ⁶ Conze, Werner: Arbeit. In *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Herausgegeben von Otto Brunner, Werner Conze, Reinhard Kosseleck. Band I. Stuttgart, 1972, Ernst Klett Verlag, 160–162. p.
- ⁷ Vontobel, Klara: *Das Arbeitsethos des deutschen Protestantismus von der nachreformatorischen Zeit bis zur Aufklärung*. Bern, 1946, A. Francke A. G. Verlag, 4. p.
- ⁸ Vontobel 1946, 17. p.
- ⁹ Weber, Max: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Budapest, 1995, Cserépfalvi Kiadó, 83. p.
- ¹⁰ Atkinson, James: A reformáció. In *A kereszténység története*. Budapest, 1996, Lilliput Könyvkiadó, 373. p.
- ¹¹ Vontobel 1946, 17. p.
- ¹² Vö. Kiss Gábor (főszerk.): *Magyar szókincstár*. Budapest, 1998, Tinta Könyvkiadó, 622. p.
- ¹³ Weber 1995, 188–189. p.
- ¹⁴ Ratzinger, Georg: *Geschichte der kirchlichen Armenpflege*. Freiburg im Bibeisgau, 1884, Herd'schke Verlagsbuchhandlung, 451–453. p.
- ¹⁵ Idézi Laum, B(ernhard): Armenwesen. Geschichte der öffentlichen Armenpflege. In *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*. Herausgegeben von Ludwig Elster, Adolf Weber, Friedrich Wieser. (Redaktion: Dieter Werkmüller.) Band I. Jena, 1923, Verlag von Gustav Fischer, 944. p.
- ¹⁶ Conze 1972, 163. p.
- ¹⁷ Weber 1995, 196. p.
- ¹⁸ Vontobel 1946, 75. p.
- ¹⁹ Laum 1923, 944. p.
- ²⁰ Radbruch, Gustav – Gwinner, Heinrich: *Geschichte des Verbrechens. Versuch einer historischen Kriminologie*. Stuttgart, 1951, K. F. Kohlers Verlags, 268. p.
- ²¹ Küther, Carsten: *Räuber und Gauner in Deutschland. Das organisierte Bandenwesen im 18. und frühen 19. Jahrhundert*. Göttingen, 1976, Vandenhoeck & Ruprecht, 16. p.
- ²² Schlosser, Hans: Die Strafe der Galeree als poena arbitraria in der mediterranen Strafpraxis. *Zeitschrift für Neuere Rechtsgeschichte*, Wien, 1988, Manz, 36. p.
- ²³ Conrad, Hermann: *Deutsche Rechtsgeschichte*. Ein Lehrbuch. I–II. Karlsruhe, 1962, Verlag C. F. Müller [*Deutsche Rechtsgeschichte. Bd. 1. Frühzeit und Mittelalter*], 424. p.
- ²⁴ Vontobel 1946, 8. p.
- ²⁵ Weber 1961, 45. p.
- ²⁶ Sothmann, Marlene: *Das Armen, Arbeits-, Zucht- und Werkhaus in Nürnberg bis 1806*. Nürnberg, 1970, Schriftenreihe des Stadtarchivs, Band 2., 231. p.
- ²⁷ Ratzinger 1884, 451–453. p.

A református egyház jogának történeti vizsgálata mind a mai napig – néhány kezdeményezést kivéve – fehér foltot képez a magyar jogtörténet tudományában. A 19. század második felében az erdélyi viszonyok vonatkozásában máig egyedülálló irányzat kezdett kibontakozni, mely azonban új követő hiányában elhalt. E kezdeményezés a magyar jogtudomány két ismert egyéniségéhez, Dósa Elekhez és Kolosváry Sándorhoz¹ fűződik. Az egyház jogának forráskutatásán alapuló, a történeti előzményekre támaszkodó rendszerező munkák csupán a református egyháztörténet emlékezetének periferiáin maradtak fenn.

Jelen tanulmány ezt a rövid életű egyházjogtörténeti kezdeményezést és annak történeti-jogi eredőit kívánja bemutatni három résztema tárgyalásával, úgymint a történeti-jogi iskola erdélyi nyomainak keresése különösen Dósa Elek munkásságában, tanítványára, Kolosváry Sándorra gyakorolt hatásának biográfiai elemzése, majd a két egyházi mű keletkezésének, főbb jellemzőinek, hasonlóságainak és különbségeinek bemutatása.

1. A történeti-jogi iskola nyomai Erdélyben

Dósa Elek és munkássága nem került még a magyar jogtudomány történetében elhelyezésre, erdélyi politikatörténeti megítélése pedig még a legújabb vonatkozó szakirodalom fényében sem nevezhető vita nélkülinek.² Ezen okból kifolyólag a teljes elemzésre ezúttal nem kerülhet sor, csupán néhány olyan adalékot ismertetünk, mely bizonyítja, hogy a történeti-jogi iskola erdélyi hatásának későbbi részletes vizsgálatához új információkkal szolgálhat.

Elfogadott álláspont, hogy a reformkorban Frank Ignác munkásságában érhető tetten a történeti-jogi szemlélet a leginkább.³ Az iskola nagyobb hatásának útjában állt a hamis illúziókra építő ius patrium kutatása és a tételes jogot másodlagos jelentőségűnek tekintő észjogi iskola. Az OPTK léte pedig mintegy élő tagadása volt az iskolára jellemző törvényalkotási averzióknak.⁴ Magyarországon a 19. század első felében még a szakjogágak történeti és dogmatikai alapozása zajlott, így a tudományos figyelem középpontjában

Nagy Péter

Erdélyi református egyházjog és a realiztikus történeti-jogi iskola

ban is a tételes jog és a törvénykezés állt.⁵ Ami a különálló erdélyi viszonyokat illeti, ebben az időszakban a hányatott közjogi viszonyok miatt a legfőbb feladat a hatályos jog megállapítása volt, mely azonban súlyos hiányosságoktól és feloldhatatlan ellentmondásoktól szenvedett. Minden további teendő előtt ezt az – előbbi okoknál fogva szinte lehetetlen – munkát kellett elvégezni, mellyel Dósa Eleket bízták meg. A továbbiakban néhány olyan adalékot ismertetünk, mely indokolja a kitzűzött téma létjogosultságát.

Dósa Elek barátjával, Szentkirályi Mórral – I. Ferenc király magánkihallgatása után – fél évre szóló külföldi tartózkodási engedélyt kapott arra, hogy 1830 tavaszán és nyarán a német ajkú területek egyetemait végigjárja. Ebből kifolyólag előadásokat hallgathattak a göttingeni, kasseli, berlini, hamburgi és müncheni egyetemek jogi fakultásain. E körútja során gyűjtötte össze híres könyvtárának jelentős részét

is.⁶ Az 1930-as években Savigny a berlini egyetemen oktatott,⁷ így Dósa Eleknek lehetősége nyílt a történeti jogi iskola eszméit közvetlenül Savigny által tanulmányozni.

Elhivatottságáról és érdeklődéséről formálódó képünket csak tovább erősíti a Goethe életrajzában tett bejegyzés, miszerint a híres költő és író vendégül látta Dósát otthonában.⁸ Goethe és Savigny egymásra gyakorolt jelentős hatása pedig ismert, a szegedi egyetemen 1984-ben e témáról előadó Dieter Nörr⁹ 1985-ben monográfiát jelentetett meg a két jelentős személy viszonyáról.¹⁰

Dósát pesti tanulmányi időszakában magánjogra Frank Ignác oktatta, így a magyarországi realiztikus történeti-jogi iskolával is közvetlenül érintkezett. Alapművében is igazolható nyomai vannak a kritikai-elemző tudományos módszernek.¹¹ Kolosváry

Dósa Elek (1803. március 15. – 1867. november 19.)

Kolosváry Sándor (1840. június 23. – 1922. augusztus 7.)

Bálint egy, az Akadémián elmondott beszédében határozott párhuzamot von Frank és Dósa közé egyrészt a nehéz életük, másrészt az összefoglaló munkáik jellege, munkásságuk miatt. Dósa *Erdélyhoni jogtudományának* elemzése közben ekként fogalmazott: „*Sajátságos könyv, melynek, mint a gyöngytermő kagyló igazgyöngyének, a fájdalom adott életet. Az a fájdalom, mely a magyar jogrendszer fanatikusának lelkét töltötte el az ezer esztendő saját jog bukása felett s amely halálba kergette a vele mindenben kongeniális, legnagyobb magyar jogászt, A közigazgatás törvényének halhatatlan íróját, Frank Ignácot is.*”¹²

Az *Erdélyhoni jogtudomány* című kötet vonatkozásában azonban nem beszélhetünk egységes megítélésről. Horváth Pál módszertani és tudománytörténeti kötetében pozitívan aligha értelmezhető romantikával vádolja meg művéért Dósát.¹³ A nemesi romantika és az elavult, a házát csak romba dönteni képes privilégiumok védelmének elmélete a mai napig uralkodónak mondható. A magyarországi birodalmi és függetlenségi álláspontok azonban aligha vetíthetők az erdélyi politikai és közjogi gondolkodásra, melyben a Habsburg-uralom, a függetlenség, a Magyarországhoz való csatlakozás kétféle lehetősége (császárhű és független) jóval komplexebb helyzetet teremtett. A Dósa konzervativizmusát tárgyaló történeti irodalom is elismeri, hogy Dósa egyik fontos szempontja az 1842-es hírlapi vita során az volt, hogy a jobbagyság megnyerésével Bécs ne tudja megerősíteni hatalmát Erdélyben. A szabadságharc eseményeinek ismeretében ki mondhatjuk, hogy félelme nem volt alaptalan.¹⁴

A jogtörténeti szempontoknál maradván szükségesnek tartjuk rögzíteni, hogy Dósa fő művét valójában nem a hatvanas években kell értékelni, hanem az 1848-as viszonyok között, mivel akkor készítette el az eredetét. A második változat megírása idején éppen a börtönből szabadult, a légkör és a kormányzat pedig kikényszerítette belőle a Martini-féle természetjogias bekezdést, de célja a továbbra is a régi mű pótlása maradt. Az *Erdélyhoni jogtudomány* a Frank Ignác-i értelemben vett összefoglaló megalapozása az erdélyi jognak, előkészítve ezzel történetének kutathatóságát.¹⁵

Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy Dósa életében észrevehető egyfajta utilitarista fordulat, mikor az 1840-es években felismerte, hogy az erdélyi viszonyokat megreformálni erősebb érvényesítő erő nélkül nem lehet, a régi viszonyok külső behatások miatt pedig helyrehozhatatlanok. Külön elemzést érdemelne annak vizsgálata, hogy az utilitarizmust magában foglaló konzekvencializmus hogyan értelmezhető az erdélyi viszonyok között, különösen annak ismeretében, hogy Jeremy Bentham elmélete népszerű volt a reformkori Erdélyben. A képet pedig tovább árnyalja az a tény, hogy fogsága alatt Dósa fordította le Bentham *Theory of Legislation* című művét.¹⁶

A történeti-jogi szemlélet erdélyi hatásának részletesebb vizsgálati igényét tovább erősíti, hogy a magyar bölcséleti gondolkodás történetéről szóló legújabb irodalom Haller Károlyt is ezen irányzat tételes jogi követői között említi.¹⁷ A szálak esetleges kapcsolódására utalhat az az adalék is, hogy Haller magánjogi könyvének elején, a történeti bevezetésnél Dósára hivatkozott,¹⁸ illetve

Dósa halálakor annak a Kolozsvárnak a városi képviselője volt, mely hatalmas gyászmenetet rendezett az elhunyt jogtudósának.

2. Példakép és utód: Dósa Elek és Kolosváry Sándor kapcsolata

Kolosváry Sándor elemi és gimnáziumi tanulmányait a marosvásárhelyi kollégiumban végezte.¹⁹ A történelem iránti érdeklődését ő maga önéletrajzában erre az időszakra vezette vissza. Nagy benyomást tett rá, hogy abban az időszakban nem tanulhatták hivatalos formában hazájuk történelmét. A nélkülözést jól ismerő család sarja középfokú tanulmányai végeztével jogot akart hallgatni, mivel az azonban túlságosan drágának bizonyult, ezért a papi hivatást választotta.²⁰ A teológiát a marosvásárhelyi kollégiumban berendezett akadémián kezdte el. 1859–60-ban egy jómódú nagyszombeni ügyvéd gyermekei mellett nevelői állást ajánlott, melyet Kolosváry csak azzal a feltétellel fogadott el, hogy beiratkozhat az ottani jogakadémiára.²¹

Az első félévet jól teljesítette, azonban amikor a hanglejt az 1860-ban összehívott országgyűlésen enyhülni látszott, ahogyan Kolosváry fogalmazott, a tankönyvek olvasását a nagyszabású beszédek hallgatása váltotta fel, és mint önérzetes magyar ifjú nem járt be az előadásokra azzal az indokkal, hogy a neoabszolutizmusnak ügyis vége, tehát a császári és királyi jogakadémia is nemsokára be fog zárni. A magyar politikai győzelmet ünneplendő, a szász városokat rendre „nagy szóval”, magyar viseletben járta társaival. A kolozsvári *Kelet* című folyóirat munkatársa lett, az ünnepeken mint zászlóvivő szerepelt.²² A lelkesedésnek hamar vége szakadt, mivel a provizórium időszakában Kolosváryt a nagyszombeni jogakadémián több tantárgyból is megbuktatták. Ezt követően otthagyta az iskolát, és tanulmányait Marosvásárhelyen, a régi alma materben Dósa Elek tanítványaként folytatta.²³

1962-ben kezdte el jogi tanulmányait Pesten, 1965-ben végzett. Még a doktoravátás előtt bekövetkezett élete – saját emlékei alapján – legnagyobb fordulópontja. A kolozsvári református jogakadémia tanárának, Ocsvay Ferenc professzornak²⁴ a katedrája megüresedett. A hely betöltése érdekében a fenntartó egyház vezetői Dósa Elekhez fordultak tanácsért. Kolosváryt ajánlotta, aki azonban – saját felkészültségével indokolva – vonakodott igent mondani. A munkát végül csak Dósa és Teleki Domokos biztatására fogadta el.²⁵

Egy fontos eseményt Illés József Kolosváry halálát követő akadémiai emlékbeszédében némi pontatlansággal idézett.²⁶ Az új munkahely és a rengeteg készülés miatt Kolosváry úgy kimerült, hogy ágyának esett. A halál biztos tudatában a Dósa-házhoz vitette magát, de Illés állításával ellentétben nem Elek viselte gondját, hanem annak testvére.²⁷ A látszólag jelentéktelen esemény és annak pontatlan megidézése két okból is információval szolgálhat jelen dolgozat tárgyához. Egyrészt kettejük kapcsolatához és annak jelentőségéhez aligha férhet kétség, másrészt Illés is fontosnak tartotta azt ilyen módon ki-

emelni Kolosváry tudományos pályája feletti ünneplés beszéde alkalmával.

1867-ben rendes tanárnak nevezték ki a kolozsvári református jogakadémiára. Ezt a munkát egészen 1870-ig, a jogakadémia végleges megszüntetéséig végezte. Ezt követően került át a kolozsvári királyi jogakadémiára, Eötvös 1870-ben nyilvános rendkívüli tanárrá nevezte ki. 1872-ben az újonnan felállított tudományegyetem magyar magánjogot és bányajogot oktató rendes tanára lett. 1876-ban engedélyt kapott arra, hogy protestáns egyházjogot is tanítson.²⁸

Kolosváry, folytatva példaképének, Dósa Eleknek az egyházi munkásságát, részt vett a református egyház jogának kodifikációjában is. Választott tagja lett az erdélyi és magyar egyház unióját előkészítő konventnek, majd a két egyház egyesülését követően az egyetemes konventeknek is. Tagja volt először a debreceni zsinatnak, majd a budapestinek is, melynek utóbb világi főjegyzője is volt. Az egyházi bíraskodásra vonatkozó szabályokat ő dolgozta ki. Tagja volt az erdélyi és a magyar fegyelmi és házassági főtörvényszéknek és a konventi bíróságnak. Elnökhelyettese volt az Erdélyi Református Egyházkerületnek.²⁹ Az *Erdélyi Protestáns Közlöny* állandó munkatársa volt,³⁰ jogtudományi művei mellett pedig nagyszámú publikációt jelentetett meg egyházjogi témában is.³¹

Kolosváry Sándor tudományos szervezői feladatokat is vállalt: a Jog- és Államtudományi Karnak 1876–1877-ben és 1898–1899-ben dékánja volt, 1888–1889-ben pedig az egyetem rektora volt. Tagja volt a Jogtudományi Államvizsgáló Bizottságnak, valamint a Kolozsvárott fennálló Birtokrendezési Mérnökvizsgáló Bizottságnak. Haller Károly és Kolosváry egyidejű teljesítménye a Kolozsvári Egyetem érdekében ismert és elismert, a szoros kapcsolatnak pedig újabb bizonyítéka, hogy utóbbi a Jog- és Államtudományi Karnak az 1873–1874-es és 1890–1891-es tanévekben dékánja, 1874–1875-ben és 1891–1892-ben prodeánja, az egyetemnek 1880–81-es tanévben rektora, 1881–82-ben prorektora, a Jogtudományi Államvizsgáló Bizottság és a II. Alapvizsgáló Bizottság tagja volt.³²

Illés József Kolosváry felett elmondott beszédét a következő gondolatokkal fejezte be: „Az erdélyhoni jogtudomány megmentője és megteremtője Dósa Elek volt Kolosváry Sándor ideálja és patrónusa. Kolosváry az ő ajkáról hallotta a régi magyar jog hangjait. A jogtörténeti kutatáshoz erőt, kitartást, mind egy forrásból merített, abból az ősforrásból, melyet a nemzeti érzés ad. Ő a régi intézményekben nemcsak az érdekes régiségeket látja, amelyek Erdély vagy a szoros értelemben vett magyar haza termékei.”³³

3. A református egyházi jog történeti szemléletű összefoglalásai

Makkai Sándor püspök az erdélyi református egyházi irodalomról írt munkájában a következőképpen nyilatkozik: „[...] itt kell megemlítenünk a jelzett tudománykörökben őket megelőzően és elszigetelten szereplő egyénisége-

ket, akiknek működése még a megelőző korszakból nyúlik át ide és már nem vesz irányító részt a modern irányzat életében. Ilyenek: a nagynevű jogtudós és politikus, Dósa Elek (1803–1867) marosvásárhelyi jogtanár; kinek »Az erdélyhoni ev. reformátusok egyházi jogtana« (Pest, 1863) c. alapvető munkája az egyházkerület megalakulásáig, uniójáig és végre a zsinati törvények megalkotásáig a legtekintélyesebb jogfelfogási alapul szolgált egyházi életünkben. Ez elszigetelt diszciplína nem sorozható be az irányzatok munkájába. [...] Itt említjük meg Dósa könyvének még egy kitűnő utódját: Kolosváry Sándor »Az erd. ev. ref. egyházker. egyházjoga« (1877) c. kiváló művét.”³⁴

Elsőként Dósa *Az erdélyhoni evangelico-reformátusok egyházi jogtana* című munkáját tárgyalva megállapíthatjuk, hogy szerkezete az *Erdélyhoni jogtudomány* szerkezetére sokban hasonlít, sőt a két mű szoros kapcsolatban áll egymással. Az egyházjog forrásainak összegzésénél kifejezetten hivatkozik is az *Erdélyhoni jogtudományra* és a világi jogszabályok rendszerére.³⁵

A jeles mű két részre osztható. Első része az egyházi közjogtannal (*jus publicum ecclesiasticum*) foglalkozik, amely alatt azokat az egyházi törvényeket érti, amelyek az egyháznak mint önálló testületnek akár személyek, más testületek vagy az állam felé való jogait és kötelességeit szabályozzák.³⁶ Különlegessége a könyvnek, hogy az egyházi hatalom a hatalommegosztás szellemében kerül felosztásra. Elsőként az egyházi közakarat nyilvánításának módjait osztja fel egyházi törvényhozó és egyházi ítélő hatalomra, ezt követően az egyházi közakarat teljesítésének (a végrehajtó hatalomnak) háromféle módját különbözteti meg, úgymint felvigyázó (*inspectora potestas*), kormányzó (*gubernativa potestas*) és büntetőhatalom (*coercitiva potestas*). A második rész, az egyházi magánjogtan (*jus ecclesiasticum privatum*) foglalja magában az egyházi törvényeknek azon csoportját, melyek az egyház tagjainak jogait és kötelességeit és az egyházi vagyoni jogot tárgyalják, a munkát végezetül az egyházi perjog zárja.³⁷

Dósa könyve abban az értelemben egyedülálló, hogy átfogó és részletes képet kíván adni nemcsak az egyház belső viszonyainak szabályozásáról, hanem az államhoz való kapcsolatáról is, miközben teret szentel az egyház belső és külső jogforrásainak is. Célját az Előszóban fogalmazza meg: „Valamint az állam, úgy az egyház is csak akkor felelhet meg rendeltetésének, ha törvényei végrehajthatnak: a törvények végrehajtásának főfeltétele pedig, hogy minden érdekelt ismerje azokat. Ezen állítást azon történelmi tény is igazolja, hogy az állami s egyházi hatalom bitorlói, az illető törvények ismeretének nehezítését és gátlását egyik leghatalmasabb eszköz gyanánt használták hatalmuk erősítésére, s ezt annál könnyebben teheték, mivel a történelem s tapasztalat bizonyossága szerint eleitől fogva, még a miveltebb népek is több gondot fordítottak törvények alkotására, mint arra, hogy az alkotott törvényeket a feledékenységbe merüléstől s az elferdítő magyarázatoktól megóvják. Minthogy minden törvény az illetők jogainak s kötelességeinek kútfeje, s a jogon alapuló szabadság és a kötelességen alapuló jog, csak a törvény teljesülése által juthat érvényre.”³⁸

Az Előszó két további két tételt tartalmaz. Dósa Elek az erdélyi református egyház nehéz helyzetének egyik jelentős okaként az egyház által alkotott törvények rendszerezésének hiányát jelöli meg. Az 1517 óta formálódó protestantizmus életelve – a folytonos tökéletesedés szellemében – nemcsak egyházi, hanem polgári törvények által is módosult. A változások rendszerezése elmaradt, ezáltal a joganyag szét van szórva a Szentírásban, a hittételekben, a törvénytárakban, a régi nemzeti és újabb közönséges zsinatok, egyházi és főtanácsi jegyzőkönyveiben. A jogforrások felkutatása, rendszerezése, összehasonlítása, kiértékelése és kivált annak meghatározása, hogy az elmúlt idők olykor csak részleges módosításai után melyek azok a szabályok, amelyek a mai napig érvényesek és hatályosak, olyan nehéz feladattá vált, mely hosszas, szakszerű kutatást kíván.³⁹ Dósa Elek ezzel hangoztat azon véleményének, mely szerint jogtörténeti kutatások tárgyává kell tenni mindkét haza református egyházainak fejlődését.⁴⁰

Kolosváry egyházi jogi könyvének előszavában saját maga szövegezi le a Dósa munkájához fűződő szoros viszonyt. Ahogyan írja, a „feledhetetlen emlékü volt tanára” munkájának megjelenése óta eltelt tíz évben az egyházi viszonyok jelentősen megváltoztak, mely okból kifolyólag szükségesnek mutatkozott egy új összefoglaló monográfia megírása. Dósa könyvének elvitathatatlan érdeméért ismeri el, hogy abban számos és különböző természetű forrás került összegyűjtésre. A vonatkozó szabályok rendszeres előadásban kerültek közlésre, melynek eredményeit fel kívánta használni új könyvéhez. Az utóbbi állítást igazolja a Dósa művére vonatkozó több tucat hivatkozás és a törzsszövegbe belefoglalt több reflexió is.⁴¹

Munkájának első 86 oldala bőségesen tárgyalja a vonatkozó joganyagot annak kialakulásának történeti kereteivel, okaival, jellegzetességeinek számbavételével együtt. A Dósa által megkezdett munkát tovább folytatja, annak történeti kiszélesítését rögzíti is: „Egyh[ázi] jogi kútjaink felette különfélék, és különböző időkben is keletkezvén, alapos megismerésük, történelmi tanulmányok nélkül, lehetetlen volna. Éppen ezért, e munka köréhez képest, igyekezni fogunk, egyes kútjainkat legalább választott történelmi megjegyzésekkel és felvilágosításokkal kísélni.”⁴² A különböző természetű források katalógusszerű felsorolásán túl azok keletkezésének folyamatát és körülményeit is ismerteti. A Dósára jellemző következetes jogforráshasználaton túl lábjegyzetekben számos hivatkozás található hazai és külföldi, magyar és latin nyelvű egyházi, egyházi jogi, történeti és jogtörténeti munkákra is. Az általa idézett írók között egyaránt megtaláljuk Frank Ignácot, Wenzel Gusztávot, Récsi Emilt, Kelemen Imrét, Huszty Istvánt, Kovachich József Miklóst és Kovachich Márton Györgyöt is, ezenkívül gyakran idézi Révész Imrét és Jakab Eleket is. A mű több helyen meghaladja az egyházi jogi összefoglalóktól elvárható mértékű jogdogmatikai és -történeti problémafelvetést és tárgyalást. Példának okáért a

jogi szokások (consuetudines) és szokásjog (jus consuetudinarii) általános jellemzésének és problematikája tárgyalásának kilenc oldalt szentel, mielőtt megadná az egyházi szokások általános definícióját.⁴³

Meg kell jegyezni, hogy mesterének munkásságát nem elfogultan követte, több alkalommal kiigazította, továbbfejlesztette a forráskritikai elemzéseket. „A szövegben idézett canonok, az általunk felsoroltakon kívül még számos, már elavultnak, s azért a mai korban nem alkalmazhatónak mondható intézkedéseket is tartalmaznak, s már Dósa Elek is id. munkájában [...] azokat megtollálva adja, a ki különben a canonokat és azok gyűjteményének rendszerét többnyire híven, néhol a tudomány mai színvonalának rovására követte el.”⁴⁴

A majdnem ötszáz oldalas mű szerkezetét illetően fontos megállapítani, hogy a terjedelmes forrástani részt követően újszerű szerkezetet dolgozott ki az egyházi viszonyok tárgyalására. Az első részben az Erdélyi Református Egyházkerület alkotmányát ismerteti, sokszor nagyobb terjedelemben az eredeti jogforrást vagy annak egy részét is közli. Másodikként az egyházkerület kormányzatát, majd az egyházi vagyont, végezetül a házassági jogot tárgyalja. Az eljárási kérdéseknek összesen két oldalt szentel, a témában jobban elmélyedni kívánó olvasónak pedig Dósa Elek *Erdélyhoni jogtudományának* harmadik, *Erdélyhoni magyar pertan* című kötetét ajánlja azzal a megjegyzéssel, hogy abban az „egyházi törvénykezés körüli eltérések is kellőleg feltüntetve vannak”⁴⁵

4. Összegzés

A történeti-jogi szemléletnek bizonyítható nyomai vannak az erdélyi jogtudomány művelőinek munkásságában, ennek részletes levéltári forrásokon alapuló vizsgálata azonban még várat magára. A Dósa Elek és Kolosváry Sándor közti magán- és tudományos kapcsolat igazolható. Ugyanakkor elmondhatjuk, hogy kettejük és az Erdélyben e korban működő más jogtudósok kapcsolata kevésbé feltárt terület, mindazonáltal szükséges, mivel az erdélyi jogi, politikai és gazdasági viszonyok más táptalajt szolgáltatnak az egyes európai vagy magyarországi nézeteknek.

A református egyház mind Dósa, mind Kolosváry életében jelentős szerepet játszott, jogi viszonyainak fejlesztése a két tudós számára fontos feladat volt. Számos vonatkozó témájú tanulmányuk mellett jelentős monográfiák szerzői is voltak, melyek egy egyedülálló kezdeményezéssé álltak össze, amely azonban új követőre nem tett szert. A két nagyszabású könyv szerves kapcsolata egyértelmű, különlegessége pedig a református egyházi jog történeti szemléletű, forráskritikára és -elemzésen alapuló rendszerezése. Ugyanakkor megállapítható, hogy Kolosváry műve a források alapos ismeretén túl tanúbizonyosságot tesz a bontakozó történeti és jogtörténeti irodalom széles körű használatáról is.

Jegyzetek

- ¹ Neve többféleképpen is olvasható az egykorú forrásokban. A könyv-nyebb eligazodás végett egységesen a Kolosváry alakot használjuk.
- ² Vö. Hermann Gusztáv: Ami nem változik: a rendi kiváltságok védelme. In Egyed Ákos – Hermann Gusztáv Mihály – Oborni Teréz: *Székelyföld története II.* Székelyudvarhely, 2016, MTA BTK – EME – HRM, 491. p.; Pál Judit: A Székelyföld és a székelyek (ön)képe. In Bárdi Nándor – Pál Judit: *Székelyföld története III.* Székelyudvarhely, 2015, MTA BTK – EME – HRM, 355. p.
- ³ Szabadfalvi József: A magyar jogbölcseleti gondolkodás kezdetei. Werbőczy Istvántól Somló Bódogig. Budapest, 2011, Gondolat Kiadó, 25–26. p.; Stipta István: *A magyar jogtörténet-tudomány kétszáz éve.* Szeged, 2015, Pólay Elemér Alapítvány Jurisperitus Betéti Társasága, 63–65. p.
- ⁴ Hamza Gábor három okot sorol fel: Hamza Gábor: Adalék a történeti jogi iskola magyarországi hatásához: Hoffmann Pál életműve (1830–1907). *Jogtudományi Közöny*, 1980/8. 540. p.
- ⁵ Stipta (2015): i. m. 65. p.
- ⁶ Nagy Péter: A Hármaskönyv és Dósa Elek Erdélyhoni jogtudomány című műve. *Jogtörténeti Szemle*, 2015/2. 34. p.
- ⁷ Franz Menge (Generalredaktor): *Neue deutsche Biographie.* 22. Band. Berlin, 2005, Duncker und Humblot GmbH, 470. p.
- ⁸ Seifert, Siegfried (szerk.): *Goethes Leben von Tag zu Tag: Generalregister: Namenregister – Register der Werke Goethes – Geographisches Register.* Berlin–Boston, 2011, Walter de Gruyter GmbH and Co. KG, 93. p.
- ⁹ Pólay Elemér: Goethe és Savigny. *Jogtudományi Közöny*, 1985/5. 300–301. p.
- ¹⁰ Nörr, Dieter: *Savigny liest Goethe.* Szeged, 1985, JATE.
- ¹¹ Stipta István: A jogtörténet-tudomány kialakulása és helyzete Magyarországon. In Jakab András – Menyhárd Attila (szerk.): *A jogtudomány. Tudománytörténeti és tudományelméleti írások, gyakorlati tanácsokkal.* Budapest, 2015, HVG-ORAC, 389. p.; uő: The Main Tendencies of Hungarian Legal Historiography in the 20th Century and its Present Situation. *Journal on European History of Law*, 2011/1. 78. p.; uő: Jogtörténet-tudomány. In Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek.* Budapest, 2003, Osiris Kiadó, 622–637. p.
- ¹² Kolosváry Bálint: A jogélet „szellemisége” erdélyi vonatkozásokban. *Budapesti Szemle*, 1941/765. 83. p.
- ¹³ Horváth Pál: *Tudománytörténeti és módszertani kérdések a jogtörténet köréből.* Budapest, 1974, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 242. p.
- ¹⁴ Miskolczi Ambrus: Az erdélyi magyar liberális ellenzék társadalmi reformtörekvései. *Jogtudományi Közöny*, 1980/10. 661. p.
- ¹⁵ Nagy Lajos: Igazságügyi szervezeti reformtörekvések az erdélyi jogirodalomban. *Jogtudományi Közöny*, 1980/10. 675. p.
- ¹⁶ Kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtár Kézirattára: ms. 1818.
- ¹⁷ Szabadfalvi: i. m. 30. p.; Haller vonatkozó témában fontos műve: Haller Károly: Adalék a jogforrások elméletéhez. *Jogtudományi Közöny*, 1875/45. 381–385. p.
- ¹⁸ Haller Károly: *Az általános polgári törvénykönyv, mint ez jelenleg Erdélyben érvényes.* Kolozsvár, 1865, Stein János, 1. p.
- ¹⁹ Magyar Tudományos Akadémia Régi Akadémiai Levéltár (a továbbiakban: MTA RAL) K 1231: 71. Kolosváry Sándor: *Életrajzi adattaim.* 3. p.
- ²⁰ MTA RAL K 1231: 71. 4. p.
- ²¹ MTA RAL K 1231: 71. 6. p.
- ²² MTA RAL K 1231: 71. 7. p.
- ²³ MTA RAL K 1231: 71. 8. p.
- ²⁴ Szinyei József: *Magyar írók élete és munkái.* IX. kötet. Budapest, 1903, Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, 1224. p.
- ²⁵ MTA RAL K 1231: 71. 9–10. p.
- ²⁶ Illés József: *Kolosváry Sándor I. tag emlékezete.* Budapest, 1929, Magyar Tudományos Akadémia, 4. p.
- ²⁷ MTA RAL K 1231: 71. 11 p.
- ²⁸ MTA RAL K 1231: 71. 12 p.
- ²⁹ MTA RAL K 1231: 71. 13. p.
- ³⁰ Tanulmányai az *Erdélyi Protestáns Közönyben*: 1872: Cameraticum beneficiumok; 1874: Értekezés az egyházi javak magánjogi természetéről; Törvényjavaslat a házassági hirdetés alól való fölmentés jogának gyakorlásáról az erdélyi református egyházkerületben; Viszszapillantások. Történelmi apróságok a XVII. és XVIII. századból, az egyházi életre vonatkozó; 1877: Egyházkerületi törvénykezési jogunk codificatioja; 1896: Millenniumis ünnepi beszéd. Szinyei: i. m.
- ³¹ A témában megjelent művei a Szinyei-féle életrajzi lexikonból: Tervezet az erdélyi ev. ref. egyházi törvénykezésről. Kolozsvár, 1873; Az erdélyi ev. ref. egyházkerület egyházjoga. 1876; Emlékirat. Az erdélyi ref. egyházkerület közjogi állásának és az államhoz való viszonyának, valamint a többi magyar ref. egyházkerületek alkotmányos szervezetétől való különbségének feltüntetésére. 1881; Az erdélyi ref. egyházkerület törvényei, az evangélium szerint reformált magyarországi keresztyén egyház egyet. zsinata által hozott és ő fel-sége által megerősített egyházi törvényekhez alkalmazva, az egyházi törvények 9. §-a értelmében. Egyházfőhatósági megbízás folytán bizottságilag készített tervezet. 1884; A magyar protestáns egyház egyháztörvénykezési szervezete. Debreczen, 1891. Az Unio kérdésében. Egyházalkotmányjogi tanulmány; A kolozsvári ref. egyház egy évi élete. Uo., 1892; Helyzet-változások a vallásszabadság és felekezetenküliség tekintetéből. 1894.
- ³² Szinyei: i. m.
- ³³ Illés: i. m. 14. p.
- ³⁴ Makkai Sándor: Az erdélyi református egyházi irodalom 1850-től napjainkig. Cluj-Kolozsvár, 1925, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Részvénytársaság, 17. p.
- ³⁵ Dósa Elek: *Az erdélyhoni evangelico-reformátusok egyházi jogtana.* Pest, 1863, Osterlamm Károly, 5. p.
- ³⁶ Dósa (1863): i. m. 8. p.
- ³⁷ Dósa (1863): i. m. 74. p.
- ³⁸ Dósa (1863): i. m. III. p.
- ³⁹ Dósa (1863): i. m. IV. p.
- ⁴⁰ Lásd bővebben Nagy Péter: Dósa Elek életéről és egyházi munkásságáról. *Theologiai Szemle*, 2015/1. 45–47. p.
- ⁴¹ Kolosváry Sándor: Az Erdélyi Ev. Ref. Egyházkerület egyház-joga. Kolozsvár, 1875, Stein János bizománya. (A könyvben a név i-vel került feltüntetésre, azonban a fent lefektetett elvek szerint y-nal írjuk.)
- ⁴² Kolosváry (1875): i. m. 10. p.
- ⁴³ Kolosváry (1875): i. m. 57–66. p.
- ⁴⁴ Kolosváry (1875): i. m. 282. p.
- ⁴⁵ Kolosváry (1875): i. m. 385. p.

Stipta István

Balogh Jenő, az igazságügy református minisztere

Balogh Jenő (1864–1953) egyetemi tanárt, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagját 1910-ben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkárává nevezték ki. A neves tudós Tisza István belső munkatársai közé tartozott; ezzel függött össze munkapárti politikai megbízása és kormányzati szerepvállalása is. Még ebben az évben a marosújvári kerület munkapárti képviselőjévé választották, majd igazságügy-miniszteri kinevezést kapott. Hazánk kritikus történelmi időszakában 1913. január 4-től 1917. június 16-ig állt az igazságügyi igazgatás élén. Nevéhez kötődik számos fontos büntetőjogi reform, így a fiatalkorúak büntetőjogának kodifikálása, a büntetés feltételes felfüggesztésének törvényi kidolgozása, a képviselőház ítélezési jogára vonatkozó törvényjavaslat és a börtönügyi igazgatási reformok előkészítése. A világháború időszakában a korabeli kormányzat jogpolitikai felfogásával egyező szellemben tett javaslatot az esküdtszékek hatáskörének korlátozására, az országos választójog szabályozására, a törvényhatósági választási törvény korrekciójára és a háborús felhatalmazási törvények kiegészítésére. Jelentős tudományos munkássága révén az MTA levelező, majd rendes tagja, 1920-tól 1935-ig a tudós testület főtitkára, 1940 és 1943 között másodelnöke volt.¹

Balogh Jenő fontos szerepet játszott a magyar református egyház életében is. 1913 augusztusában a Dunántúli Református Egyházkerület tanácsbírájává választották, 1915 októberében a győri református egyházközség tiszteletbeli főgondnoka lett. 1916 októberében a Dunántúli Református Egyházkerület világi főjegyzője, és 1921. április 20-án, Pápán a dunántúli egyházkerület főgondnokává választotta.

1917-től a református egyház zsinatának tagja volt. A dunamelléki református egyházkerületi főgondnok, Darányi Ignác halála után ő lett egyházának harmadik, rangban legidősebb főgondnoka. Ebben a minőségében kapott meghívást a felsőházba, ahol főleg népjóléti, szociális, közoktatásügyi és külügyi kérdések tárgyalásában vett részt. Az egyetemes konvent tagja, 1928 és 1933 között a zsinat világi alelnöke, 1933-tól 1951-ig a zsinat világi elnöke, majd 1951-től haláláig újra világi alelnök volt. 1948. október 7-én a zsinat világi elnökeként az egyik aláírója volt a református egyház és az állam között létrejött megállapodásnak. Több gyülekezetben volt presbiter, és tevékenyen részt vett az egyház szerzetesszolgálatának irányításában is.² Jelen tanulmány Balogh Jenő miniszteri időszakának első évét tekinti át. A dualizmus utolsó békeévének – tevékeny személyes közreműködésével

megszületett – kormányzati döntései új fejezetet nyitottak a hazai igazságügyi politikában, egyben kiválóan tükrözik a professzor-miniszter társadalomszemléletét, jogi reformszándékait, rendkívüli hivatali aktivitását és emberi habitusát is.

1. Balogh Jenő miniszteri programja és személyzeti döntései

Balogh Jenő miniszteri kinevezését a – sajtóban megnyilvánuló – korabeli jogászi közvélemény meglepéssel fogadta. A *Jogállam* szerint az új igazságügy-miniszter eddigi közhivatalnoki, jogirodalmi, tanári és kodifikátori működését ismerve érthető az az általános meglepés, mellyel a tudós kormányzati megbízását a magyar jogász-közönség fogadta. A lap már 1911-es januári füzetében kifejezte azt a reményét, hogy Balogh Jenő, aki akkor a Közoktatásügyi Minisztérium államtitkára lett, az általa is ideiglenesnek mondott új állásából az igazságügyi szolgálatba lép vissza. Így azon a szinten foglalná el azt a helyet, „amelyt őt múltjánál és jogászi képzettségénél fogva megilleti”.³

A sietve nyilvánosságra hozott miniszteri program is kedvező visszhangot váltott ki. Az *Ügyvédek Lapja* szerint nagy szükség van arra, hogy a kormányzat – Balogh Jenő elképzeléseivel egyezően – az igazságügyi reformokat a jogélet minden területén egyenletesen és lehetőleg rövid időn belül végrehajtsa. A népszerű lap helyeselte azt is, hogy a tervbe vett reformok átfogó jellegűek, a magánjog, a büntetőjog, a büntetőeljárás, a polgári eljárás és a hiteljog területére egyaránt kiterjednek.⁴

A miniszter első nyilatkozata szerint a jövőben nagy figyelmet fordít az igazságügyi apparátus tagjainak kiválasztására. A bírói és ügyészi kinevezéseknél arra törekszik, hogy soron kívül léptetessenek elő azok, akik a képzettség, a tudás, a szorgalom terén élen állnak. A kinevezések és a hivatali előmenetel során ezután figyelembe veszi a kinevezendők szakirodalmi tevékenységét. „Eddig mindig attól kellett félniük a jogirodalommal foglalkozó jeles bírácoknak, hogy irodalmi működésük előmenetelükben hátrányukra lesz.”⁵

Korábbi tudományos munkásságát tekintve nem meglepő, hogy munkatervében „különös előszeretettel és legközvetlenebb személyes közreműködéssel” foglalkozott a büntetőtörvény-előkészítés és a büntető igazságügyi adminisztráció minden apró részletével. A kinevezett miniszter azt is nyilvánosságra hozta, hogy a büntető eljárásjog, különösen a semmisségi panasz és az esküdtbíróóság előtti eljárás gyors revízióra szorul. Már korábbi írásaiban is szóvá tette, hogy a semmisségi panasz akkori szerkezete mellett a Kúria az anyagi büntetőjog terén teljesen elvesztette elvi befolyását, és működése csupán abban merül ki, hogy el- vagy visszautasítsa-e a benyújtott semmisségi panaszt. Balogh az esküdtbíróóság előtti eljárást is javítandónak tartotta, mert a hazai közvélemény a botránkozató ítéletek hatására előbb-utóbb elfordul az esküdtbíróaságtól, „amelynek fenntartása pedig úgy célszerűségi, mint alkotmányjogi szempontokból” indokolt.⁶ Szerinte Magyaror-

szágon nem lehet megszüntetni az esküdszéki rendszert, „mert azok a büntetőjogi vezérelvek, melyeket évtizedek óta garanciális jellegűeknek tekintünk, az esküdszékekben tisztábban valósíthatók meg és mert a ténykérdésben való föllebbezés kérdése másként, mint az esküdszék fönntartásával meg nem oldható”.⁷

A törvényalkotás terén Balogh Jenő a büntető igazságszolgáltatás gyors reformjára és regenerálására is ígéretet tett. Ezen belül a fiatalkorúak ügyeiben „mind a megalkotott anyagi jogszabályoknak az átalakítása [...], mind [...] az igazságügyi szervezet és az eljárás terén egy megfelelő párhuzamos törvény” gyors előterjesztését ígérte. A program indokolásában megjelent a miniszter reformszándékának általános indoka is, miszerint „ez az alkotás éppen a magyarországi viszonyok között a nemzet védelmének hatalmas munkája és nemcsak humanitárius, hanem jelentős nemzeti és szociálpolitikai föladat is”. Jogfelfogásának társadalmi-szemléleti alapjait jól jellemzi a program azon része, melyben miniszteri tevékenységének fő célját összegezte. Eszerint a „törvényszerkesztés és az igazságügyi igazgatás vezetése körül szünet nélkül arra fogok törekedni, hogy a magyar bíróságok és hatóságok működése is szolgálja az egész emberiségnek javát, melyet a jogegyenlőségnek és a jogok demokratikus, széleskörű kiterjesztésének korszakában [...] természetesen minden nemzetiségi és felekezeti különbség nélkül minden polgárnak és minden, ez országban élő külföldinek a java előmozdításával egyértelműnek tekintünk”.⁸

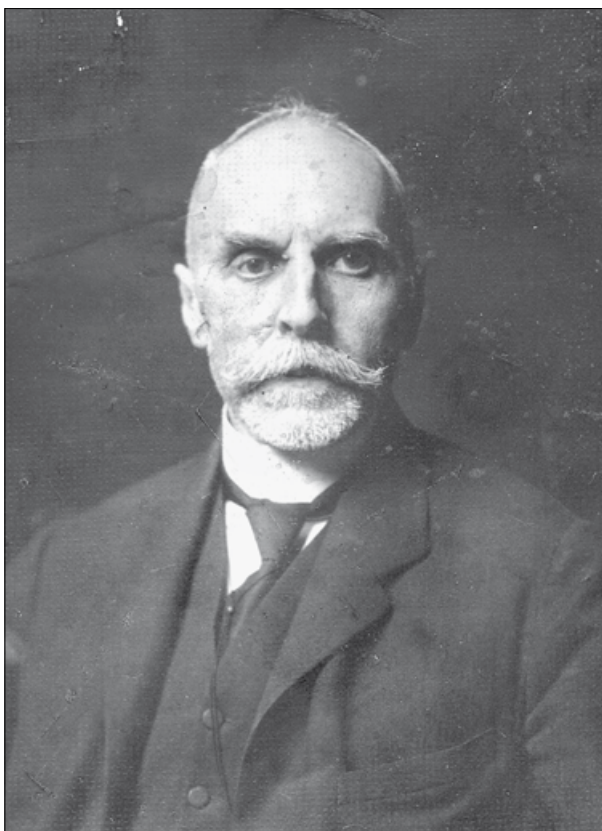
A minisztériumban programjának megfelelő munkatársakat alkalmazott. Nagy visszhangot váltott ki, hogy Vámbéry Rusztemet, a korszak neves büntetőjogászát látványosan mellőzte. Ők az egyetemen egy időben ugyanazt a büntetőjogi tárgyat tanították, de a tudományban merőben eltérő felfogást vallottak, és már ott csendes ellenfelekké váltak. Vámbéry az Igazságügyminisztériumba beosztott ügyész is volt, és amikor Balogh Jenő miniszter lett, az ellentétük tovább élesedett. A miniszter Vámbéryt több fontos tudományos megbízásnál és a kodifikációs előmunkálatok egy részénél is mellőzte. Állítólag ez bírta rá a neves tudóst, hogy új hivatali főnökétől nyugdíjazását kérje. A miniszter kedvezően intézte el kérését, így Vámbéry 1913. október elején megvált a minisztériumi állásától.⁹ A *Pesti Napló* röviddel ezután arról tudósított, hogy a Balogh Jenő nézeteit támogató korábbi tudóstársak egyre

komolyabb szerepet játszanak az új minisztérium programjának kidolgozásában. Ezek közé tartozott Degré Miklós kúriai bírósági elnök, aki az újonnan létrehozott központi járásbírói szervezet vezetője lett. Rövidesen komoly befolyást gyakorolt a normák előkészítésére Angyal Pál és Friedmann Ernő budapesti, valamint Finkey Ferenc kolozsvári jogtanár. Balogh Jenő egykori kiváló tanítványai is fontos szerepet kaptak a gyors igazságügyi reformok kidolgozásában. Közülük első helyen Bernolák Nándor volt kassai jogakadémiai tanárt, későbbi népjóléti minisztert említhetjük, de közülük tartozott két 30 éven aluli fiatal jogász, Degré Alajos albiró és Tuka Béla pécsi jogakadémiai tanár is.¹⁰

2. Reformintézkedések a törvénykezés területéről 1913-ban

A miniszter tárgyevi hivatalos beszámolójából kiderül, hogy hivatalba lépésének első napjaiban már „abból a célból, hogy a bírói és az ügyészi szervezetre vonatkozó és számos törvényben szétszórót rendelkezések összefoglalassanak, s a megváltozott viszonyoknak megfelelően kiegészíttessenek”, intézkedett a bírói hatalom gyakorlásáról és a királyi bíróságok és a királyi ügyészségek szervezeteiről szóló törvényjavaslat elkészítéséről. Az elkészült tervezetet véleményadás végett szétküldte a felsőbb bíróságok és a főügyészségek vezetőinek. A vélemények rövidesen beérkeztek.

Balogh gyors miniszteri intézkedés révén – „régóta kifejezett óhajt” megvalósítva – elkészítette a budapesti központi királyi járásbírói szervezet felállításáról szóló törvényjavaslatot (*Igazságügyi Javaslatok Tára*, XIII. évf., 439. p.), melyet a törvényhozás még abban az évben elfogadott (1913. évi XXV. tc.). A törvény megszüntette a budapesti IV., V., VI., VII. és VIII–X. kerületi királyi járásbírói szervezeteket, és egy központi királyi járásbírói szervezetet állított fel. Ennek hatásköre polgári ügyekben a főváros bal parti részének egész területére kiterjedt. Hasonlóan régi igény volt a kézdivásárhelyi királyi törvényszék Sepsiszentgyörgyre való áthelyezésére. Ennek érdekében is törvényjavaslat (*Igazságügyi Javaslatok Tára*, XIII. évf., 635. p.) készült. Az előterjesztés nyomán elfogadott 1913. évi LI. törvénycikk révén a vármegyei székhely egyszersmind törvényszéki központ is lett.

Balogh Jenő

Az új választási törvénnyel kapcsolatban szükségessé vált a képviselő-választások feletti bíraskodás újabb szabályozása. Ebben a tárgyban a minisztérium több alkalommal tanácskozást tartott, és rövid idő alatt *Az országgyűlési képviselőválasztási bíraskodás* címmel előadói tervezetet készített.¹¹

Már a miniszter első hivatali évében napirendre került a közjegyzői törvény és az örökösödési eljárás reformja is. E téren egyelőre annyi történt, hogy a miniszter az örökösödési eljárás és a vele kapcsolatos közjegyzői törvény általános revíziójának előkészítéséhez kérte a közjegyzői kar véleményét. A felkérés nyomán az örökösödési eljárásról el is készült egy tervezet, amelynek érdemi tárgyalására a polgári perrendtartás és a polgári törvénykönyv reformjának ismételt napirendre kerülése miatt nem került sor. A miniszter szerint a közjegyzői törvény és az örökösödési eljárás szabályainak módosítására – az általános magánjoggal és a polgári perjoggal való szoros tartalmi kapcsolata miatt – csak a polgári törvénykönyv megalkotása után kerülhet sor. Az ügyvédi rendtartás hosszú ideje előkészített reformjához az anyaggyűjtést ebben az évben is folytatták. Az elkészült törvénytervezetet még Székely Ferenc minisztersége idején kiadták a budapesti ügyvédi kamarának előzetes átvizsgálásra. A kamara ezzel a munkával két év után sem készült el.¹²

Balogh Jenő az igazságügyi szolgálatban addig szokásban levő titkos egyéni minősítés rendszerét már első hivatali évében megszüntette. A 62.500/1913. I. M. sz. rendelet (*Igazságügyi Közlöny*, XXII. évf., 501. p.), amely a királyi bírósági és a királyi ügyészségi személyzet szolgálati minősítéséről szolt, az ítélobírákra nézve megszüntette az egyéni minősítés rendszerét, és a végső minősítést bizottságra, jelesül a királyi ítélotáblák és a Kúria elnöki tanácsára bízta. A rendelet megszüntette a szolgálati minősítés titkosságát is, és lehetővé tette, hogy a végérvényes minősítéséről bárki értesítést kaphasson, sőt elrendelte, hogy a minősítést az érdekeltekkel hivatalból is közölni kell.¹³

A jogászai közvélemény régóta hangoztatott kívánságának megfelelően a miniszter törvényjavaslatot (*Igazságügyi Javaslatok Tára*, XIII. évf., 653. p.) készítetett az ítélobírói és az ügyvédi képesítéshez szükséges gyakorlati vizsgák (a gyakorlati bírói vizsgálat és az ügyvédi vizsgálat) egységesítéséről. A törvényjavaslat az említett két külön vizsga helyébe „egységes bírói és ügyvédi vizsga” elnevezéssel közös gyakorlati vizsgát szervezett, melyet a jogtudori oklevél megszerzésétől számított háromévi joggyakorlat után lehetett letenni. A törvényjavaslat egyévi bírósági és egyévi ügyvédi joggyakorlat igazolását mindenkire kötelezővé kívánta tenni, de lehetőséget nyújtott arra, hogy a joggyakorlat egy része közigazgatási és közgazdasági jellegű szolgálatban is letölthető legyen. Az egységes vizsga a korábbi ügyvédi vizsgával volt egyenlő hatályú. A törvényjavaslatot az országgyűlés elfogadta, így az az egységes bírói és ügyvédi vizsgáról szóló 1913. évi LIII. tc.-ként törvényerőre emelkedett. Végrehajtásáról két miniszteri rendelet született, melyek közül az egyik (67.300/1913. I. M. sz.) magáról az egységes bírói és ügyvédi vizsgáról, a másik (67.400/1913. I. M. sz.) a szükséges joggyakorlatról rendelkezett (*Igazságügyi Közlöny*,

XXII. évf. 12. sz. 2. melléklete). Az új vizsga szabályai az említett rendeletek értelmében 1914. január 1-től léptek életbe.

Balogh Jenő nagy figyelmet fordított a jog- és államtudományi továbbképző tanfolyamokra. Minisztériumának megbízottjai részt vettek a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban szervezett „jog- és államtudományi továbbképzés központi bizottságában” és az 1913. őszi, 15 napos jog- és államtudományi továbbképző tanfolyam rendezésében. A tanfolyamon az Igazságügyminisztérium kijelölése alapján 25 vidéki bíró és bírósági jegyző, továbbá 11 ügyészségi alkalmazott vett részt, akik a tanfolyam idejére rendkívüli szabadságot és egyenként 250 korona költségátalányt kaptak. A tanfolyamon a budapesti királyi bíróságok és királyi ügyészségek tagjai is részt vehettek.

Egykori gyakorló bíróként a miniszter is fontosnak tartotta az igazságügyi kezelői tanfolyamok ügyét. Miniszterségének első évében minden királyi ítélotáblánál egy-egy, a Budapesti Királyi Ítélotáblánál pedig két tárgybeli tanfolyamot és vizsgát tartottak. A tanfolyami hallgatók 10%-a a kiadásai fedezéséül fejenként ötven korona jutalomban részesült. A gazdasági, számviteli és pénzkezelési szabályok alaposabb elsajátítása érdekében elrendelte, hogy az ítélotábláknál a vonatkozó szabályokat a királyi törvényeszéki vagy királyi ítélotáblai igazgató helyett a miniszteri számvevőség egy szakavatott tisztviselője adja elő.¹⁴

3. A polgári anyagi jog és a polgári perrendtartás

A polgári törvénykönyv tervezetének második szövege 1913 májusában készült el, és az *Igazságügyi Javaslatok Tára* XIII. évfolyamának különszámaként rövidesen könyv alakban is megjelent. A második szöveghez nem készült önálló indokolás. A tervezet szövegét Balogh Jenő megbízásából a Magyar Jogászegylet 1913. május 25-én tartott teljes ülésén Töry Gusztáv államtitkár és Thirring Lajos királyi kúriai bíró mutatták be a jogászközönségnek; előadásaik a *Magyar Jogászegyleti Értekezések* új folyamának 49. füzetében jelentek meg. A tervezet második szövegének elkészültével az előkészítő bizottság munkálatai lezárultak, így az a kormány elé kerülhetett.

A kormány nem látta indokoltnak, hogy az előkészítő bizottság által bemutatott tervezetet lényegesen átdolgozza. Az volt a testület álláspontja, hogy az előterjesztett szöveg évtizedes előkészítő munka eredménye, amelyben a magyar jogászság és a „külső szakkörök óhajai” egyaránt tükröződtek. A kormány tehát az előkészítő bizottság tervezetét elvből elfogadta, így azt Balogh Jenő 1913. október 8-án törvényjavaslatként az országgyűlés elé terjesztette. A törvényjavaslatához négy kötetre terjedő indokolás készült. A javaslat és indokolás az országgyűlési irományokon kívül külön kiadásban is megjelent az *Igazságügyi Javaslatok Tára* XIV. évfolyamában. A törvényhozás elé terjesztett szöveg a második tervezethez képest csupán annyiban változott, amennyiben a második szöveg kidolgozásával

megbízott előadók az indokolás elkészítésekor a kiegészítést vagy korrekciót indokoltak tartották.

A törvényjavaslat beterjesztésével a külső szakkörök közreműködése a kódex megalkotásában nem ért véget. A kormány a tervezetet megjelenése után véleményezésre adta ki neves szakértőknek, és véleményadásra kérte fel az érintett szaktestületeket és érdekeltségi köröket is. A beérkezett bírálati anyagot a minisztérium különbizottsága ebben az évben kezdte feldolgozni. A képviselőház a törvényjavaslat tárgyalására ötven tagú különbizottságot küldött ki, melynek elnökévé id. Erdély Sándort – a kódex rendszeres munkálatának szervezőjét és megindítóját –, általános előadójává Nagy Ferencet választotta meg. Az egyes részek előadói Heinrich Antal, Illés József, Slezák Lajos, Almássy László, Schuller Rezső, Niamessny Mihály, Hantos Elemér, Nemess Zsigmond és Jakabffy Elemér képviselők voltak.¹⁵

Az első miniszteri évben folytatódott a kereskedelmi jog reformjára irányuló hivatali tevékenység is. A miniszter számba vette az előző években keletkezett tervezeteket, melyek a szövetkezetekről, a részletügyletről, a biztosítási vállalatokra vonatkozó törvényes határozatok módosításáról és kiegészítéséről szóltak. Ezen túl megbízást adott a korlátolt felelősségű kereskedelmi társaságokat szabályozó, valamint a biztosítási jogot a maga egészében felölelő törvényjavaslat kidolgozására. Amikor a szakirodalom a részvényjogunk hiányosságait felszínre hozta, elrendelte egy tárgybeli törvénytervezet kidolgozását. A kereskedelmi jogi tárgyú minisztériumi előkészítő tevékenység arra irányult, hogy a legsürgősebb változtatások ezen a téren is megtörténjenek. Az igazságügy akkori irányítói abból indultak ki, hogy a polgári törvénykönyv megalkotására rövid időn belül sor kerül, és ezt követően a kereskedelmi jog általános szabályozására is lehetőség nyílik.

A kereskedelmi ügynökök jogviszonyait érintő törvényjavaslat tervezete és indokolása Balogh Jenő hivatali idejének első évében készült el. Az új csődtörvény előadói tervezetét is ekkor véglegesítették. Ezen túl – az új csődtörvény tervezetével való összhang érdekében – átdolgoztatta a csődön kívül köthető kényszeregyezséget szabályozó, valamint a jogcselekmények csődön kívüli megtámadását szabályozó törvénytervezeteket. Az első évben tovább folytak azok a tárgyalások, melyek az érdekelt társmisztériumok képviselőivel a kereskedelmi tőzsdékről, valamint a tőzsdebírókról egy évvel korábban megindultak.¹⁶

A polgári perrendtartás életbeléptetését célzó munkálatok 1913-ban határozottan felgyorsultak. Az életbeléptetés megkönnyítését célozták azok az előadások is, melyeket a minisztérium munkatársai 1913 őszétől a királyi törvényszék székhelyein tartottak (*Igazságügyi Közlöny*, XXII. évf., 157. p.). Budapesten az előadásokat az igazságügyi kormány felkérésére a Magyar Jogászegylet rendezte (*Igazságügyi Közlöny*, XXII. évf., 589. p.). A polgári perrendtartás életbeléptetéséről szóló 1912. évi LIV. tc. 104. §-ában foglalt felhatalmazás alapján megkezdődött a végrehajtási eljárás – több törvényben megállapított – szabályainak egységes szerkezetbe foglalása is.

4. A büntetőjogi tárgyú miniszteri intézkedések 1913-ban

Balogh Jenő a „büntetőtörvénykönyveink fogyatkozásainak kiküszöbölése és a büntető jogtudomány terén felismert újabb igazságok gyakorlati érvényesítése érdekében” a király előzetes engedélyével büntetőjogi törvény-előkészítő bizottságot szervezett (17.000/1913. I. M. sz. rendelet, *Igazságügyi Közlöny*, XII. évf. 4. sz., 185. p.). A testület működésének állandóságát szervezeti szabályzat megállapításával is biztosítani kívánta. A bizottság fő feladata a büntető törvénykönyv helyébe lépő jogszabályok tervezetének elkészítése volt. A szerkesztő tagok már 1913 őszére elkészítették az általános részt. A miniszter maga úgy értékelte, hogy e tervezetek az egyéni elbánás és az osztályozás alapelvein épülnek fel, egyszerűsítik a büntetőrendszert, a közveszélyesekkel szemben különböző biztonsági rendszabályokat terveznek, és „egyebekben is értékesíteni kívánják a büntetőjogi új irányok követelményeit”.¹⁷ A jogszabályok tervezeteit a szakmai körökön kívül megvitatta a büntetőjogi törvény-előkészítő bizottság és a Nemzetközi Büntetőjogi Egyesület (Union Internationale de Droit Pénal) magyar csoportja is.

Fontos intézkedés volt a fiatalkorúak bíróságának megalakítása. A büntetőjog területén is az volt a törekvés, hogy ameddig az általános reform elkészül, a törvényhozás a legégetőbb hiányokat novelláris és egyéb részleges törvényalkotások útján pótolja. A javaslatokból kiderül, hogy a miniszter érvényre kívánta juttatni a büntetőjog-tudomány újabb fejlődésének eredményeit. E két törekvés jegyében a fiatalkorúakra vonatkozó anyagi büntető jogszabályok megfelelő szervezeti és eljárási jogi rendelkezésekkel való kiegészítése érdekében – az e tárgyban készült előmunkálatok felhasználásával – elkészítette a fiatalkorúak bíróságáról szóló törvényjavaslatot (*Igazságügyi Javaslatok Tára*, XIII. évf. 1. sz.). Ez a javaslat, amely az 1913. évi VII. tc.-ként került az *Országos Törvénytárba*, az USA-ban bevált és több európai államban is sikeresen megkísérelt szervezeti és eljárási reformot Magyarországon is meghonosította. A fiatalkorúak bűncselekményeinek túlnyomó részét a királyi törvényszékek székhelyén szervezett különbíróság elé utalta. E bíróság előtt háttérbe szorult a legalitás, a vádelv, a nyilvánosság és részben az ügyfél-egyenlőség elve is; az eljárás úgy volt szabályozva, hogy az elsősorban a fiatalkorú megmentését mozdítsa elő. Az ítékezés súlya a cselekményről a tettes egyéniségére, célja a megtorlásról a megelőzésre tevődött át. Ugyanez a törvény rendelkezéseket tartalmazott a bűncselekményt elkövetett gyermekek és a bűncselekményt még el nem követett, de züllés veszélyének kitétt fiatalkorúak megmentésére, kiegészítve ezzel az 1877. évi XX., az 1901. évi VIII. és XXI. törvénycikkekben és a magyar királyi belügyminiszter 1907. évi 60.000. BM. számú rendeletében foglalt védő s oltalmazó jellegű rendelkezéseket.¹⁸

A törvény végrehajtása érdekében 1913 nyarán a Patronázs Egyesületek Országos Szövetsége a minisztérium közreműködésével egy hónapos továbbképző tanfolyamot rendezett. E tanfolyamon – amelyen mintegy 70 bíró,

ügyész és pártfogó tisztviselő vett részt – az előadók ismertették a kriminalitás és az elzúllás embertani, elmekörtani és környezeti tényezőit, részletesen tárgyalták a megelőzés alapelveit, különböző módjait és eszközeit, a fiatalkorúak ügyében érvényes anyagi és alaki jogszabályokat, továbbá a büntetett gyermekek és fiatalkorúak társadalmi visszahelyezésének módozatait.

A fiatalkorúak bíróságáról szóló 1913. évi VII. tc. végrehajtásának érdekében az igazságügyi kormány egyes vidéki törvényszékek székhelyén támogatta a Patronázs Egyesületek Országos Szövetségének a patronázsegyesületek alakítására irányuló törekvéseit. Ezeknek az egyesületeknek arra alkalmas tagjai – a miniszter szándéka szerint – segítettek a fiatalkorúak bíróságának pártfogói feladatainál. A küldöttek 30 törvényszéknél tartottak szakmai előadásokat. A törvény életbelépésének idejére a törvényszékek székhelyein megalakultak a patronázsegyesületek. A Patronázs-munkaközvetítő 1913-ban 289 fiatalkorút és 84 felnőttet juttatott munkához.

5. Közreműködés más minisztériumok törvényjavaslatainál

A Balogh Jenő által kemény kézzel vezetett igazságügyi igazgatás 1913-ban jelentős mértékben segítette más minisztériumok törvény-előkészítő és jogalkotó tevékenységét is. Ebbe a körbe sorolható az erdőkről szóló törvényjavaslat előkészítése, a vízjogról szóló 1885. évi XXIII. törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról szóló 1913. évi XVIII. törvénycikk tervezetének összeállítása. Jelentős szabályszerkesztési feladat volt a kisajátításról szóló 1881. évi XLI. törvénycikk kiegészítő törvényjavaslat

(*Igazságügyi Javaslatok Tára*, XIII. évf., 423. p.) előkészítése, továbbá a tengerparti területek kisajátításáról szóló törvényjavaslat koncepciójának kialakításában és szövegezésében való közreműködés is. Hasonlóan fontos volt a tengerparti igazgatásra és a tengeri halászatra vonatkozó jogviszonyok rendezése, a véderőről szóló 1912. évi XXX. tc. végrehajtására vonatkozó utasítás előkészítése és a katonai bűnvádi perrendtartások végrehajtására vonatkozó rendelkezések előkészítése. Nagy szellemi kihívást jelentett az igazságügyi tárca részére a horvát-szlavónországi és bosnyák-hercegovinai törvényjavaslatok és rendeletek előkészítése is.¹⁹

*

A kortársak és az utókor egyaránt nagyra becsülte Balogh Jenő emberi habitusát is. A Református Konvent elnökeként 1927-től a felsőház tagja volt, ahol ellene szavazott az első és második zsidótörvénynek. Legendás volt puritán életvitele is. Balogh Jenő minisztersége idején vilamoson járt hivatalába. A *Népszava* 1935. október 8-i száma arról írt, hogy az MTA főtítkáráként magas kora ellenére fáradhatatlanul, kora reggeltől késő estig dolgozott, és munkájáért évente csupán jelképes fizetést, egy 10 koronás aranyat fogadott el. Annak ellenére, hogy az Akadémia épületében lévő nyolcszobás főtítkári lakás is ingyen megillette volna, a lakásért magas bért fizetett. Kritikus időben is erős maradt, a kommün alatt a gyűjtőfogházban sem tagadta meg magát és Isten gondviselésében való törhetetlen hitét. „Minden nap olvasta a bibliáját, vigasztalta, erősítette csüggedő rabtársait, papjukká, lelki vezérükké lett, imádkozott velük, egyszóval, mint ahogy mondani szokás, tartogatta és meg is tartotta bennük a lelket.”²⁰

Jegyzetek

- 1 Kenyeres Ágnes (főszerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon*. 1. kötet. Budapest, 1967, 98. p.; Bódiné Beliznai Kinga: Balogh Jenő életútja (1864–1953). *Jogtörténeti Szemle*, 2016. 1. sz. (a továbbiakban: Beliznai), 4–5. p.; *Pesti Hírlap*, 1913. január 14. 12. p.
- 2 *Magyar Országgyűlési Almanach 1927–1932*. 25. p.; Estók József: A magyar börtönügy arcképcsarnoka. Balogh Jenő (1864–1953). *Börtönügyi Szemle*, 2009. 3. sz. 125. p.; Haeflér István (szerk.): *1939–1944. évi országgyűlés. Országgyűlési almanach*. Budapest, 1940, 423–424. p.; *Magyar Közlöny*, 1948. 10. 09. 227. sz. 2–3. p.
- 3 Dr. Balogh Jenő igazságügyminiszter. „Üdvözljük Balogh Jenőt, mint az általa is többször megnevezett nagy elődök érdemes utódát.” *Jogállam*, 1913. 12. évf. 2. sz. (a továbbiakban: *Jogállam*), 173–175. p.
- 4 Az igazságügyminiszter munkaterve. 1. r. *Ügyvédek Lapja*, 1913. szeptember 6. 30. évf. 36. sz. 1. p.; Stipta István: Balogh Jenő és a büntető perjog. *Jogtörténeti Szemle*, 2016. 1. sz. 31–39. p.
- 5 *Jogállam*, 175. p.; Az igazságügyminiszter hivatalában. *Budapesti Hírlap*, 1913. január 8. 33. évf. 7. sz. 4–5. p.
- 6 Az igazságügyminiszter munkaterve. 2. r. *Ügyvédek Lapja*, 1913. szeptember 13. 30. évf. 37. sz. 2. p.
- 7 Esküdtszék. *Budapesti Hírlap*, 1913. október 22. 250. sz. 5. p.
- 8 *Jogállam*, 174. p.; *Pesti Napló*, 1927. január 3. 33. p.; Beliznai, 5. p.
- 9 *Tolnai Világlapja*, 1913. 4. sz. 11. p.
- 10 Gyorstalpalók az új egyetemeken (Balogh miniszter tanítványai – Bernolák és a munkapárt – Mellőzött professzorok – Munkapárti tudománypolitika). *Pesti Napló*, 1914. június 26. 148. sz. 2. p.; Soós Ildikó – Szabó Béla: Bernolák Nándor: Büntetőjogász-népjóléti miniszter-ügyvéd. In P. Szabó Béla – Madai Sándor (szerk.): *A Debreceni Tudományegyetem jogász rektorai (1915–1947)*. Debrecen, 2002, 12–13. p.
- 11 *A M. kir. kormány 1913. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv*. Budapest, 1915, Athenaeum. Statisztikai Évkönyv – 1913. A) A minisztériumok működése. 9. M. kir. igazságügyminiszterium (a továbbiakban: *Statisztikai Évkönyv 1913*), 192. p.; Ruszoly József: *A választási bíráskodás Magyarországon 1848/1849*. Budapest, 1980, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 210. p.
- 12 *Statisztikai Évkönyv 1913*. 187. p. Az előzményekről: Dell’Adami Rezső: Kimaradt szakaszok III. *Jogtudományi Közöny*, 1888. január 28. 23. évf. 4. sz. 30. p.; Korsós né Delacasse Krisztina: *Az ügyvédi kamarák megszületése Magyarországon*. Pécs, 2012, Dialóg Campus – PTE ÁJK, 174–175. p.; *Fővárosi Lapok*, 1888. szeptember 14. 254. sz. 1863. p.; *Budapesti Hírlap*, 1892. október 31. 12. évf. 301. sz. 1. p.
- 13 *Statisztikai Évkönyv 1913*. 188. p.; *Pesti Napló*, 1913. augusztus 2. 64. évf. 182. sz. 2. p.; *Jogtudományi Közöny*, 1917. április 8. 14. sz. 126. p.

¹⁴ *Statisztikai Évkönyv 1913.* 186. p.; *Budapesti Hirlap*, 1912. augusztus 3. 32. évf. 182. sz. 11. p.; *Nők az igazságszolgáltatásban. Budapesti Hirlap*, 1913. január 31. 33. évf. 27. sz. 7. p.

¹⁵ *Statisztikai Évkönyv 1913.* 189. p.; *A polgári törvénykönyv javaslata. Jogtudományi Közöny*, 1915. május 7. 19. sz. 240–241. p.; *Pesti Napló*, 1928. március 4. 79. évf. 53. sz. 2. p.

¹⁶ *Statisztikai Évkönyv 1913.* 190–191. p.; *Ügyvédek Lapja*, 1914. február 28. 31. évf. 9. sz. 6. p.; *Jogtudományi Közöny*, 1914. december 11. 50. sz. 494. p.

¹⁷ *Jogtudományi Közöny*, 1913. május 30. 22. sz. 10. p.; Kereszi Klára: *Kriminálpolitika akkor és ma. Jogtörténeti Szemle*, 2016. 1. sz. 18–19. p.; Mezey Barna: *A dologházi törvény. Jogtörténeti Szemle*, 2016. 1. sz. 24–28. p.

¹⁸ Filó Mihály – Nemes András: *Determinizmus és indeterminizmus Balogh Jenő munkásságában. Jogtörténeti Szemle*, 2016. 1. sz. 13. p.

¹⁹ *Statisztikai Évkönyv 1913.* 202. p.

²⁰ Keresztyén jellem. *Dunántúli Protestáns Lap*, 1921. 98. p.; *Jogtudományi Közöny*, 1929. 6. sz. 58. p. **Szabó Zsolt**

Heidelberg neve szorosán összeforrt egyetemével, amely a várost a protestáns kultúra egyik legfontosabb központjává tette a reformációt követő évszázadokban, így méltó, hogy a reformáció 500. évfordulóján megemlékezzünk róla, különös tekintettel magyar vonatkozásaira.

1. A kezdetek és a reformáció kora

Az egyetemet 1386-ban alapította IV. Károly császár barátja és szövetségese, I. Rupert pfalzi választófejedelem az akkori pfalzi uralkodói székvárosban. Ezzel a legelső egyetem jött létre német földön; az azóta csaknem folyamatosan működő intézmény máig az egyik legrangosabb egyetemi központ Németországban, könyvtára pedig a legrégebbi német egyetemi könyvtár. Az oktatás kezdetben négy fakultáson folyt: teológia, jog, orvostudomány, filozófia.

A jogi stúdiumok terén az egyetem kezdettől máig jelentős szerepet tölt be. Az alapító rektor, Marsilius van Inghen maga is németalföldi jogász volt, korábban (1367-től) a párizsi Sorbonne rektora, aki – a következő évszázadok heidelbergi jogászprofesszoraihoz¹ hasonlóan – a jog-összehasonlítás mestere volt. Az összehasonlító kutatások a francia és német nyelvterület határán fekvő, a francia befolyást időről időre közelről megérező városban kedvező talajra leltek.

A reformáció tanai, ha néhány évtized késéssel is, de elértek Heidelbergbe, a pfalzi hercegek az 1540-es években felvették az új hitet. A 16. század második felére a hercegi udvar és a város hamarosan Európa egyik jelentős politikai centruma lett, a Habsburg- és katolikusellenes diplomácia központja, a négy fő protestáns szellemi központ (Wittenberg, Heidelberg, Leiden, Genf) egyike.² 1559-ben

Szabó Zsolt

A heidelbergi egyetem évszázadai – híres jog-összehasonlítók, magyar protestáns diákok

Heidelberg lett a Német-római Birodalom első református egyeteme. Itt dolgozta ki 1563-ban III. Frigyes választófejedelem megbízásából a teológia fakultás két német professzora, a Kálvin-tanítvány Ursinus Zakariás (heidelbergi működése: 1561–1578) és Olevianus Gáspár a tankönyvként is használt katekizist, amelyet ma *Heidelbergi kátéként* ismerünk, és amely már 14 évvel megjelenése után, 1577-ben magyar nyelven is olvasható volt. A káté történelmi jelentősége abban állt, hogy sikeresen békítette össze a korábban szakadással feszülő lutheránus és kálvinista tanokat. Maga Luther is tartott Heidelbergben előadást, ún. disputáció, vita formájában, a korban szokásos rend szerint (1518. április 26-án), és Kálvin is intenzív levelezést folytatott a heidelbergi professzorokkal. VI. Lajos választófejedelem idején (1576–1583) az egyetem újra lutheránus lett, ami a színvonal esését és a professzorok kicserélődését hozta el, ebben az időben – talán épp emiatt – nem tudunk magyar beiratkozott diákról. Utóda, IV. Frigyes uralkodása alatt (1583–1610) azonban újra református lett az intézmény, ami újra vonzóvá tette a magyar diákok számára.

Bár magyar diákok heidelbergi beiratkozásáról már 1460-ból, majd 1502-ből, illetve 1505-ből van adat, Hei-

Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg

delberg az 1560-as években, majd különösen az 1580-as évektől vált az egyetemjárás, a peregrinatio egyik legfontosabb célpontjává a magyar protestáns diákok számára. Az itt tanult magyar diákok hazatérésük után a magyar és erdélyi közigazgatás és egyház magas rangú tisztviselőivé váltak. A református magyar nemesek, gazdag polgárok szívesen küldték a tehetséges diákokat Heidelbergbe, akiknek ösztöndíjat fizettek, és többnyire meghatározták a tanulmányok idejét, hosszát, tartalmát is. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem például saját költségén fizette összesen 17 diák itteni tanulmányait, akik között későbbi közigazgatási vezetők, református püspökök is voltak. A Rákóczi-család nyolc diákot támogatott, de mecénások voltak a Thököly, Lorántffy család tagjai is. Néhány város állandó ösztöndíjat tartott fenn, Debrecen két, Miskolc, Olaszliszka, Ráckeve és Komárom egy-egy diák heidelbergi tanulmányait támogatta.³

Az egyetem nemzetköziségét, világra nyitottságát jelzi, hogy a heidelbergi professzorok és rektorok nagy része is külföldi, azaz Pfalzon, sőt német nyelvterületen kívüli volt – ez nem jelentett nehézséget, hiszen az oktatás latinul folyt. Ezt fejezi ki az egyetem jelmondata is: *Semper Apertus* – mindig nyitott. 1576-ban például az összes professzor közül csak kettő volt kurpfalzi, az 1559 és 1575 közötti 17 rektor között három olaszt, három németalföldit, egy franciát, egy svájcit találunk, további három pedig a birodalom más részéről érkezett. A diákok összetétele hasonlóan nemzetközi jellegűt tükrözött: 1564 és 1609 között a külföldi diákok aránya meghaladta az 50%-ot.⁴

Közismert, hogy magyar földön a reformáció gyorsan terjedt: a „régii” hitben a mohácsi csatavesztés után nem bíztak a hívek, és a török uralom sem állt a reformáció terjedésének útjába. A magyarországi lakosság 90%-a protestáns lett a Mohács utáni évtizedekben. Míg a reformáció kezdeti éveiben inkább Wittenbergbe, Luther tanainak bölcsőjébe mentek a magyarok tanulni, a század végére már inkább Heidelberget választották, hiszen a wittenbergi egyetem lutheránus irányt vett, majd hamarosan meg is szűnt. Mindkét helyen tárt karokkal fogadták a magyarokat, sanyarú helyzetüket, a török uralmat és a Habsburg-ellenes küzdelmeket a professzorok jól ismerték. A legnevesebb magyar diák a lelkész, irodalmár, szótárszerkesztő Szenczi Molnár Albert (1574–1634) volt, a zsoldárok híres fordítója (az ő verseivel énekeljük számos zsoldárunkat a református énekeskönyvben), de meg kell emlékezni a prédikátor, Pázmány Péterrel hitvitázó Alvinczi Péterrel (1570–1634) is.

Bár Heidelberghez csak részben kötődik, a magyar egyetemjárás kutatása szempontjából megkerülhetetlen a híres reformátor, a Heidelbergtől 50 km-re, Brettenben született Philipp Melanchthon, aki különösen kedvelte a magyarokat, sok magyar diáknak adott szállást wittenbergi házában tanulmányai idejére, többek között Albani Csirke Györgynek, aki később császári követ volt a török szultáni udvarnál.⁵ Nekik – némettudásuk híján – latinul tartott áhítatokot, ezért is kapta később a „praeceptor Hungariae” nevet. Ő maga egyébként 12 évesen kezdett tanulni a heidelbergi egyetemen, amit két év alatt elvégzett, és amikor magiszteri képzéssel folytatta volna, elutasították, mivel

túl fiatalnak tartották. Melanchthon ezért átment Wittenbergbe tanulni, ahol hamarosan végzett, majd 24 évesen professzor, végül 26 évesen az egyetem rektora lett.

Magyar szempontból feltétlenül említést érdemel egy másik heidelbergi professzor, az Ursinus-tanítvány David Pareus is, aki professzori működése (1598–1621) idején szoros kapcsolatot tartott a magyar diákokkal, számos esetben (293 alkalommal!) elnökölt magyarországi vagy erdélyi diákok részvételével tartott disputációkon. Tisztában volt a magyarországi politikai helyzettel, a törökellenes küzdelmekkel és a három részre szakadt ország körülményeivel, élénk levelezést folytatott Bethlen Gáborral. Az ebben az időszakban Heidelbergben tanuló magyar diákok részletes jegyzéke megtalálható Heltai János nagyszabású munkájában.⁶ Alig negyedszázad alatt figyelemre méltó számú magyar diák fordult meg a heidelbergi egyetemen, összesen 173. Közülük mindössze 8 volt nemesi származású, azonban jobbagyi sorból is csupán egy-két diák jött, a többség városi vagy mezővárosi polgár vagy prédikátor gyermeke volt.⁷ Ez az összlétszám különösen akkor jelentős, ha hozzátesszük, hogy az ezt követő időszakban, 1620 és 1810 között, azaz közel két évszázadon át ennél kevesebb, mindössze 125 magyar diák iratkozott be Heidelbergbe.

Az ebben az időszakban itt tanuló diákok fő stúdiuma a teológia volt, kevés kivételtől eltekintve a lelkészi pályára lépés motiválta őket. A késő reneszánsz művelődésnek megfelelően a diákok azonban – részben a szórakoztatást szolgáló – moralizáló és államelméleti irodalmat is gyakoroltak, amely a jó uralkodó eszményét írta le, valamint az erős központi hatalom és az alattvalók viszonyát fejtegette. Szepesi Korocs György, Prágai András, Pataki Füsüs János királytükrei emelkednek ki ebben a műfajban.⁸

2. A második virágkor

Pfalz a harmincéves háború nagy vesztesének számított, a Katolikus Liga élén Tilly katonái Heidelberget 1622-ben feldúlták, az egyetemet bezárták, gazdag könyvtárát Rómába vitték. Néhány év múlva az egyetem katolikusként, majd evangélikusként is újakezdte működését. Az egyetem a 18. században rossz gazdasági helyzetbe került, és színvonala is süllyedt, emiatt a bezárás szélére került.⁹ Az ekkor legmodernebbnek számító Halle, Lipcse és Göttingen egyetemei több erdélyi és magyarországi diákot vonzottak. A protestáns magyar diákok heidelbergi egyetemjárása is megszakadt, fő célpontjuk pedig Németország helyett ezután Hollandia lett, elsősorban a leideni és utrechti egyetemek. A 17–18. századi rekatolizáció eredményeképpen Nyugat- és Észak-Magyarországon jelentősen csökkent a német földön tanuló protestánsok száma, a katolikus magyar diákok pedig a jóval közelebb fekvő, jezsuita befolyás alatt álló Bécs, Graz (alapítva: 1586) és Nagyszombat (alapítva: 1635) egyetemeit részesítették előnyben. Mégis, ebben az időben is voltak neves magyar diákjai Heidelbergnek: elsősorban a filozófus-orvos Pápai Páriz Ferenc (1649–1716) vagy a politikus Bethlen Miklós (1642–1716) említhető.

A Heidelbergi Egyetem régi épületének aulája

A heidelbergi egyetem második virágkorát már nem a teológia, hanem a neves jogi és természettudományi oktatás alapozta meg a 19. században, ez hozta el a magyar diákok visszatérését is. Miután Napóleon 1802-ben felszámolta a pfälzi választófejedelemséget, és Heidelberget a Badeni Ögrófsághoz csatolta, az egyetem felvette az alapítója neve mellé az első badeni ögróf, Károly Frigyes nevét, így lett belőle Rupert Károly Egyetem (Ruprecht-Karls-Universität). Az ekkor bevezetett reformok eredményeként – bár csupán öt évtized elteltével – Heidelberg újra a német egyetemek legjobbjai közé került, professzorai között feltűnik a filozófus Hegel (aki innen ment Berlinbe hosszabb időre tanítani), valamint a francia hugenotta származású jogtudós, Anton Friedrich Justus Thibault (heidelbergi működése: 1806–1840, sírja is a városi temetőben található) és Georg Jellinek (heidelbergi működése: 1891–1911) neve. A 19. században elsősorban jogi egyetemként tartották számon a nagy múltú intézményt. 1834-től, a reformkor intézkedéseinek hatására új lendületet kapott a magyar diákok heidelbergi egyetemjárása, de ez megtört az 1848-as forradalom leverésével, és csak a kiegyezést követően lendült fel újra.¹⁰

Bár 1799 óta a gyakorlatban a heidelbergi professzorok kinevezésében a vallás már nem játszott szerepet, a tanárok többsége mégis protestáns maradt az első világháború végéig (ugyanaz a hallgatók körében nem érvényesült). A magyar református nemesi családok ennek megfelelően szívesen küldték ide gyermekeiket, elsősorban jogi tanulmányok céljából. A harmincéves háború előtti szokás, hogy a ma-

gyar diákok egymás után két vagy több külföldi egyetemen is megfordultak, feléledt: az 1790 és 1919 között német egyetemre beiratkozott kb. 14 500 magyar diák mintegy fele korábban már valamelyik német vagy osztrák egyetem hallgatója volt. E diákok negyede az egyre nagyobb vonzerővel rendelkező Berlinben tanult, Heidelberg a 8. helyre szorult vissza a magyar diákok preferenciasorában. Az ebben az időszakban Heidelbergben tanulók egyharmada jog- és államtudományokat hallgatott, ez vált – a teológia visszaszorulása után – a meghatározó diszciplínává.

A társadalmi háttér alapvetően befolyásolta a szakválasztást: a magyar nemesek és miniszterek fiai 67%-ban választották az állam- és jogtudományt Heidelbergben, míg a tisztviselők, ügyvédek, orvosok, építészek, katonatisztek gyermekeinek esetében ugyanez az arány 40%. A közép- és alsó rétegek képviselői inkább teológiát és bölcsészet tanultak, azaz olyan kevésbé költséges képzést választottak, amivel a tanulmányok végeztével azonnal állást vállalhattak. (A társadalmi mobilitás akkoriban a lelkesítő és tanító álláson keresztül vezetett más értelmiségi foglalkozás irányába.) A magyar diákok több mint negyede a legfelső társadalmi rétegből származott (főnemes, bankár, politikus), közöttük megtaláljuk többek között az Eötvös, a Bánffy, a Szily, a Teleki és a Tisza család tagjait. A lelkeszek gyermekei 12%-ot, a tanárok gyermekei 5%-ot, a kisparosok, gazdálkodók, kishivatalnokok gyermekei 9%-ot tettek ki.¹¹

Heidelbergben tanult Tisza István miniszterelnök is, aki 1879-ben iratkozott be a jogi karra, és itt tanult rövid

A Heidelbergi Egyetem könyvtára

ideig Bajcsy-Zsilinszky Endre is. E korszak leghíresebb magyar diákja azonban nem jogász, hanem természettudós, a Bunsennél és Kirchhoffnál doktoráló báró Eötvös Loránd fizikus, az ELTE későbbi rektora és névadója. 1890-ben létesült az ötödik fakultás, a természettudományi, amely hamar világhírűvé vált. Heidelbergben tanult Szily Kálmán, a Budapesti Műszaki Egyetem első rektora is. A 19–20. század fordulóján már csupán 20% körüli volt a protestánsok aránya a magyar diákok között, mind az evangélikusok, mind az izraeliták aránya meghaladta azt.

A két világháború közötti időszak neves professzora volt a jogfilozófus és igazságügy-miniszter Gustav Radbruch és a magyar származású szociológus, Karl Mannheim (Mannheim Károly). Berlin ekkor vált az első számú egyetemi központtá Németországban, amellyel szemben Heidelberg már egyre kevésbé tudott vonzerőt jelenteni a diákok és professzorok számára. A berlini Collegium Hungaricum 1923-as megalapítása tovább növelte a főváros előnyét a magyar diákok szemében. Ebben az időszakban a magyar diákok száma visszaesett, a trianoni tragédia miatt is: az erdélyi, felvidéki diákok nem magyarként jelentek meg az egyetemi anyakönyvekben. Ennek a 19. század eleje óta tartó második aranykornak a harmadik birodalom vetett véget, amely számos oktatót bocsátott el és sok diákot zárt ki politikai vagy rasszista okból, ez csökkentette az egyetem vonzerejét. Sokan emigráltak, két professzor közvetlenül a terrornak esett áldozatul. A rendszerhez hű emberek tevékenységének eredményeképpen Heidelberget „barna” egyetemnek nevezték.

3. Heidelberg a jelenben

A második világháborút követően, bár az egyetem elsőként nyílt meg a háború után német földön, a vasfüggöny elvágta a magyarok elől a Heidelbergbe vezető

utat. Csupán az 1982. április 3-án az ELTE és a Ruprecht-Karls-Universität által kötött partnerségi megállapodás biztosított újra szerény lehetőséget a magyar jogtudósok, jogászprofesszorok számára rövid heidelbergi tanulmány- és kutatóutak céljából, a Humboldt-Stiftung sikeres, a keleti blokkban is aktív ösztöndíj-politikájának támogatásával.¹² Közöttük a magánjogi érdeklődés volt a meghatározó, mint Mádl Ferenc, Sólyom László, Vékás Lajos, Németh János, Varga István vagy Csehi Zoltán esetében. Közjogászra is akad azonban példa a későbbi évekből: itt doktorált – már a 2000-es években – Sonnevend Pál és kutatót Jakab András. Az 1980-as évek közepétől ösztöndíjas képzési helyek nyíltak meg Heidelbergben magyar doktoranduszok számára. A rendszerváltozás után gyorsan nőtt a Heidelbergbe utazó magyar diákok száma, a 2002/2003-as téli félévben a százat is meghaladta.¹³

Bár a választófejedelmek székhelyüket az 1700-as években az általuk alapított új, modern városba, Mannheimba helyezték át, Heidelberg ma is sok ezer diák otthona, hangulatos egyetemi város, ahová ma is számos magyar joghallgató, kutató utazik. Az 1920-as évektől épült ki az egyetem új tömbje, mivel az intézmény kinőtte az óvárosi épületeit. Az építkezést nagyrészt az Egyesült Államokba emigrált egykori – részben zsidó származású – diákok gyűjtése tette lehetővé, amelyben az egykori heidelbergi joghallgató, a későbbi berlini amerikai nagykövet, Jacob Gould Schurman fontos szerepet vállalt.

A közjogászok számára növeli a város vonzerejét az 1949-ben alapított¹⁴ összehasonlító közjogi és nemzetközi jogi Max Planck Intézet,¹⁵ amely az egyetemi campus peremén áll, és ahová a világ minden részéről folyamatosan érkeznek a kutatók. Az intézet igazgatói között az Emberi Jogok Európai Bíróságának és más nemzetközi bíróságoknak több bírója is volt. 615 000 kötetes könyvtára a legnagyobb közjogi, Európa-jogi és nemzetközi jogi gyűjtemény a kontinensen.

Heidelberg tehát továbbra is vonzerőt gyakorol a magyar jogászokra, így nem véletlen, hogy a Német–Magyar Jogászegylet – éppen e cikk szerzőjének javaslatára – éves

konferenciáját 2017-ben, a reformáció 500. évfordulójának évében a nagy múltú városban tartotta, több egykori heidelbergi diák vagy vendégkutató részvételével.

Jegyzetek

- ¹ Közülük kiemelendő François Baudouin (1520–1573, heidelbergi működése: 1556–1561, ő vitte a római jog francia iskoláját Heidelbergbe), Hugo Donellus (1527–1591, heidelbergi működése: 1573–1579), Charles Dumoulin, azaz Carolus Molinaeus (1500–1560), Dionysius Gothofredus (1549–1622, heidelbergi működése: 1600–1620), valamint Samuel von Pufendorf (1632–1694, heidelbergi működése: 1661–1670). A későbbi időszakból említést érdemel Karl Salomo Zachariä (1769–1843, heidelbergi működése: 1807–1843), korának legjelentősebb jog-összehasonlítója, valamint utóda, Karl Joseph Anton Mittermaier (heidelbergi működése: 1787–1867), aki saját, 15 000 kötetes külföldi jogi és jog-összehasonlító tárgyú könyvtárat gyűjtött össze, amely messze földről vonzotta a tudósokat, a teljes egészében fennmaradt gyűjtemény ma az egyetemi könyvtár része. Ők ketten közösen adták ki az 1829 és 1856 között megjelenő *Kritische Zeitschrift für Rechtswissenschaft und Gesetzgebung des Auslandes* című, első rendszeres jog-összehasonlító és külföldi jogi tárgyú folyóiratot. Johann Kaspar Bluntschli (1808–1881) szintén heidelbergi professzor volt, az ő nevéhez fűződik a későbbi svájci kötelmi jogi kódex megalkotása.
- ² Peter Meusburger: *Magyar diákok a heidelbergi egyetemen – hatótényezők és kölcsönhatások a külföldi egyetemjárás történetében*. Budapest, 2010, ELTE Eötvös Kiadó, 97. p.
- ³ A magyar diákok heidelbergi egyetemi életéről, jogi ügyeket is ideértve, értékes adalékokat közöl Szabó András. Szabó A.: A heidelbergi egyetem levéltárának magyar vonatkozású iratai. In „Nem sülyed az emberiség...” *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*. 1413–1421. p.
- ⁴ Az adatok forrása: Kohnle, Armin: Die Universität Heidelberg als Zentrum des reformierten Protestantismus im 16. und frühen 17.

- Jahrhundert. In Szögi László – Font Márta (szerk.): *Die Ungarische Universitätsbildung und Europa*. Pécs, Universitas Quinqueecclesiensis, 141–161. p.
- ⁵ Meusburger, 100. p.
- ⁶ Heltai János: Adattár a heidelbergi egyetemen 1595–1621 között tanult magyarországi diákokról és pártfogóikról. In *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*. 1980, 243–347. p.
- ⁷ Aszalós Mihály, Barcsai Zsigmond, Bethlen István, Filiczki János, Kornis Mihály, Krausz János, Thököly István és Thököly Miklós, lásd Heltai, 136. p.
- ⁸ Heltai, 245. p.
- ⁹ Meusburger, 111. p.
- ¹⁰ Meusburger, 112. p.
- ¹¹ Az adatok forrása: Szögi László: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon, 1789–1919*. Budapest, 2001, ELTE-levéltár.
- ¹² Vékás Lajos: Wissenschaftleraustausch und geistige Wiedervereinigung Europas. In *Begegnungen*. (Schriftenreihe des Europa-Institutes Budapest 12.) Budapest, Europa Institut, S. 137–143.
- ¹³ Meusburger, 90. p.
- ¹⁴ Az 1924-ben a Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft által Berlinben működését megkezdő intézet a heidelbergi intézet elődszervezetének tekinthető.
- ¹⁵ Max-Planck-Institut für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht. Az intézet történetét részletesen bemutató kötet idén jelent meg: Bernhardt, Rudolf – Oellers-Frahm, Karin: *Das Max-Planck-Institut für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht – Geschichte und Entwicklung von 1949 bis 2013*. Springer, 346. p.

1. Bevezetés

A reformáció két legnagyobb hatású alakja Luther Márton és Kálvin János volt; elképzeléseik azonban nemcsak a *par excellence* teológiai gondolkodás számára nyújtottak maradandót, de az általuk megalkotott eszmerendszer filozófiai alapjairól vallott elképzeléseik is kiemelték őket – néhány más, nem a reformációhoz köthető bölcselővel együtt – koruk szellemi közegéből. Ezen filozófiai eszmék között különös jelentőséggel bírnak az államnak a társadalmi rend fenntartásában történő közreműködéséről, az állami büntetőhatalom alapjairól és korlátairól, utóbbin belül pedig a legsúlyosabb kiszabható szankció alkalmazhatóságáról vallott büntetőfilozófiai nézeteik. E gondolatok azonban korántsem előzmény nélküliek: hasonló elképzeléseket más, korábbi bölcselők is megfogalmaztak, melyeket Luther és Kálvin a kor sajátos problémáihoz, valamint a maguk teológiai nézetrendszereihez igazítottak. További jelentőségük pedig – az adott kor gondolkodására való hatáson túl – abban áll, hogy nézeteik nemcsak a 16. század első felében határozták meg a filozófiai és gyakorlati filo-

Tóth J. Zoltán

A halálbüntetés kérdése a reformáció teológiai büntetőfilozófiájában – eszmetörténeti kontextusban

zófiai vitákat, hanem – teológiai elképzeléseiktől, illetve azok megvalósulásától függetlenül is – részben tovább éltek a következő századokban is, befolyásolva e századok büntetőfilozófiai gondolkodását. Jelen tanulmány röviden be kívánja mutatni Luther és Kálvin büntetőfilozófiai fel-fogásának lényegét, valamint annak eszmei előzményeit, különös tekintettel a halálbüntetés kérdésére, röviden kitekintve a más filozófusok gondolataival való azonosságokra és hasonlóságokra is.

2. Eszmei alapok

A reformátorok államfilozófiai és büntetőfilozófiai elképzelései a korábbi keresztény gondolkodásban is megjelentek; e körben különösen Augustinus és Aquinói Szent Tamás bölcséletét kell kiemelni.

Aurelius Augustinus, azaz Szent Ágoston (354–430) az első igazán jelentős keresztény gondolkodó volt; ő a büntetések jogára vonatkozó nézeteit a Bibliára támaszkodva alkotta meg, és az elkövetkező másfél évezred keresztény büntetőjogi felfogását (sok tekintetben még a jelen tanulmány által tárgyalt reformáció ideológusainak a nézeteit is ideértve) alapjaiban meghatározta. Ágoston az ember szabad akaratát hirdette, amely egyedül indokolhatja a büntetések létjogosultságát. A szabad akaratot Isten ugyan azért adta az embereknek, hogy általa megtehessek a helyes dolgokat, ám ezzel lehetőséget biztosított számukra vétkek elkövetésére is. Azt, hogy ki „igaz” ember, aki méltó a túlvilági boldogságra, és ki nem az, csak azáltal lehet kideríteni, ha Isten biztosítja a lehetőséget a jó cselekedetekre és a vétkezésre is, azaz ha van választási lehetőség (hiszen a determinizmus alapján nincs értelme sem a bűn, sem a büntetés fogalmának). „Hogyan is lehetne igazságosan büntetni, ha az akaratot arra használnánk, amire kaptuk?”¹ „S hogyan

lehetne igazságosságnak nevezni a bűnök megbüntetését és a jótettek jutalmazását, ha az ember nem rendelkezne szabad akaratral?”² „³ Ám ha az ember vétkezhet, szükség van arra, hogy büntethető is legyen.

Bár a Bibliában szerepel a „ne ölj” parancsa, ez mégsem jelenti azt, hogy minden emberölés⁴ jogtalan lenne. Sőt, bizonyos esetek egyenesen igazságosak, mégpedig azok az emberölések, amelyeket egy másik ember Isten parancsára követ el. Isten mint „az igazság forrása” bárkinek a megölését előírhatja, mégpedig akár közvetlen (egyedi) utasítás által (mint erre számtalan példa található a Bibliában), akár általános törvények révén. Akik tehát mint állami hivatalnokok (királyok, bírák, hóhérok) az Isten által rendelt parancsok megsértése esetén az Isten által előírt szankciót alkalmazzák, azok pusztán Isten eszközei; ily módon, mint-hogy Isten nem követhet el igazságtalanságot, ők sem vétkeznek a „ne ölj” parancsa ellen.⁵

Aquinói Szent Tamás (Tommaso d’Aquino, 1225?–1274) sokban Ágoston teológiáját vette át, ám azt tovább is fejlesztette.⁶ Egyrészt ő is azt vallja, hogy az ember rendelkezik szabad akaratral,⁷ másrészt a „non occides” parancsa

szerinte sem vonatkozik sem az állatokra,⁸ sem az állami kivégzésekre, alkalmazandó azonban az öngyilkosságra.⁹ Ami a törvényes büntetések megengedettségét illeti, arról – kifejezetten Ágostonra hivatkozva – azt írja Tamás, hogy az ölés Isten joga, aki azzal – minthogy ő alkotta az embereket – bármikor élhet, és az életet, amelyet ő adott, bármikor vissza is veheti. Evégből parancsot adhat szolgálóinak (a királyoknak), hogy azokat, akik vétkeznek a Mindenható akarata ellen, megölhessék (de ezt hangsúlyozottan csak Isten parancsára, illetve az ő engedélyével tehetik meg).¹⁰ Bizonyos bűnök (a „halálos bűnök”) egyenesen megkövetelik (Istennek a Bibliában

kinyilvánított akarata alapján), hogy elkövetőiket az állam halálra ítélje és kivégeztesse;¹¹ ahogyan ugyanis a beteg test egyes részei is feláldozhatók, sőt feláldozandók a test többi, még egészséges részének megmentése érdekében,¹² amennyiben a gyógyításra nincs más mód, ugyanúgy az sem várható el az állam testének tagjaitól, vagyis az emberektől, hogy saját megmaradásukat tegyék kockára, mellőzve a fertőzött és menthetetlen testrészt (a bűnöző) elpusztítását.¹³ Ezek közé az állami kivégzést legitimáló „halálos bűnök” közé tartozik az emberölés, a házasságtörés és a paráználkodás, a lopás, valamint a hamis *testimonium* tétele.¹⁴

Embert ölni (halálos bünt elkövetve) többféleképpen is lehet: „kézzel” (azaz saját

tevékenységgel, ideértve természetesen bármilyen fegyver felhasználásával elkövetett gyilkosságot is), „szájjal” (ezen Tamás a felbujtást és a hamis beadvólást érti), „segíttéssel”, valamint „egyértéttéssel”. Ez utóbbi azt jelenti, hogy aki megakadályozhatná az emberölést, de nem teszi, éppoly bűnös és halállal kell hogy lakoljon, mint az, aki a tettet ténylegesen elköveti. A házasságtörés mind a feleség, mind a férj részéről halálos vétkek. A feleség azzal három nagy bünt is elkövet: vétkezik Isten rendelése ellen, azaz szentségtörő; vétkezik férje ellen, vagyis áruló; és vétkezik férje fiai ellen is, mivel a házasságtörésből származó gyermekek elveszik a férj valódi fiaitól az örökséget, azaz tolvaj is. A férj házasságtörése ellenben azért halálos bűn, mert ő mint a nő „tanítója” vétkezik, saját magasabb rendű (aszszonyánál felelősségteljesebb) feladatait megszegve. De az „egyszerű” paráznaság is halált érdemel, „az ilyennek ui. törvény szerint meg kell halnia”;¹⁵ és aki ennek az ellenkezőjét állítja, az eretnek.¹⁶

Ugyancsak halál a büntetése a tolvajoknak, mégpedig minden tolvajnak;¹⁷ „hasonlít ui. ez a bűn az emberöléshez”.¹⁸ Idetartoznak azok, akik titokban lopnak (ez a „klasz-

Szent Ágoston
(354. november 13. – 430. augusztus 28.)

szikus értelemben vett” lopás); akik erőszakkal veszik el mások dolgait (a rablók); akik a bér visszatartásával károsítják meg munkásaikat; akik a kereskedésben követnek el csalást; és azok is, akik zsarnokként szereznek meg egész birtokokat vagy országokat. Végül a hamis tanúságtétel, amely szintén halállal büntetendő, „kétféleképpen eshet meg: vagy ítéletben vagy közbeszédben”.¹⁹ Ítéletben, azaz bírósági eljárás során e bűnt elköveti az is, aki valakit hamisan vádol, az a tanú is, aki hamisan tanúskodik, és az a bíró is, aki szándékkal tévesen ítélezik. A „közbeszédben” ugyanakkor e vétket ötféle személy valósíthatja meg: a rágalma-zó; aki „a becsmértől szívesen hallgatja”,²⁰ a „besúgó” (itt valójában: hamis hírek és rágalmak terjesztője); a bűnös személyek talpnyalója; valamint a „zúgolódó” személy. Mind közül az Angyali Doktor szerint a legfontosabb és legveszélyesebb a hamis tanúskodás, „ez a parancs ui. magában foglalja az összes előzőeket: mivel az ilyen egyszer gyilkos, máskor tolvaj stb.”;²¹ valamint mindaz a hazugság, amelyet a hithez tartozó dolgokban követnek el.

Aquinói Szent Tamás
(1225. január 28. – 1274. március 7.)

3. Luther büntetőfilozófiája

Luther Márton, azaz Martin Luther (1483–1546) alapjaiban kívánta megreformálni a teológia tudományát, ám emellett, hogy a katolikus (vagy Luther színre lépéséig egyszerűen csak római) egyháznak (az egyház világi hatalmának és különösen a pápának) a legdühöttebb támadójává vált, nagyon sok lényeges dolgot áttemelt a római egyházi teológusok felfogásából is. Különösen igaz ez Ágostonnak a földi állam és jog mibenlétéről vallott felfogására, mely Luthernek a világról alkotott elképzeléseit alapjaiban meghatározta. Ahogyan Augustinus szerint a földi „kevert” államban (*civitas permixta*) kétféle birodalom (az ördög e világi birodalma [*civitas diabolica*] és Isten földi birodalma [*civitas dei terrena*]) hívei egyszerre vannak jelen, úgy Luther is az embereket két csoportra osztotta: az egyikbe tartoznak az igaz hívők, akik megértették az isteni Igét, és igaz lelki meggyőződésükön alapuló hittel Krisztus előírásait követik, a másikba pedig azok tartoznak, akiknek belső erkölcsi nézeteik nem a krisztusi tanításokon alapulnak. Míg az előbbieknél nincs szükségük államra, mert az isteni parancsokat minden külső kényszer nélkül is követik, addig az utóbbiakat

(köztük a legtöbb, magát kereszténynek valló embert is) csak az állami hatalom büntetésétől való félelem tarthatja féken. És mivel ezerből mindössze egy tartozik az előbbi csoportba, Isten birodalmának valódi tagjai közé,²² ezért törvényekre, büntetésekre és állami büntetőhatalomra szükség van.²³ A törvények két módon érhetik el, hogy az emberek az isteni rendelkezéseket, még ha nem is szeretik azokat, de legalább tiszteletben tartsák: ígéretekkel és büntetésekkel.²⁴ A büntetések joga végső soron a mózesi törvényeken alapul, amelyek funkciója, hogy az emberek rettegjenek a bűnök szörnyű következményeitől,²⁵ ám ezek mit sem érnek a kegyelem ígérete és reménye, a krisztusi megváltásban való bizakodás nélkül; evégből mind az Ószövetségre, mind az Újszövetségre szükség van.²⁶

Az isteni rendelkezéseket a világi felsőségeknek kell betartatnia az emberekkel, Isten ugyanis az ő feladatává tette ezt.²⁷ Ezért amikor az uralkodó törvényeket hoz, akkor nem a maga, hanem Isten érdekében és az ő felhatalmazása alapján jár el.²⁸ Ugyanez a helyzet akkor is, ha büntetni kell: mivel Isten nem saját kezűleg büntet, hanem a világi hatóságok eszközként való felhasználásával, ezért amikor a bíró szankciót szab ki, az mindig Isten büntetését jelenti. És mivel Isten törvényei egyes bűnökre halált írnak elő, ezért az is igazságos lesz, ha ezekre a bűncselekményekre az uralkodó törvényei is halálbüntetés kiszabását teszik kötelezővé.²⁹ Erre az aktusra (a bírói kivégzésre) nem vonatkozik a „ne ölj” parancsa sem, mivel az csak az emberek által való (jogtalan) ölést tiltja, de nem tiltja az emberi élet azon kioltását, amikor ez Isten nevében és Isten parancsára, az általa adott törvények megsértőjével szemben történik. A „ne ölj” parancsát (a felebarát meggyilkolásának tilalmát) ugyanis éppen azért lehet valóban érvényre juttatni, hogy az uralkodónak joga van olyan szigorú törvényeket alkotni és büntetéseket kiszabni, amelyek képesek visszatartani az embereket egymás jogtalan elpusztításától. Luther azonban nemcsak a gyilkosságra kiszabott halálbüntetés jogosságát ismeri el, hanem mindazon büntettek elkövetőivel szemben is igazságosnak tartja e szankció alkalmazását, amely vétségeket már a Biblia is halállal rendelt büntetni. Ám Luther még ezen is túlmegy, és a mózesi törvények értelmében halállal nem sújtható lopás³⁰ esetében is lehetőnek, sőt egyenesen kívánatosnak tartja a bűnözők kivégzését. Mindazonáltal azt is elismeri, hogy Isten a tolvajlást a saját módján maga is megtorolja,

mégpedig úgy, „hogy mivel mindenki rabolja és lopja egymást, egyik tolvajjal bünteti a másikat. Honnan vennénk különben elég akasztófát és kötelet?”³¹

Végül sajátos vonása a halálbüntetéssel kapcsolatos lutheri elképzelésnek az, hogy mivel a német egyházreformer mélységesen hitt a boszorkányokban, az ördögök jelenlétében, a szemmel verésben, a megrontásban és más babonásokban,³² ezért elszántan üldözte ezeket, kínvallatást és halálbüntetést javasolva velük szemben. Így amikor Luthernek arról számoltak be, hogy egy altenburgi lányt egy vajjások asszony megrontott, és mindig, amikor az a közelében volt, a lány vért könnyezett, Luther így válaszolt: „Az efféléket azonnal büntetni kell; túl sok tanúságot és bizonyosságot akarnak a juristák, és kicsibe veszik az ilyesféle nyilvánvalóságokat. A minap hitvestársi háborúsággal akadt dolgom. Az asszony az urát méreggel akarta megégetni, hogy aztán a férfi gyíkokat okádott. És amikor az asszonyt kámpadra vonták, mit sem akart bevallani. Mert az efféle vajjások asszonyok némák és a kinnal dacolnak, az ördög nem engedi, hogy beszéljenek. Csakhogy az efféle cselekedetek elég tanúságot adnak, hogy indok legyen őket keményen büntetni, rettentő példák gyanánt, hogy az ilyen ördögi fondorlatoktól mindenkinek elszegjék a kedvét.”³³ Egy másik helyen pedig ezt írja a boszorkányokról: „Senki ne legyen az ilyesfajtákhoz irgalmas! Magam égetném el őket, mint ahogyan a törvényben írva van, a papok vetették az első köveket a gonosztevőkre.”³⁴ Mindezt pedig azért tartja ilyen különösen nagy véteteknek, mert a boszorkányok, halottlátók, jósok, szellemidézők stb. nem egyszerűen az isteni parancsokat, hanem magát Istent, az ő személyét sértik, és ez a bűn mint Isten elleni felségsértés (*crimen laesae Maiestatis divinae*) Luther szerint elvetemültségét és romlottságát tekintve felülmúl minden más bűnt.³⁵

4. A kálvini tanok

Kálvin János (Jean Calvin, 1509–1564) szintén hitt a boszorkányokban, és abban is közös véleményen volt Lutherrel, hogy a pápa világi hatalmát meg kell szüntetni, valamint hogy az egész keresztény (keresztyén) vallást vissza kell vezetni eredeti bibliai alapjaihoz. Kálvin azonban nem az emberiséget osztotta két részre: Isten parancsait hitükből fakadóan követő és a krisztusi előírásokat semmibe vevő emberekre (mint ahogyan Augustinus és Luther tette); hanem az emberek feletti kormányzás jellegét választotta kétfelé, mégpedig egy lelki és egy polgári részre. A lelki vagy „belső” kormányzás az ember saját erkölcsének való alávetettségét jelenti (ez az örök élet területe), míg a polgári vagy „külső” kormányzás az ember államhatalomnak való alárendeltségét foglalja magában; vagyis mindenkit kétféle kényszer tart kordában: saját erkölce (az Isten szeretete és az isteni parancsok helyességébe vetett meggyőződés), valamint az állami törvények. Az utóbbi az előbbtől megkülönböztetendő, de attól nem független dolog, hiszen a felsőbbségnek elsősorban az a feladata, hogy alattvalói számára olyan jogszabályokat alkosson, amelyek az Isten ellen elkövetett vétkeket (bálványimádás, istenkáromlás stb.) megtiltják és büntetik. Emellett azonban természetesen az is kötelessége, hogy „erkölcsünket a polgári jó rendhez idomítsa, minket egymás

közt megbékéltessen, a közös békét és nyugalmat táplálja”,³⁶ mégpedig azért, mert a jó és helyes polgári törvények tisztelete és az azok szerint való élet, „a mennyei királyságnak bizonyos alapjait rakja le bennünk már most a földön, és ebben a halandó és enyésző életben a halhatatlan és romolhatatlan boldogságot kezdi mintegy munkálni bennünk”³⁷

A polgári kormányzatnak, vagyis az államnak Kálvin szerint három alkotóeleme van: a felsőbbség, a törvények és a nép. A felsőbbség feladata, hogy Isten szolgálatában és az ő rendelkezései alapján kormányozza az embereket, és evégből törvényeket alkosson,³⁸ amelyek az isteni rend keretei között meghatározzák az emberek e világi kötelességeit. A nép feladata pedig az, hogy végrehajtsa az előljáró akaratát, és engedelmessé legyen az uralkodó törvényeinek. A nép feladata tehát a pusztán engedelmeskedés, egyrészt az uralkodónak, másrészt az ő törvényeinek; éppen ezért a genfi egyházreformer a népről mint államalkotó tényezőről sokat nem ír, sokkal fontosabb nála a felsőbbség és a törvények mibenléte az elemzése és ismertetése. Ami az előbbit illeti: mivel az előljárók megbízatásukat, hatalmukat Istentől kapták, Isten akaratából uralkodnak az emberek egy meghatározott csoportján, ezért ők mindent megtehetnek, amit Isten akaratára teljesítése érdekében jónak látnak, és az emberek nekik engedelmeskedni kötelesek.^{39, 40} Sőt, nemcsak joguk, hanem kötelességük mindazt megtenni, amit Isten feladatukul szabott, ezek közül pedig az egyik legfontosabb az, hogy büntessék meg mindazokat, akik az isteni rendelkezéseknek és tilalimnak ellenszegülnek. Isten ugyanis a Bibliában több helyen kinyilvánította (és erre Kálvin maga rengeteg Ó- és Újszövetség-beli idézetet hoz fel), hogy a királyok feladata az ítélkezés, vagyis a gonoszok megbüntetése azért, hogy a nép békében és biztonságban élhessen.⁴¹ Tehát „a felsőbbség bosszúállása nem az emberé, hanem Istené, amelyet ő [...] ember szolgálata által fejt ki és gyakorol számunkra”,⁴² vagyis amikor a király büntet, akkor ezt tulajdonképpen maga Isten teszi.⁴³

Mivel pedig Istennek mindenre joga van, még az ember életének elvételére is, ezért az ő megbízottjának, az előljárónak is joga lesz minderre. Ebben az esetben pedig az uralkodót nem köti a „ne ölj” parancsa sem,⁴⁴ mivel azért, „hogy az emberölések büntetlenek ne legyenek, maga a törvényhozó ad kardot szolgálai kezébe, hogy azt minden gyilkossal szemben használatba vegyék”.⁴⁵ Ez nem egyszerűen joguk, hanem kötelezettségük is, ha ugyanis rosszul felfogott „emberiességből” a gonosztevők üldözését és (mások elrettentése végett) azok szigorú megbüntetését az uralkodó elmulasztja, azzal sokkal nagyobb kárt okoz az embereknek, és sokkal nagyobb bűnt követ el, hiszen ezáltal maga járul hozzá a rablások, fosztogatások, gyilkosságok megnövekedéséhez.⁴⁶ Kálvin véleménye tehát az, hogy inkább a bűnösök vére tapadjon az előljáró kezébe, mint a gaztevők büntetlenül hagyásával az ártatlanok vére,⁴⁷ arról nem is beszélve, hogy az ok nélküli lágyszívűség az isteni rendelés megsértését, az Isten által az uralkodóra bízott feladat semmibe vételét jelentené, amely még az előbbieknél is nagyobb (a legnagyobb) bűn lenne.

Végül a törvények elemzése kapcsán Kálvin arról értekezik, hogy a mózesi, meglehetősen kegyetlen törvények hatályban vannak-e még, illetve a keresztény (keresztyén)

uralkodó alkothat-e azoktól eltérő tartalmú, pontosabban az Ószövetségben említett bűnökre az ott elrendelhető képest más büntetésekkel rendelkező törvényeket. Ennek megválaszolásához mindenekelőtt az ószövetségi rendelkezéseket három részre osztja: erkölcsi, szertartási és törvénykezési (értsd: állami) törvényekre. Kálvin szerint csak az erkölcsi törvények⁴⁸ foglalják magukban Isten örök és változhatatlan akaratát, amelyek két elvi szintű szabályba foglalhatók össze: Istent tisztelni, az embereket pedig szeretni kell. Minden más konkrét kötelezettség e két princípiumból következik, ezen kötelezettségek konkrét tartalma és megsértésük büntetésének a konkrét mértéke azonban időtől, helytől és a nép állapotától (tulajdonképpen erkölcsi és tudati-műveltségi viszonyaitól) függ. Ebből kifolyólag, ahogyan a szertartási törvények⁴⁹ érvényüket veszítették, mivelhogy azok funkciója pusztán annyi volt, hogy a zsidó népet annak kiskorúsága idején a helyes életre neveljék, úgy a törvénykezési előírások, a mózesi törvényekben írt bűncselekmények büntetésére vonatkozó rendelkezések sem érvényesek már, hiszen azok a büntetések a zsidó nép akkori viszonyaihoz lettek igazítva, azaz egy adott nép adott állapotának feleltek meg.⁵⁰

Csupán az erkölcsi törvények azok, amik – Isten valódi és örök akaratát megjelenítve – mindenkor és mindenhol érvényesek, ezek betartatására (Isten tisztelésének és felebarátaink szeretetének az érvényesítésére) azonban az időnek, a helynek és a népnek megfelelő tételes állami törvények és törvényes büntetések szükségesek.⁵¹ Ezért lehetséges az, hogy egyes helyeken a lopást kétszeres büntetéssel, máso-

kon számúztatással vagy éppen akasztással, egyes helyeken a házasságtörést megszegéssel, másokon kivégzéssel, egyes helyeken a hamis tanúaszt becsületvesztéssel, másokon kerékbe töréssel büntették, noha ezek a szankciók sem egymással, sem pedig a zsidó törvényekkel⁵² nem feltétlenül harmonizáltak. Ennek ellenére a fenti jogkövetkezmények mindegyike igazságos büntetésnek minősült, amennyiben azok megfeleltek azoknak a viszonyoknak, amelyek keretei között alkották őket, feltéve, hogy céljuk azonos volt: a két legfőbb erkölcsi parancs betartásának kikényszerítése és azok érvényre juttatása. Sőt bizonyos körülmények között éppen az a helyes, ha a korábbi tételes szabályoktól eltérünk, hiszen például háborús időszakban vagy éhínség idején jóval szigorúbb szankciókra van szükség, mint egyébként, avagy egyes népek csak sokkal kegyetlenebb és rémisztőbb büntetések által tartózkodnak a helytelen és bűnös cselekvésektől, mint mások. Éppen ezért Kálvin szerint „gonosz és a közjónak [...] ellensége volna az az ember, aki az ilyen különféleségen megbotránkoznék, mikor az az isteni törvény tisztelben tartásának megőrzésére a legalkalmasabb”.⁵³ Végül pedig mindebből témánk szempontjából az következik, hogy Kálvin felfogása alapján az állam által szabályozott bűnök büntetésére (ha azok az erkölcsi törvények védelmére és betartatására irányulnak) bármilyen szankció, akár a halálbüntetés legkegyetlenebb formáinak bármelyike is alkalmazható, ha adott viszonyok között az a legmegfelelőbb eszköz a bűnözők megfékezésére és az erkölcsi törvények tényleges érvényre juttatására.

Jegyzetek

- 1 Szent Ágoston: *A boldog életről – A szabad akaratról*. Ford. Tar Ibo-ly. Budapest, 1989, Európa Könyvkiadó, 104. p.
- 2 Uo.
- 3 „Ézért a büntetés és jutalmazás is igazságtalan lenne, ha az embernek nem lenne szabad akarata.” (Uo.)
- 4 A „ne öl” kitétel Augustinus szerint nem vonatkozik a növényekre és az állatokra, mivel az előbbieket nem érznek, az utóbbiaknak az emberekhez képest alacsonyabb szintű értelme pedig ezt a tilalmat nem kívánja meg. Ugyanakkor ez a parancsolat megtiltja az öngyilkosságot, mivel az, aki magát pusztítja el, ugyanúgy embert öl, mint az, aki más gyilkol meg. (Ezek az elképzelések mély hatást gyakoroltak Aquinói Tamásra is, mint azt látni fogjuk.)
- 5 „Kivételt képeznek [ti. a gyilkosság bűne alól] azok az esetek, amikor az ölést Isten parancsolta meg, akár rendelt törvénye, akár emberekre ideiglenesen ráruházott parancsolata folytán. Nem gyilkol az, ki a parancsolónak engedelmessékedik, amint a kard is csak eszköz annak kezében, aki használja. Ennélfogva nem vétettek a »ne öl« törvény ellen semmit azok, akik [...] a nyilvános hatalom birtokában Isten törvénye, azaz a legfelségesebb igazság parancsa szerint a bűnösöket halállal büntették.” (Szent Ágoston: *Isten városáról*. I. kötet. I–V. könyv. Ford. Földváry Antal. Budapest, 2005, Kairosz Kiadó, 102. p.) „Ha a gyilkosság egy ember megölését jelenti, akkor ez olykor bűn nélkül is megtörténhet. Mert ha [...] a bíró vagy szolgálja a gonosztevőt öli meg, [...] az [...] nem követ el bűnt.” (Szent Ágoston: *A boldog életről – A szabad akaratról*. 64. p.)
- 6 Szent Ágoston Tamáson kívül a legerőteljesebben még Blaise Pascalra (1623–1662) hatott, aki augustinusi alapokon ugyancsak azt vallotta, hogy az állam által elrendelt kivégzés, amennyiben az tartalmilag igazságos, nem tekinthető jogszerűtlennek. Erről árulkodnak a következő idézetek: „De mivel az ő gondviselésének úgy tetszett, hogy az emberi társadalmakat fenntartsa, és a gonoszokat, akik azokat háborgatják, megbüntesse, ő maga állapított meg törv-

- nyeket, hogy elvegyék a gonosztevők életét; és így ezek a gyilkosságok, amelyek isteni parancs nélkül büntetésre méltó merényletek lennének, az ő parancsa folytán jogos büntetésekké válnak; ellenben mindaz, ami ezen kívül esik, igazságtalanság.” (Pascal, Blaise: *Vidéki levelek*. Ford. Rác Péter. Budapest, 2002, Palatinus Kiadó, 238. p.) „... Istennek egyedül van joga elvenni az emberek életét, s minthogy a gonosztevők büntetésére törvényeket adott, a királyokat vagy köztársaságokat tette e hatalom letéteményeseivé.” (I. m. 239. p.) Azonban „aki nem akar gyilkosságot elkövetni, egyfelől isteni felhatalmazással, másfelől isteni igazságossággal tartozik cselekedni; és hogyha ez a két föltétel nem egyesül, vétkezünk, akár jogszerű hatalommal, de igazságosság nélkül ölnünk, akár igazságosan, de jogszerű hatalom nélkül ölnünk”. (I. m. 240. p.)
- 7 „... az embernek van szabadakarata, különben hiábavaló volna a tanács, buzdítás, tilalom, jutalom, büntetés.” (Aquinói Tamás: *Summa Theologica*. I 83, 1. In Schütz Antal: *Aquinói Szent Tamás szemelvényekben*. Budapest, 1943, Szent István Társulat, 166. p.)
- 8 A Biblia szerint ugyanis az állatok alá vannak rendelve az ember hatalmának, egyszersmind annak táplálékául is szolgálnak, ezért az ötödik (eredetileg és szokásosan: a hatodik) parancsolat csak az emberek megölését tilalmazza.
- 9 Itt Tamás egy az egyben Hippo püspökének érvelésére hivatkozik, amikor tilosnak ítéli az öngyilkosságot („mesterénél” azonban jóval kevesebb teret szentel e kérdés körbejárásának, és annak „vizsgálatát” leszűkíti a tulajdonképpeni megállapításra).
- 10 „Némelyek azt mondják, hogy itt az ölést teljes tilalmáról van szó. Ezért gyilkosnak mondják a világi bírákat is, akik elítélnék egyeseket a törvények szerint. Ezzel szemben mondja Augustinus, hogy Isten e parancs által nem vonja meg magától az ölést hatalmát... Tehát megengedett azoknak, akik Isten parancsára ölnek, mivel akkor Isten cselekszik. [...] Az pedig, ami szabad Istennek, szabad a szolgálóinak is, a parancs alapján. Nyilvánvaló pedig, hogy Isten nem vétkezik halált

- okozva a bűn miatt, minthogy ő a törvény alkotója. [...] Tehát a szolgálja sem [vétezik].” (Aquinoi Szent Tamás: *Előadások a Tízparancsolatról*. Ford. Gece Gusztáv. Pécs, 1993, Seneca Kiadó, 127. p.)
- ¹¹ Hangsúlyozza azonban Tamás, hogy ez kizárólag az állam joga, így az ő korában még jellemző „magán-igazságszolgáltatást” elítéli. (Vö. Schütz: i. m. 238. p.)
- ¹² E gondolatok Platónról, illetve a platonikus gondolatok római közvetítőjétől, Senecától származnak. Platón a javíthatatlan bűnöző társadalomból való eltávolítását a test gyógyításához hasonlította: ahogy az ember szervezete egészének megmentése érdekében gyógyítani kell a beteg tagot, annak gyógyíthatatlansága esetében pedig el kell távolítani azt, hogy a kór ne terjedhessen tovább, és ne pusztíthassa el az egész embert, ugyanígy kell a gyógyítható bűnözőket inteni és javítani, a menthetetleneket pedig a társadalom érdekében eltávolítani (száműzni vagy fizikailag megsemmisíteni). A bűnöző ugyanis maga is beteg: hiányzik belőle a legfontosabb emberi tulajdonság, az igazságosság. Emiatt szánalomra méltó, ám kegyelemre nem, hiszen ha életben hagyjuk, ezzel kiteszük őt egy hosszú és örömtelen, nyomorult életnek, amelynek szépségeit – lévén, hogy arra alkátánál fogva nem képes – egyrészt nem tudja élvezni, másrészt a társadalomnak is csak terhére és kárára van. (Vö. Platón: *Törvények*. Ford. Kövendi Dénes. In *Platón összes művei*. Harmadik kötet. Budapest, 1984, Európa Könyvkiadó, 641. és 819–820. p.; valamint Platón: *Az állam*. Ford. Jánosy István. Szeged, 2001, Lazi Könyvkiadó, 106. o.) Platón hatására hasonló gondolatokat fogalmazott meg Seneca is: a büntetéseknek szerinte három célja van (lehet): az elkövető megjavítása, mások büntettek elkövetésétől való elrettentése és a társadalomnak az elkövető „eltávolításával” való védelme. A javítás lehetősége a kisebb deliktumok esetén áll fenn: ahogyan az orvos sem vág eret vagy amputál végtagot, ha a betegséget enyhé, úgy a jelentéktelen vétket elkövetőket is elsősorban jó szóval inteni és tanítani kell. Ha ez nem használ, akkor nyilvános megszégyenítésre van szükség, majd a száműzéshez, azt követően pedig a börtönbüntetéshez kell folyamodnunk, és csak ha ezek egyike sem éri el célját, akkor lehet (legvégső esetben) halálbüntetést kiszabni, éppúgy, ahogy az orvos is csak akkor operálja meg az embert, ha semmilyen más módon nem képes a test egészét megmenteni. Ekkor viszont (ha tehát más lehetőség nincs) sem az orvos, sem a bíró nem félhet drasztikus módszereket alkalmazni, mert ha a test gyógyulása, illetve a társadalom tagjai biztonságának megóvása érdekében elkerülhetetlen, a fertőzött tagot ki kell vágni a test (a társadalom) egészéből, nehogy a még ép szerveket (a bűntől még mentes embereket) is megfertőzze. (Vö. Seneca, Lucius Annaeus: *A nagyvilágról*. Ford. Szőke Ágnes. Budapest, 1997, Seneca Kiadó, 64. p.; Seneca, Lucius Annaeus: *A haragról*. Ford. Kovács Mihály. Pécs, 1992, Seneca Kiadó, 63. p.)
- ¹³ A „rész” ugyanis mindig alá van rendelve a nála magasabb rendű „egésznek”, így az egyes embernek a közösség érdekében történő elpusztítása megengedett. Amikor tehát Tamás arról értekezik, hogy „szabad-e megölni a bűnözőket”, akkor ezt a következő módon válaszolja meg: „... a rész a természet rendelése szerint az egész szolgája. Ezért magától értetődőnek és hasznosnak ítéljük egy testagnak eltávolítását, ha az elhalt és az egész testnek megromtója. Már most az egyes ember a közösséghez úgy viszonylik mint a rész az egészhez, s ezért ha az egyes ember a közösségnek veszedelmére és ártalmára válik bűne által, helyes és üdvös azt megölni, hogy a közjót megmentsük.” (Summa Theologica. II/1 62, 2. In Schütz: i. m. 238. p.)
- ¹⁴ Mindezek a bűnök végső soron azért érdemelnek halált, mert megszegik a két legfőbb kötelezettség: vagy az Isten szeretete vagy az emberek szeretete kötelezettségeinek egyikét. (Lásd Aquinoi Szent Tamás: *Előadások a Tízparancsolatról*. 185. p.)
- ¹⁵ I. m. 149. p.
- ¹⁶ Lásd i. m. 147. p.
- ¹⁷ Mint láttuk, a Biblia a tolvajokra kifejezetten sehol nem ír elő halálos szankciót, a tolvajlást Tamás mégis úgy tekintette, mint halált érdemlő bűnt.
- ¹⁸ I. m. 157. p.
- ¹⁹ I. m. 163. p.
- ²⁰ I. m. 165. p.
- ²¹ I. m. 163. p.

- ²² Ezek az igaz hívők nem egyszerűen olyan emberek, akik nem követnek el (világi vagy vallási) bűnöket (nem ölnek, nem lopnak, nem törnek házasságot), hanem akik mindezeket a gonoszságokat saját akaratukból, az igazságosság és az erények felismerése és azok önkéntes követése végett kerülik.
- ²³ „Isten úgy akarja, hogy az istenteleneket és a képmutatókat a törvény tikkassza, görnyessze, terhelje...” (Luther, Martin: *Asztali beszélgetések*. Ford. Márton László. Budapest, 1983, Helikon Kiadó, 57. p.) „... mert hogy nem ölök [...] és minden gonosztól őrizkedem, azt nem éppen saját jószántamból teszem, [...] hanem inkább azért, mert félek János mestertől, a hóhértól, aki pallossal, bitóval, kerékkel stb. fenyeget, vagyis így tart vissza mindenfajta bűntől.” (Uo.)
- ²⁴ „... a törvényt elsősorban azért adta nekünk Isten, hogy gátat vessen a bűnnek, részint a büntetésre vonatkozó fenyegetéssel és rémítéssel, részint a kegyelemre és jótéteményre vonatkozó ígéretével és annak felkínálásával.” (Luther Márton: A keresztyén hit főtételei. In *Luther Márton négy hitvallása*. Ford. Pröhle Károly. Budapest, 1983, a Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, 289. p.)
- ²⁵ „Mózes valóságos hóhér: [...] igen keményen támad a lélekre szigorával; rémít, sanyargat, rekeszt és vesz stb., s mindezt Isten parancsára teszi, mint az Ó helytartója.” (Luther: *Asztali beszélgetések*. 57. p.)
- ²⁶ „A törvény rendelkezését [a mózesi törvényeket – T. J. Z.] azért kell előhozni, hogy megrettentse az embert, és visszavezesse saját bűnei felismeréséhez, és így megtérjen bűnbánatra és jobb életszemléletre. De itt nem szabad megállni... Hirdetni kell tehát a kegyelemnek és a bűnbocsánat ígéretének ígéjét [...], mert enélkül a törvény [...] hiábavalóvá válik, és tanításuk is hiábavaló.” (I. m. 57. p.)
- ²⁷ A világi előjáró tulajdonképpen az atya hatalmát gyakorolja; csak a neki alávetettek nem néhányan, hanem sokan vannak.
- ²⁸ Lásd ehhez többek között Luther Márton: A kis káté. In *Luther Márton négy hitvallása*. 101. p.; valamint Luther Márton: A nagy káté. In uo., 155. p.
- ²⁹ Lásd például Luther Márton: A nagy káté. In *Luther Márton négy hitvallása*. 160., 179. p.
- ³⁰ Lopáson Luther – Aquinoi Tamás nyomán – nemcsak a mai felfogás szerinti eltulajdonítási módokat érti, hanem minden olyan cselekedetet, amely mást jogtalan módon megkárosít; így például a csaló boltosokat és kereskedőket is tolvajoknak tartja.
- ³¹ I. m. 172. p.
- ³² „Azt hiszem, hogy a megvert és legyőzött ördögök ludvércekké vagy vad lappokká lesznek, mert a lappok megromlott ördögök. Szintúgy hiszem, hogy a majmok egytől egyig ördögök.” (Luther: *Asztali beszélgetések*. 77. p.) „Poroszországban sok az ártó szellem, szintúgy Lappföldön sok az ördög és a varázsló. Svájcban, Luzern környékén van egy fölötté magas hegyen egy tó, Pilátus tavának hívják, abban egy iszonyú, förtelmes lényt éltet az ördög.” (I. m. 79. p.) „Váltott gyermekeket és golyvásfattyakat lop a Sátán az igazi gyermekek helyébe, hogy az embereket ezzel is gyötörje. Gyakorta van, hogy vízbe ránt némely lányokat, megejti, s mindaddig tartja magánál őket, amíg a gyermeküket ki nem hordják, és ezt a gyereket fekteti majd a sátán a bölcsőbe, mikor az igazi gyermeket kivesszi s elrabolja.” (I. m. 80. p.) „... a gyermekeit a szomszédasszony úgy megromtotta, hogy torkuk szakadtából ordítottak. És amikor egy pap éppen csak átaljában dorgálta meg, őt is megromtotta, hogy belehalt, semmilyen orvosság nem segített rajta.” (I. m. 83. p.) „N-ben esett, hogy egy ember, Wildferer nevezetű, fölfalt egy parasztot lovastul-szekerestül...” (I. m. 84. p.) „Egy B.-beli polgárt megromtottak a boszorkányok, úgyhogy minden áldás elveszett az ő jószágairól, ő pedig elszegényedett.” (Uo.)
- ³³ I. m. 85. p.
- ³⁴ Uo.
- ³⁵ „... a varázslás [...] iszonyatos hitszegés, mert művelője mind Istentől állal a Sátánhoz, aki pedig Isten ellensége; tehát mindezek megérdemlik, hogy szabadságukat és életüket veszítsék.” (I. m. 86–87. p.)
- ³⁶ Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*. II. kötet. Ford.: Ceglédi Sándor és Rábold Gusztáv. Budapest, 1995, Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, 748. p.
- ³⁷ Uo.
- ³⁸ A felsőség tehát a parancsok forrása, a törvény pedig azok megjelenési formája, a kettő tehát nem választható el egymástól. Ahogyan Kálvin

mondja: „a törvény néma felsőbbség, a felsőbbség pedig élő törvény”. (I. m. 762. p.)

³⁹ Ez az engedelmességi kötelezettség pusztán azon a tényen alapul, hogy az elöljáró uralkodik, ez ugyanis szükségképpen azt jelenti, hogy hatalma Istentől ered. Éppen ezért akkor is mindenki az ő akaratát kell hogy végrehajtsa, ha maga tékozló, a népet kiszípolozó, az államügyekkel nem törődő, dorbézoló, sőt egyenesen istentelen, ekkor ugyanis Isten azért küldte őt, hogy a népet büneiért megbüntesse. És elképzelhető ugyan, hogy küld majd fegyverrel más hatalmasokat, akik megdöntik a gonosz felsőbbség uralmát, mint ahogy a történelemben erre rengeteg példa akadt (Kálvin több ilyen is idéz), ám ez nem jelenti azt, hogy az egyszerű polgár azt gondolhatná, hogy e feladat teljesítésére éppen ő lenne hivatva.

⁴⁰ Ugyanez a gondolat jelenik meg később René Descartes-nál (1596–1650) is: „...hitem szerint szinte mindig igazságosak az eszközök, amennyiben az őket alkalmazó fejedelmek is igaznak vélik őket; az uralkodóknál ugyanis az igazságosságuk más határai vannak, mint a közemberekéknél, s úgy tűnik nekem, hogy e tekintetben Isten a jogot azoknak adja, akiknek erőt is ad.” (Descartes levele Erzsébetnek. [Egmond, 1646. szeptember.] Ford. Jakabffy Éva. In Boros Gábor – Schmal Dániel [szerk.]: *Test és lélek, morál, politika, vallás. Válogatás a kései írásokból*. Budapest, 2000, Osiris Kiadó, 205. p.)

⁴¹ Kálvinnak a bibliai idézeteken túli saját szavai szerint: „... a fejedelmek [...] Isten szolgái a jól cselekvőknek dicséretére, a gonoszoknak, mint bosszuállók, rettegésükre.” (Kálvin: i. m. 751. p.) „... hatalommal is fel vannak ruházva, hogy azzal a nyilvánvaló gonosztevőket és bűnösöket – akiknek romlottsága megzavarja vagy felforratja a közbékességet – szigorúan féken tartsák.” (I. m. 757. p.) „... a gonosz emberek zabolátlansága sem korlátozható másként, csak szigorral és büntetések alkalmazásával.” (Uo.) „... az istentelenek vakmerőségének ellene álljunk, erőszakosságukat megtörjük és bűneiket megbüntessük.” (Uo.)

⁴² I. m. 767. p.

⁴³ „... a felsőbbség az ítéletek végrehajtásában semmit sem cselekszik magától, hanem Istennek a legsajátabb ítéletét hajtja végre...” (I. m. 757. p.)

⁴⁴ Ebben az összes jeles teológus egyetértett, hiszen Kálvin mellett ugyanezt mondta Szent Ágoston, Szent Tamás és Luther is.

⁴⁵ I. m. 757. p.

⁴⁶ „Mert ha az ő valódi igazságuk az, hogy kivont karddal üldözzék a bűnösöket és istenteleneket, ők pedig elrejtik kardjukat és tisztán tartják kezüket a vértől, míg az elvetemült emberek istentelen öndökléssel és megszárlással garázdálkodnak: akkor a legnagyobb istentelenségbe döntenek magukat, nemhogy ezért a jóság és igazság dicsőségében részesüljenek.” (I. m. 759. p.) Továbbá: „... a felsőbbségnek mindkettőt szembe elötte kell tartania: egyfelől nehogy túlzott szigorral inkább sebezzen, mintsem gyógyítson, másfelől hogy kegyelmének balga fitogtatásával a legkegyetlenebb kiméletbe ne essék...” (Uo.) Az ez utóbbi idézetben szereplő gondolat ugyancsak megjelenik Descartes-nál: „... a nép [...] gyűlöletét, megvetését el kell kerülnie; s azt hiszem, ezt mindig megteheti, csak szigorúan tartsa magát a nekik való igazságossághoz (vagyis azokat a törvényeket alkalmazza, amelyeket megszoktak), anélkül hogy túl szigorú lenne a büntetésben és túl könyörületes a kegyelmezésben.” (Descartes: i. m. 206. p.)

⁴⁷ Ezen elgondolás rendkívüli mértékben hasonlít Machiavelliéhez, aki *A fejedelem* című, az államelméleti gondolkodást alapjaiban megváltoztató művében azt írja, hogy az uralkodó az uralma fenntartása érdekében könyörületesnek kell hogy látszódjon, és ne kegyetlennek. Azonban a könyörületes néha kegyetlenség, például akkor, ha nem fékezünk meg azokat, akik az országot tetteikkel romlásba döntik; a kegyetlenség viszont lehet könyörületes, például ha a békeesség megőrzése érdekében alkalmaz az uralkodó szigorú eszközöket. Ezek közé tartoznak a kivégzések is, helyesebb ugyanis a nép megbecsülése és ezáltal a fejedelem hatalmának biztosítása céljából néhány meghatározott személlyel szemben könyörtelenül fellépni, mint engedni a felfordulást, amely az egész nép haragját váltja ki. (Vö. Machiavelli, Niccolò: *A fejedelem*. Ford. Lutter Éva. Budapest, 1987, Európa Könyvkiadó, 90–91. p.)

⁴⁸ Az erkölcsi törvényeknek három feladata van (ezek közül azonban az első kettő teljesen, a harmadik pedig áttételesen igaz a polgári törvényekre is). Az első az, hogy felvilágosítsák az embereket arról, mi szabad és mi tilos, hiszen „a bűn ismerete a törvény által van”. (Kálvin János: *A törvény hármasszámáról*. In Bolyki János [szerk.]: *Válogatás Kálvin János műveiből*. Budapest, 1993, Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, 218. p.) „Második feladata az a törvénynek, hogy amikor szörnyű büntetéseiről hallanak, legalább a bűnhődéstől való félelemmel zabolázza meg azokat, akik az igazsággal és jóval egyáltalán nem törődnek, ha nem kényszerítik őket.” (Uo.) Végül: „A törvény harmadik és legfőbb hasznát, amely a törvény tulajdonképpeni céljára néz, azok között a hívek között láthatjuk, akiknek szívében már hat és uralkodik Isten Lelke. [...] A törvény ugyanis a legjobb eszköz számukra, hogy naponként jobban és biztosabban megtanulják általa, hogy mi Istennek akarta, amelyre vágnak; és a legjobb eszköz arra, hogy annak értésében megerősödjenek.” (I. m. 219. p.)

⁴⁹ Ilyenek például a rituális fürdésre, az étkezésre, az ünnepek megtartására, a munkavégzés mikéntjére, az istentisztelet rendjére és rengeteg más hétköznapi dolog végzésére vonatkozó előírások.

⁵⁰ E vonatkozásban figyelmet érdemel Hugo Grotiusnak a halálbüntetés megengedhetőségének kérdésében alkotott teológiai hermeneutikai álláspontja is, vagyis Grotius azon kérdésben való állásfoglalása, vajon az Újszövetség parancsai hatályon kívül helyezték-e a döntően a megtorlásra épülő mózesi törvényeket. Nézete szerint a Tórában található *talió*elv arra szolgál, hogy az Isten által tiltott emberöléseket megelőzze, ha ugyanis a gonosztevő az isteni büntetéstől nem félne is, akkor is tartson valamitől, nevezetesen a sértett vagy családja nagyon is valóságos, e világi bosszújától. Mivel pedig a helyzet azóta sem változott (az emberek nem lettek jobbak, és a „ne ölj” parancsa ugyanúgy érvényben van), ezért a *talióra* szükség van. Ami a krisztusi előírást illeti („tartsuk oda az arculütésnek a másik orcánkat is”), az pusztán a kisebb sérelmekre vonatkozik; a megbocsátás tehát csak az egyes embereket jelentéktelen módon sértő bántalmak esetében erkölcsi kötelességünk, a közösséget veszélyeztető bűntettekkel azonban nem. Maga az apostol adott ugyanis a királyok számára a büntetőhatalom gyakorlására felhatalmazást, amelyet azok az ártatlanok védelme érdekében kötelesek igénybe venni. Márpedig az ártatlanok védelmét „csak úgy lehet elérni, ha egyesek vakmerőségét halálbüntetéssel torolják meg, mert az emberek egy része – még az evangélium kihirdetése után is – romlott maradt. Hiszen a gonosztevők megannyi keresztje és halálbüntetése sem bizonyul elegendőnek arra, hogy az ártatlanok megfelelő biztonságot élvezzenek.” Ezenkívül Grotius szerint az Újtestamentum „végtelen könyörülete” csupán azokra a bűncselekményekre terjed ki, amelyeket az emberek még az evangéliumról való tudomásszerzést megelőzően követtek el, az azt követően megvalósított bűnök azonban már az Újszövetség szerint is szigorú (akár halálos) büntetéssel érdemelnek. (Vö. Grotius, Hugo: *A háború és béke jogáról*. A vonatkozó fejezeteket fordította: Brósz Róbert. II. kötet. Budapest, 1999, Pallas Stúdió – Attraktor Kft., 29–30., 37. és 39–41. p.)

⁵¹ „Valamint tehát a kegyességnek minden sérelme és megrövidítése nélkül el lehetett törölni a szertartásokat, úgy ezeknek a törvénykezési szabályoknak elhagyásával is megmaradhatnak a szeretetnek állandó kötelességei és parancsai. Hogyha ez igaz, akkor az egyes nemzetek számára bizonyára fennmaradt az a szabadság, hogy olyan törvényeket hozzanak, amelyekről előre látjuk, hogy hasznukra válnak, amelyek mégis a szeretetnek amaz állandó szabályához legyenek szabva, úgy hogy – ha formailag különböznek is – alapelvük ugyanaz legyen.” (I. m. 763. p.) „Mindazokat a törvényeket, amelyek ezen szabály [ti. a méltányosság – T. J. Z.] szerint lesznek alkotva, amelyek erre a célra irányulnak, amelyek ezen határ által korlátozottnak, nem helyteleníthetjük, még ha eltérnek is akár a zsidó törvénytől, akár egymástól.” (I. m. 764. p.)

⁵² Mivel a mózesi törvények Kálvin szerint kifejezetten a zsidók számára alkottattak, ezért a nem zsidókra azok soha nem is voltak érvényesek, következésképpen azokat el sem lehetett törölni. Az uralkodó tehát nem jár el helytelenül, ha egyes bűnökre más, a Mózes által előírt szankcióktól eltérő büntetéseket állapít meg.

⁵³ I. m. 765. p.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Birkás Antal, PhD, óraadó, Calvin János Teológiai Akadémia; **Czine Ágnes**, PhD, egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Bünyügyi Tudományok Intézete; **Cservák Csaba** PhD, habilitált tan-székvezető egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Alkotmányjogi Tanszék; **Domokos Andrea**, PhD, habilitált intézetvezető egyetemi tanár, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Bünyügyi Tudományok Intézete; **Homicskó Árpád Olivér**, PhD, habilitált egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Munkajogi és Szociális Jogi Tanszék; **Mezey Barna**, DSc, egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Nagy Péter**, tanársegéd, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti, Jogelméleti és Egyházjogi Tanszék; **Stipta István**, CSc, egyetemi tanár, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti, Jogelméleti és Egyházjogi Tanszék; **Szabó Zsolt**, PhD, egyetemi adjunktus, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Alkotmányjogi Tanszék; **Tóth J. Zoltán**, PhD, tanszékvezető egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti, Jogelméleti és Egyházjogi Tanszék

E számunk megjelenését a Károli Gáspár Református Egyetem támogatta

TISZTELT SZERZŐINK!

A *Jogtörténeti Szemle* Szerkesztőbizottsága a szoros szerkesztési határidőre tekintettel, valamint a szerkesztés és a nyomdai előállítás megkönnyítése érdekében kéri, hogy írásait e-mail-en az agihorvath@ajk.elte.hu vagy az losoncz.eszter@gmail.com címre küldjék el.

Kérjük, hogy nevük mellett közöljék jelenlegi beosztásuk és munkahelyük pontos és teljes megnevezését is, annak érdekében, hogy hiteles adatokat tudjunk közölni!

A szerkesztőség legfeljebb 1 íves (= 40 000 n) tanulmányokat fogad el.

A szerkesztőség kéri a következő előírások szíves figyelembevételét:

- a szöveget World programban, 12 pontos Times New Roman betűtípussal beírva kérjük megküldeni;
- a szövegben – az egyedi szerzői kiemeléseken túl – kérjük a mű-, valamint a folyóiratcímek kurzíválását, továbbá a nevek, intézmények teljes nevének kiírását;
- az irodalomban említett szerző(k) teljes nevét és a mű pontos, teljes címét kérjük feltüntetni;
- az idézett vagy külön szakirodalom-jegyzékben közölt műveknél a megjelenés helyét (rövidítés nélkül), évét, a könyv kiadóját, a hivatkozott oldalak számát, folyóiratoknál – sorrendben – az évfolyamot, évet, lapszámot, valamint a hivatkozott oldal(ak) számát zárójelben kérjük megadni;
- az évszámok és az oldalszámok között hosszú kötőjelet kérünk használni;
- nem lábjegyzetet, hanem végjegyzetet kérünk;
- a jegyzetekben az ismételt hivatkozás (már említett mű) jelzése: i. m. + oldalszám;
- az oldalszámot a magyar „o.” helyett „p.” (pagina) jelzéssel kérjük ellátni;
- a végjegyzetek formázását kérjük mellőzni.

A Tanulmány, Műhely, Előadások, Disputa című rovatokban megjelenő cikkekhez, tanulmányokhoz rövid, kb. 1200–1800 leütés terjedelmű **összefoglalót kérünk német nyelven.**

A szerkesztőség a cikkekhez köszönettel fogad illusztrációs anyagokat. Nyomdatechnikai okokból sajnos csak fekete-fehér fotók vagy vonalas ábrák közlésére van módunk. Az illusztrációkat digitalizált formában (min. 300 pixel/inch, 300 dpi felbontásban, TIFF vagy JPEG formátumban), a fent megadott e-mail-címre vagy fényképeredetiként postai úton, esetleg személyesen kérjük megküldeni.

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

INHALT

BIRKÁS, Antal – Martin Luther als politischer Berater	1
CZINE, Ágnes – Die Wirkung der Reformation auf die europäische juristische Denkweise und Rechtsentwicklung; das Erscheinen der Prinzipien des materiellen und formellen Strafrecht in Calvins Werken	5
CSERVÁK, Csaba – Die Entwicklung der konstitutionellen Status von Transsylvanien	12
DOMOKOS, Andrea – Zu dem Porträt eines reformierten Strafrechtswissenschaftlers: Lőrinc Tóth	19
HOMICSKÓ, Árpád Olivér – Die wichtigsten Stationen der Entwicklung der ungarischen sozialen Fürsorge bis zum heute	25
MEZEY, Barna – “das ganze Leben der Gläubigen Buße sein soll” Über einige Fragen der Beziehung der Reformation und Zuchthäuser	30
NAGY, Péter – Reformiertes Kirchenrecht in Transsylvanien und die realistische historische Rechtsschule	35
STIPTA, István – Reformierter Minister des Justiz: Jenő Balogh	40
SZABÓ, Zsolt – Jahrhunderte der Universität Heidelberg – berühmte Männer beschäftigen mit Rechtsvergleichung, ungarischen Protestant Studenten	45
TÓTH J., Zoltán – Die Frage der Todesstrafe in der theologischen Strafrechtsphilosophie der Reformation – im Kontext der Gedankengeschichte	49

Auf der Titelseite: Statute von Martin Luther in Wittenberg

Rechts

geschichtliche Rundschau

Internationales Redaktionskollegium:

Prof. Dr. Wilhelm Brauner (Wien), Prof. Dr. Izsák Lajos (Vorsitzender des Redaktionskollegiums), Prof. Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn),
Prof. Dr. Günther Jerouschek (Jena), Prof. Dr. Srđan Šarkiĉ (Novi Sad), Prof. Dr. Kurt Seelmann (Basel), Prof. Dr. Erik Štenpien (Košice),
Prof. Dr. Martin Löhnig (Regensburg)

Redaktionskollegium: Dr. Barna Attila, Prof. Dr. Béli Gábor, Prof. Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Koncz Ibolya, Prof. em. Dr. Máthé Gábor,
Prof. Dr. Mezey Barna, Prof. Dr. Révész T. Mihály, Prof. Dr. Stipta István, Prof. Dr. Szabó Béla

Chefredakteur: Prof. Dr. Mezey Barna

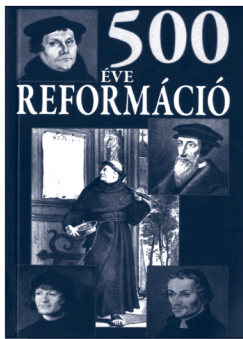
Redakteurin: Dr. Losonczy Eszter

Anschrift der Redaktion: 1053 Budapest, Egyetem tér 1-3, 2. Stock, Zi. 211 Tel./Fax: +36-1-411 65 18
ISSN 0237-7284

Herausgeber: Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Debrecen, Lehrstuhl für Ungarische Staats- und Rechtsgeschichte der Eötvös-Loránd-Universität, Institut für Rechtsgeschichte und Rechtstheorie der Károli-Gáspár-Universität der Reformierten Kirche, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Miskolc, Lehrstuhl für Staats- und Verwaltungsgeschichte der Nationalen Universität der Öffentlichen Dienste, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Pécs, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Széchenyi-István-Universität, Lehrstuhl für Ungarische Rechtsgeschichte der Universität zu Szeged

Verantwortlicher Herausgeber: Prof. Dr. Mezey Barna
Verlag: Gondolat Kiadó

500 ÉVE REFORMÁCIÓ

Faggyas Sándor, Korányi András

„2017-ben ünnepeljük Európában és világszerte a reformáció kezdetének ötszázadik évfordulóját. Az elmúlt két évezred vallási, egyházi megújulási mozgalmi közül kiemelkedett a reformáció. A protestáns reformáció azonban a 16. században több volt, mint egy, az egyház megújulásáért indított mozgalom. Ez egyben egy új kezdetet is jelentett Európában: a politikában, a szociális életben, a művészetben és a kultúrában, a képzésben és a gazdaságban egyaránt. Luther, Kálvin és a többi nagy reformátor egyházat, társadalmat, történelmet formáló szerepe megkérdőjelezhetetlen. Sem Európa, sem a lakott földkerekség történelme és jelene nem értelmezhető már a reformáció gazdasági, társadalmi, etikai, filozófiai vagy kulturális hatása nélkül. A reformáció 2017-es jubileuma kiváló alkalom és lehetőség arra, hogy jobban megismerjük és megértjük, mit adott a reformáció Európának és a nagyvilágnak, mi a reformáció lényege, ma is érvényes fő üzenete, hogyan változtatta meg az egyházat, a társadalmat, a közösségeket a protestáns keresztény hit az elmúlt fél évezredben, s érvényes-e még ma is a semper reformanda jelszó.” (Idézet a könyv előszavából.)

ISBN: 978-963-8230-15-7 – Budapest, 2015, Protestáns Újságírók Szövetsége, 75 p.

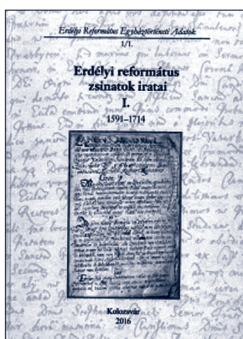

„KIRÁLYI NEMZET VAGY”. EGYHÁZTÖRTÉNETI JEGYZETEK A REFORMÁCIÓ KORÁTÓL

Kiss Endre József

Kiss Endre Józsefnek a reformáció századának eredeti hangján megszólaló, figyelemfelkeltő „Királyi nemzet vagy” című kötet forráskiadványokat, feldolgozásokat, előadásokat, könyvismertetések és egyebeket tár az olvasó elé. A publikálásuk indokolt, hiszen 1948 és 1990 között a szellemi életből államilag száműzött témakörrel van szó, következésképpen a tanult emberek tudatából is hiányzik vagy esetleg ellenséges lenézéssel szerepel a vallás, az egyház ismeretanyaga. De negyedszázaddal az ún. rendszerváltozást követően is problémás sokaknak az egyházzal tartozóknak lenni, egyáltalán erről a kérdéskörrel ismereteket szerezni. Ez a kötet segíthet az egészséges tudati egyensúly helyreállításában, a magyar kereszténység, azon belül a protestantizmus múltbeli, nemzetépítő tevékenységének bemutatásában. A 16. századtól a 20. századig négy fejezetbe rendezett a közel negyven írás. Ezekből kiderül, hogy nemzeti múltunk szinte minden területén fontos, építő feladatot látott el a keresztény egyház a maga felekezeti tevékenységén keresztül, a gazdaságtól a közéletig és a művelődésig, azon belül kiemelten a nevelés és oktatás területein. A kötet szerzője Kiss Endre József, a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárának igazgatója, a szerkesztője és kiadója pedig a Kazinczy Ferenc Társaság, a régió értelmiségének talán legrangosabb egyesülete, mely eddigi gyakorlatához híven tartalmas kötetet tesz le az érdeklődő közönség asztalára.

ISBN: 978-615-8003-55-1 – Sárospatak, 2016, Kazinczy Ferenc Társaság, 424 p.

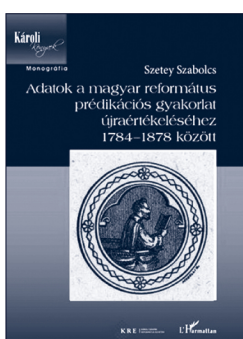

ERDÉLYI REFORMÁTUS ZSINATOK IRATAI I. 1591–1714 ERDÉLYI REFORMÁTUS ZSINATOK IRATAI II. 1715–1770

Szerkesztette: Buzogány Dezső, Dáné Veronka, Kolumbán Vilmos József,
Ósz Sándor Előd, Sipos Gábor

Jelen kiadványok húsz év kutatómunka eredményét foglalják magukba. A 2016-ban napvilágot látott két kötet részben kevesebb, részben több, mint amit a vasos zsinati protocollum tartalmazhatott. Nem rekonstruálhatók például a felavatott ifjú lelkészek évenkénti névsorai, mivel csupán az udvarhelyi vagy a marosi traktus jegyzői rögzítették néhányszor a saját körükbe került új lelkipásztorok nevét. Ezért a szerkesztők igyekeztek minden apró följegyzést összegyűjteni, hogy ez az értelmiségitörténeti szempontból is jelentős adatsor minél teljesebb legyen. Néhány kéziratos és nyomtatott lelkészavatási bizonyítvány (formata) egészíti ki ezt a forráscsoportot. A fejedelmi Erdély utolsó évszázadára vonatkozó rész gerincét Bod Péter és Kónya Ferenc kéziratai képezik, e kései másolatokat szerencsésen egészítik ki az 1600-as évtizedek elejétől-közepétől vezetett egyházmegyei protocollumok adatai. Egyházközségi, családi levéltárak iratai, korabeli nyomtatványok, könyvbejegyzések teszik teljesebbé a forráskiadványt.

ISBN: 978-606-8850-00-9 – Kolozsvár, 2016, Erdélyi Református Egyházkerület, 534 p.

ADATOK A MAGYAR REFORMÁTUS PRÉDIKÁCIÓS GYAKORLAT ÚJRAÉRTÉKELÉSÉHEZ (1784–1878)

Szetey Szabolcs

Szetey Szabolcs munkája körültekintően, adatgazdagon és érzékenyen tárja fel az 1784–1878 közötti homiletikaoktatás nemzetközi és hazai tankönyvirodalmát, valamint az ígéhirdetői gyakorlat összefüggéseit. Magyar nyelven még nem jelent meg ilyen átfogó bemutatás és értékelés erről az időszakról, illetve a korszak homiletika- és ígéhirdetés-történetéről. A könyv számos ponton további kérdések lehetőségét készíti elő, és adataival kijavítja, árnyaltabbá teszi a korábbi, alap kutatások nélküli, berögzült, sematikus megállapításokat és vélekedéseket. A monográfiában összegyűjtött és közreadott adatok, bemutatott összefüggések egyértelműen bizonyítják, hogy újra kell értékelnie a teológiatörténetnek a hosszú 19. század elvi-homiletikai teljesítményét és ígéhirdetési gyakorlatának eredményeit.

ISBN: 978-963-4142-60-7 – Budapest, 2016, L'Harmattan Kft., 378 p.

PROTESTÁNS HŐSÖK – FÉLSZÁZ PORTRÉ AZ ELMÚLT FÉL ÉVEZREDEBŐL

Faggyas Sándor

Mi a közös az első magyar nyelvű könyv kiadójában és a zsoldárszerző katonaköltőben? A fél Európán át vándorló szótáriro-bibliafordítóban és az álorcás erdélyi fejedelemben? Az első magyar enciklopédia szerzőjében és az első orvosi kézikönyv írójában? Az első magyarországi hírnap szerkesztőjében és a magyar Weimar nyelvújító urában? A nemzet mindenesében és az árvízi hajósban? A magyarok Mózesében és Erdély Széchenyijében? Az ország gazdájában és az erdélyi kultúra égtartó emberében? Az élő evangélium magyar hangjában és a szeretet mankóval járó pedagógusában? Az, hogy bár különböző korokban és körülmények között éltek, más-más volt a származásuk, a neveltetésük és a hivatásuk, valamennyien a protestáns hit hősei, elhívott és elküldött szolgálattevői voltak. Az elmúlt öt évszázadban hazájuk hasznára s ékesítésére és Isten dicsőségére élt ötven kiemelkedő magyar protestáns személyiség, írók, prédikátorok, pedagógusok, tudósok, költők, politikusok, állami vezetők emlékezete elevenedik meg a könyv lapjain, neves írók, irodalomtörténészek, történészek, pedagógusok személyes hangvételű írásaiiban. A szerzők abban a hitben és reményben nyújtják át portréválogatásukat a tisztelt olvasónak, hogy az élő generáció erénye letűnt nagy emberek kultuszából táplálkozik.

ISBN: 978-963-8230-18-8 – Budapest, 2016, Amfipressz Bt., 383 p.